

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 27

МАРИУПОЛЬ
2020

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць

Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (**протокол № 5 від 26.12.2019 р.**)

**Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі політичних наук за
спеціальностями 052, 291 (Наказ МОН України від 02.07.2020 № 886) та історичних наук
за спеціальністю 032 (Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409)
з присвоєнням категорії «Б».**

Видання включено до міжнародних наукометричних баз даних
Index Copernicus International sp.z o.o. та «**Российский индекс научного цитирования**»
(РИНЦ), а також до фонду наукової електронної бібліотеки «**КиберЛенинка**»

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. К. В. Балабанов, д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н.,
проф. І. М. Грідіна, д.і.н., проф. О. І. Гуржій, к.політ.н., доц. Л. О. Дорош, д.політ.н., проф.
Г. І. Зеленько, к.і.н., доц. О. Л. Іванюк, д.і.н., проф. В. Ф. Лисак, д.і.н., проф. Р. О. Литвиненко,
д.і.н., проф. Ю. І. Макар, д.політ.н., проф. І. Г. Оніщенко, к.і.н., доц. С. П. Пахоменко,
д.політ.н., проф. Н. П. Пашина, д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.соціол.н., проф. Б. В. Слющинський,
д.і.н., проф. І. В. Срібняк, д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова,
к.і.н., доц. Я. П. Цецик.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. С. К. Бхардвадж (Індія), д.політ.н., проф. Т. Граціані
(Італійська Республіка), д.політ.н., проф. К. Карнасіотіс (Грецька Республіка), д.політ.н., проф.
С. Корнеа (Республіка Молдова), д.політ.н., проф. А. Макаричев (Естонія), д. філос.н., доц.
Е. Нарвселіус (Швеція), д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка), д.і.н.,
ст.наук.співр. В. Сазонов (Естонська республіка), д.п.н., проф. С. Саяпін (Республіка
Казахстан), д.політ.н., проф. С. Х. Ш. Сохерворді (Пакістан), д.політ.н., проф. М. Хана (США).

Науковий секретар – к.і.н., доц. С. С. Арабаджи

Засновник: Маріупольський державний університет
87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua ; visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення **№ 075/19**

Видавець «Видавничий відділ МДУ», 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© МДУ, 2020

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Волониць В. С., Гузь А. М. ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС	7
Маланчук Л. О., Чубок Т. О. ПРОВЕДЕННЯ АКЦІЙ ПРОТЕСТУ ПРОТИ ГОЛОДОМОРУ 1932 – 1933 рр. НА ВОЛИНІ ВОСЕНИ 1933 р.	20
Мачай О. О. РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ВСТАНОВЛЕННІ МОНГОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ В ГРУЗІЇ	27
Присяжнюк О. М. ОСНОВІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ ПІДЗЕМНОГО МОНАСТИРЯ «ГЕТСИМАНСЬКИЙ САД» В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПАМ’ЯТКООХОРОННОЇ СПРАВИ	37
Срібняк І. В. «...ІЗ ЗАРОБЛЕНИХ ГРОШЕЙ ВІД ЩИРОГО СЕРЦЯ ЖЕРТВУЮ НА СИРИТ»: ХАРИТАТИВНА ДОПОМОГА ПОЛОНЕНИМ УКРАЇНЦЯМ З ТАБОРУ РАШТАТ І БЛАГОДІЙНІСТЬ ТАБОРЯН (1915-1918 рр.)	46
Цецик Я. П. ДІЯЛЬНІСТЬ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВОЛИНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	56

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Бікір К. Ю. ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ, ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІМІДЖЕВОЇ ПОЛІТИКИ	64
Бобрик О. В. ФІНАНСОВА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	75
Булик М. В. ВІДНОСИНИ З ДЕРЖАВАМИ-СУСІДАМИ У РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ (90-і рр. ХХ – ХХІ ст.)	88
Десятніков І. В. АМЕРИКАНО-В’ЄТНАМСЬКІ ВІДНОСИНИ У СВІТЛІ ГЕОПОЛІТИКИ США У АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ 1945-1975 РОКІВ	96
Дорош Л.О. ВІДПОВІДЬ НА ГІБРИДНІ ЗАГРОЗИ: ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У БОРОТБІ З ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ	106

Здоровега М. В., Івасечко О. Я. СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	116
Кокорєв О. В. ТОЛЕРАНТНІСТЬ VS ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ: КЕЙС ЛАТВІЇ ЯК УВИРАЗНЕННЯ ЦІННІСНОЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ	126
Меньшакова Д. О. ЯДЕРНИЙ СТАТУС ФРАНЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ	135
Трофименко А. В. ДЕОКУПАЦІЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ: ДОСВІД ХОРВАТІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ	142
Трофименко М. В. ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ІТАЛІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	150
Турчин Я. Б., Івасечко О. Я. «КЛІМАТИЧНІ СТРАЙКИ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ ГРОМАДСЬКОСТІ НА ВИРІШЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ ЗМІНИ КЛІМАТУ	162
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	171
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»	175
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	178

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

Volonyts V., Huz A.	7
THE ACTIVITY OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH ON THE TERRITORY OF RIGHT-BANK UKRAINE AT THE END OF XVIII – IN THE BEGINNING OF XX C.: HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE	
Malanchuk L., Chubok T.	20
ORGANIZATION OF PROTEST AGAINST THE HOLODOMOR 1932 - 1933 IN VOLYN IN AUTUMN 1933	
Machai O.	27
RELIGIOUS FACTOR IN ESTABLISHING THE MONGOLIAN AUTHORITIES IN GEORGIA	
Prysiazhniuk O.	37
BASIC STAGES OF HISTORY OF THE UNDERGROUND GETHSEMANE GARDEN MONASTERY IN THE CONTEXT OF MONUMENT PROTECTION	
Sribnyak I.	46
«...OUT OF THE EARNED MONEY FROM A SINCERE HEART, I DONATE TO ORPHANS»: CHARITABLE ASSISTANCE TO UKRAINIAN PRISONERS OF WAR FROM CAMP RASTATT AND POWS' CHARITABLE ACTIVITIES (1915-1918)	
Tsetsyk Ya.	56
ACTIVITIES OF WONDERFUL ORGANIZATIONS ON THE WILLOW DURING THE FIRST WORLD WAR	

POLITICAL SCIENCE

Bikir K.	64
THE INTERNAL POLITICAL IMAGE OF UKRAINE AS AN IMPORTANT FACTOR OF MODELING STATE IMAGE POLICY	
Bobryk O.	75
FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AUTHORITIES IN THE CONTEXT OF BUDGET DECENTRALIZATION	
Bulyk M.	88
RELATIONS WITH THE NEIGHBORING STATES IN THE FRAMEWORK OF IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN POLICY OF THE REPUBLIC OF BELARUS (90s YEARS OF THE XX – XXI CENTURIES)	
Desiatnikov I.	96
UNITED STATES - VIETNAM RELATIONS IN LIGHT OF GEOPOLITICS OF THE USA IN ASIA-PACIFIC REGION IN 1945-1975	
Dorosh L.	106
RESPONSE TO HYBRID THREATS: PECULIARITIES OF THE EUROPEAN UNION STRATEGY ON COUNTERING THE DISINFORMATION	

Zdorovega M., Ivasechko O.	116
ACTIVITIES OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS TO ENSURE THE GENDER EQUALITY PRINCIPLE	
Kokoriev O.	126
TOLERANCE VS INTOLERANCE: LATVIA'S CASE AS AN EXPRESSION OF VALUE AND INSTITUTIONAL AMBIVALENCE	
Menshakova D.	135
NUCLEAR STATUS OF FRANCE AS A TOOL FOR IMPLEMENTATION ITS FOREIGN POLICY INTERESTS IN THE INTERNATIONAL ARENA	
Trofymenko A.	142
DE-OCCUPATION AND REINTEGRATION: EXPERIENCE OF CROATIA FOR UKRAINE	
Trofymenko M.	150
PUBLIC DIPLOMACY OF THE ITALIAN REPUBLIC	
Turchyn Y., Ivasechko O.	162
CLIMATE STRIKE AS AN INSTRUMENT OF PUBLIC INFLUENCE ON GLOBAL CLIMATE CHANGE ISSUES	
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	171
THE EDITING POLICY OF SCIENTIFIC PUBLICATION “BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: HISTORY. POLITICAL STUDIES”	175
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	178

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 930.1:272(477.4)''178/191''

В. С. Волониць
А. М. Гузь

ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

У поданій статті здійснено спробу аналізу історіографічних джерел де розглядаються проблеми діяльності Римо-Католицької Церкви на території Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX століття. Наукові праці з обраної теми розподіляються за хронологічно-проблемним принципом, а саме виокремлено три послідовні етапи та подано їх характеристику:

I період – друга половина XIX – поч. XX ст. – імперський період, коли відбувається становлення і розвиток української історичної науки й утверджується українська національна історіографія;

II період – 1917–1991 рр. – радянський період, в який здійснюється партійна ідеологізація української історичної науки в межах УРСР й формується українська зарубіжна історична наука як альтернатива останній;

III – сучасний період, що характеризується позбавленням ідеологічних штампів та активним науковим співробітництвом із зарубіжними центрами.

У поданих дослідженнях істориків простежуються питання правового регулювання Римо-католицької церкви, її узалежнення від світської влади, культурно-освітньої та благодійницької діяльності, фінансово-господарського забезпечення храмів і монастирів, особливостей становища та розвитку римо-католицьких орденів, участі римо-католицького духовенства у польському визвольному русі.

Ключові слова: історіографія, Римо-католицька церква, Правобережна Україна.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-7-19

З часу появи християнства та утвердження Римо-католицької церкви вона стала важливою соціальною інституцією, що не могла не вплинути на історичний розвиток народів, націй, держав, а також суспільно-політичні, соціокультурні та релігійні процеси.

Вочевидь історія церковних конфесій в Україні є невід'ємною складовою історії України у цілому. Вона так само дотична до соціальних, економічних, політичних, культурних та етнонаціональних проблем, що вирішуються сучасними науковцями.

У цьому контексті, виникає науковий інтерес до вивчення становища та розвитку цієї конфесії на території України в різні часові періоди. Особливо цікавим є аналіз діяльності Римо-Католицької Церкви (далі – РКЦ) на території Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX століття. Оскільки, внаслідок поділів Речі Посполитої та інкорпорації

Правобережної України до складу Російської імперії відбувся корінний злам у розвитку РКЦ в Україні. Вивчення особливостей розвитку РКЦ на території Правобережної України в зазначений період є неможливим без всебічного розгляду історіографічних джерел, а саме наукових праць присвячених обраній проблематиці.

Отже, метою нашої публікації є аналіз історіографічних джерел щодо діяльності Римо-Католицької Церкви на території Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX століття. У відповідності до означеної мети передбачено розв’язання наступних дослідницьких завдань: виділити основні етапи історіографічного опанування теми та зазначити їх теоретичні здобутки, виявити аспекти, котрі потребують подальшого наукового вивчення.

Історіографічний дискурс щодо означеної теми дослідження доцільно розділити на наступні періоди: I період – друга половина XIX – поч. XX ст. – імперський період, коли відбувається становлення і розвиток української історичної науки й утверджується українська національна історіографія; II період – 1917–1991 рр. – радянський період, в який здійснюється партійна ідеологізація української історичної науки в межах УРСР й формується українська зарубіжна історична наука як альтернатива останній; III – сучасний період, що характеризується позбавленням ідеологічних штампів та активним науковим співробітництвом із зарубіжними центрами:

Інтерес до вивчення історії РКЦ Правобережної України виникає у другій половині XIX століття. У цей період розглядають як загальні аспекти пов’язані з історією РКЦ так і з’являються спеціальні дослідження присвячені обраній проблематиці. Зокрема, у праці М. Костомарова «Последние годы Речи Посполитой» зазначається, що за часів перебування українських земель у складі Речі Посполитої, за ініціативи владних структур, які підтримували діяльність РКЦ на території Правобережної України почали утверджуватися католицизм та уніатство. Однак, становлення та поширення цих конфесій відбувалося насильницьким способом, усіяко обмежуючи розвиток Православної церкви [17].

У працях В. Антоновича «Очерк отношений Польского государства к православию и Православной церкви» [2] та «Очерк состояния Православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII и до конца XVIII столетия» [3] простежується подібна думка. Автор стверджує, що від початку інкорпорації українських земель Річчю Посполитою почали здійснюватися заходи щодо придушення православ’я та укріплення позицій Римо-католицької церкви, зокрема, розпочався процес утворення римо-католицьких єпископських кафедр [2].

В межах цього дискурсу з’являється робота «З історії релігійної думки на Україні» М. Грушевського, де в межах загальних проблем історії України, розглядаються окремі аспекти історії Римо-католицької церкви та її вплив на суспільно-політичні процеси Правобережної України [11].

Серед спеціальних праць кінця XIX ст., слід вказати монографію російського історика М. Симашкевича «Римское католичество и его иерархия», в якій подаються відомості щодо внутрішньої організації Римо-Католицької Церкви. Автор аналізує різні аспекти життєдіяльності поляків Поділля. У роботі вміщено цінні документи та матеріали щодо діяльності РКЦ Поділля. Однак, поза увагою автора залишилися питання культурно-освітньої та благодійницької діяльності духовенства [29].

На початку XX століття зростає інтерес до вивчення історії католицької церкви на українських теренах. З’являються спеціальні роботи присвячені церковній історії, серед них слід згадати працю С. Мельгунова «Церковь и государство в России», в якій автор піддавав

критиці дії царського уряду спрямовані на повне регламентування церковної діяльності, розглянув проблему взаємовідносин церкви та імперської держави. Дослідник виокремлює основні етапи становлення та регіональні особливості розвитку Церкви у Російській імперії. У дослідженні аналізується державно-церковна політика Російської імперії щодо РКЦ та еволюція імперського законодавства у сфері церковних відносин. Автор звертає увагу на спроби владних структури впровадити політику віротерпимості шляхом видання законодавчого акту «Об укреплении начал веротерпимости» від 17 квітня 1905 року [23] та доходить висновку, що деклароване реформування відносин між церквою та державою й розширення прав католицьких релігійних громад залишалося на папері й було далеким від реальної свободи совісті та вільнодумства [20].

У монографії «Римский католицизм в России: историческое исследование Д. Толстой дослідив тривалий процес від появи перших католиків на території Російської імперії та їх становища до завершення правління Олександра І. На думку автора, за часів правління цього імператора Римо-католицька церква мала підтримку з боку влади, що надало їй можливість розвиватися без суттєвих адміністративних перешкод. Однак, автор, в кращих традиціях російської історіографії, наголошує на тому, що РКЦ була деструктивним елементом в Російській імперії, здійснювала тиск на православне населення держави. Автор характеризує всі дії Ватикану як спробу поширити свій вплив на Російську імперію [32].

Діяч українського національного відродження, видатний краєзнавець Поділля М. Орловський у статті «Краткие сведения о Каменецких православных церквях и католических костелах» стверджує, що з 1596 р. позиції Православної церкви у цій місцевості послаблюються, особливо серед представників аристократії, внаслідок активної діяльності Римо-католицької церкви [26].

У працях культурологічного спрямування цього періоду, також ми знаходимо відомості щодо розвитку РКЦ. Серед них слід назвати працю І. Огієнка «Українська культура. Коротка історія життя українського народу», в якій в контексті культурного розвитку українських земель побіжно згадуються конфесії, що діяли на території України та їх вплив на культурні процеси [24].

Таким чином, можна стверджувати, що у працях істориків другої половини ХІХ – початку ХХ століття, незважаючи на суб'єктивність, фрагментарність та здебільшого публіцистичний антикатолицький характер, подаються важливі документальні свідчення, які сприяють дослідженню історії РКЦ в нашій державі.

В радянський період розвитку історичної науки історія церкви в Україні практично не існувала у вигляді окремого наукового напрямку. Окремі епізоди в переважній більшості розглядалися лише в контексті інших ідеологічних тем, складовими елементами яких були класовий підхід та атеїстична пропаганда.

Проте, незважаючи на існування ідеологічних утисків тема знайшла своє висвітлення у праці М. Шейнмана «Ватикан и католицизм в конце ХІХ–начале ХХ в.» у якій дослідник стверджував, взаємовідносин між Римом та Російською імперією були союзницькими [36].

У цілому ж діяльність духовних осіб розглядалася виключно з негативного боку в душі антирелігійної пропаганди. З пересторогою наголошувалося на тому, що Церква як соціальний інститут виконує скоріш політичну аніж релігійну функцію. Зокрема, у праці Я. Ковальчука зазначається, що внаслідок подій 1863 року Римо-католицька церква набула ознак конфесії меншості. У роботі наголошувалося на тому, що представники римо-католицького кліру дбали лише про власне збагачення, а це прагнення було можливим

реалізувати лише в Польщі, чим і пояснює автор активну підтримку духовенством польських національно-визвольних рухів [16].

Окремі аспекти діяльності РКЦ знайшли своє відображення в узагальнюючих працях радянського часу, зокрема «Нариси з історії України» Ф. Ястребова [40], «Католицизм» М. Мчедлова [21], в яких автори епізодично окреслили події пов'язані з діяльністю римо-католицького кліру на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX століття.

Таким чином, у радянській історіографії не набула належного висвітлення церковна проблематики. Розгляд питань щодо діяльності духовенства, його впливу на суспільство вважався шкідливим, отже жодних ґрунтовних досліджень у радянську добу не було здійснено.

В цьому контексті особливої значущості набувають наукові праці істориків української діаспори. Серед них слід назвати праці Н. Полонської-Василенко «Історія України» [28], І. Нагаєвського «Католицька церква в минулому та сучасному України» [22], Ю. Федоріва «Історія церкви в Україні» [34], С. Томашівського «Церковний бік української справи». У цих розвідках стверджувалося, що Римо-католицька церква з часу своєї появи на українських землях здійснила стрімкий поступ. Однак, після інкорпорації українських земель Польщею, саме Римо-католицька церква сприяла частковій трансформації етнічної ідентичності українців які ставали за висловом С. Томашівського «свідомими поляками». Дослідник зазначив, що якби Римо-Католицька церква на українських землях не набула виразних національно-політичних пропольських рис, то вона б могла активніше розвиватися на українських землях [33].

З відновленням незалежності України у вітчизняній науці з'являються дослідження основною ідеєю яких є якнайповніше дослідити історію Церкви та звільнити історичну науку від монополії однієї ідеології.

Наявні дослідження, присвячені як загальній характеристиці Римо-католицької церкви на території Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX століття, так і окремим аспектам її діяльності. Серед узагальнюючих праць у яких так чи інакше висвітлювалась діяльність Римо-католицької церкви можна виокремити роботу О. Крижанівського, С. Плохій, які здійснили спробу узагальнити церковно-релігійне життя в Україні з середини XV до середини XIX ст. [18, 19]. О. Ярцун у своєму дослідженні «Повсякденне життя шляхти київської губернії (кін. XVIII – 60-ті рр. XIX ст.)» [39] у контексті аналізу щоденності шляхти Київської губернії за часів польського національно-визвольного повстання, розглянула роль і місце у польському визвольному русі католицького духовенства. Оскільки, на думку дослідниці, маючи переважно шляхетське походження, римо-католицьке духовенство було тісно пов'язане саме з польською шляхтою, тому активно долучалося до повстанської агітації та підпільної допомоги [38].

Серед провідних досліджень діяльності Римо-католицької церкви на території Правобережної України слід вказати монографію О. Баковецької «Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII – XIX ст.» [5] в якій дослідниця всебічно проаналізувала діяльність Римо-католицької церкви в кінці XVIII–XIX ст. У роботі з'ясовуються особливості організаційної структури, формування та розвитку адміністративно-територіального устрою церкви та органів управління справами духовенства в Російській імперії. Історикиня здійснила аналіз правового становища Римо-католицької церкви в державі. У цьому контексті політика імперської влади щодо подальшого об'єднання Греко-католицької церкви з Православною розглядається як один із загальних методів тиску на РКЦ. Авторка дослідила вплив римо-католицького кліру на суспільно-політичне життя українських

земель, внесок духовенства у культурно-освітній розвиток та благодійницькі ініціативи римо-католицької громади. Всебічний аналіз діяльності церкви дозволив дійти висновку, що з часу інкорпорації Правобережної України Російською імперією, основним завданням конфесійної політики імперського уряду стала планомірна діяльність спрямована на послаблення позицій Римо-католицької церкви в цьому регіоні та забезпечення утвердження позицій Православної церкви [5]. У низці інших розвідок дослідниця вивчає перебіг процесів секуляризації римо-католицьких маєтностей імперським урядом, організації освітньої діяльності римо-католицьких монастирів, доступу до освітніх послуг [4, 6].

Фундаментальною є робота О. Буравського «Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)» [9] де автор наголошує на тому, що після поділів Речі Посполитої уряд Російської імперії намагався посилити контроль над релігійним життям та поступово усунути західний вплив у регіоні. Шляхом залучення до роботи широкого кола джерел, зокрема статистичних, автор надає інформацію про загальну чисельність духовенства та вірян, кількість римо-католицьких монастирів які були на думку історика, важливими культурно-освітніми осередками. Не оминув увагою дослідник і аналіз господарської діяльності інституції як однієї з найважливіших складових функціонування Церкви, переконливо доводив, що процес секуляризації церковних маєтностей та ліквідації окремих монастирів був засобом загальноімперської антикатолицької політики. Польське повстання 1830–1831 рр. дослідник вважає каталізатором подальшої обмежувальної політики Російської імперії 40–х рр. XIX століття. О. Буравський детально аналізує види господарської діяльності Римо-католицької церкви. Значну увагу у монографії приділено культурно-освітній та благодійницькій діяльності Церкви, зазначається, що якість викладання у парафіяльних католицьких навчальних закладах була вищою ніж у православних школах [9].

Серед праць присвячених окремим питанням пов'язаним з діяльністю Римо-католицької церкви варто зазначити публікацію Ю. Хитровської «Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст.». Залучаючи до аналізу значний пласт історіографічних та архівних джерел, авторка з'ясовує особливості організаційно-правового становища Римо-католицької церкви. Дослідниця зазначає, що характерною ознакою правового статусу римо-католиків в імперії було те, що він не передбачав можливість прозелітизму (прагнення завербувати якомога більше прихильників). Авторка доходить висновку, що після включення Правобережної України до складу Російської імперії Римо-католицька церква опинилася у повній залежності від дискримінаційних антикатолицьких заходів [35].

Зваричук Е.О. у своїх дослідженнях аналізує діяльність РКЦ на Поділлі [12], зокрема у праці «Єпископи Подільської римо-католицької дієцезії (кінець XV – середина XIX ст.)» [12] висвітлюється вплив на становища та розвитку Римо-католицької церкви діяльності окремих єпископів [13].

До проблеми правового регулювання діяльності духовних семінарій звертався А. Ткачук. Дослідник стверджує, що політика Російської імперії була спрямована на суцільну централізацію освітнього процесу та підпорядкування її адміністративним інституціям. Однак, на початку XIX століття обмеження автономності духовних закладів освіти РКЦ відбувалося поступово з огляду на міцні позиції цієї конфесії в регіоні [31].

А. Кирилук у статті «Урегулювання правового статусу римо-католицьких монастирів у Російській імперії (остання третина XVIII – 50-ті рр. XIX ст.)» простежила процес зародження та еволюції законодавства Російської імперії, яким регулювалися умови

діяльності римо-католицьких монастирів, проаналізувала процес поступової ліквідації римо-католицьких монастирів з метою обмежити їхній світоглядний вплив на суспільство та не дозволити подальшого поширення християнства латинського обряду в західних губерніях [15].

Зміни у адміністративно-територіальному устрої Римо-Католицької Церкви в Російській імперії XVIII – початку XX ст., етапи та методи секуляризаційної політики імперської влади, юридичний статус, діяльність окремих церковних представників духовенства були предметом дослідження І. Шостак. Авторка наголошує на тому, що основним завданням Російської імперії у XIX столітті було здійснення заходів щодо узалежнення Римо-католицької церкви від світської влади та обмеження впливу Ватикану [37].

І. Баляс (Сторожук) у науковому дослідженні «Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804 – 1905 рр.» один із розділів присвятила питанню протидії римо-католицького духовенства суспільно-політичній системі імперії на Волині. Дослідниця стверджує, що опозиційні настрої щодо імперської політичної системи були поширені серед більшості священників, хоч деякі представники римо-католицького кліру дотримувались нейтралітету у взаємовідносинах з владними структурами [30].

У публікації «Вплив римо-католицького духовенства на суспільно-політичні процеси Волинської губернії в XIX столітті» авторка проаналізувала місце духовенства у суспільно-політичному житті губернії, визначивши, що громадсько-політична позиція католицького кліру не була одностайною, а найактивнішу роль у суспільно-політичному житті виконували саме представники нижчого кліру [7].

Подібною думки дотримується В. Павлюк у статті «Римо-католицька церква в суспільному житті Правобережної України кінця XVIII – першої третини XIX ст.» [27], де подається аналіз суспільно-політичної активності Римо-Католицької Церкви в регіоні. Автор стверджує, що обмежувальна політика Російської імперії була одним із каталізаторів опозиційної політики духовенства, зокрема під час польського повстання 1830 – 1831 рр.

Саме організуючій ролі римо-католицького духовенства Правобережної України в підготовці до польського повстання 1863-1864 рр. присвячена публікація Ю. Земського [14]. Історик простежив зміни імперської політики щодо духовенства в умовах еволюції польського національно-визвольного руху.

Серед невеликої кількості сучасних історіографічних робіт, присвячених означеній проблематиці, варто вказати публікацію І. Опрі, де аналізуються новітні дослідження. Автор зауважує, що більшість сучасних істориків наголошують на існуванні системної антикатолицької політики царської влади щодо РКЦ на території Правобережної України, розкривають форми репресій та утисків проти національно налаштованих представників.

Сучасні зарубіжні дослідники також не оминули увагою тему діяльності Римо-Католицької церкви на українських землях наприкінці XVIII – на початку XX ст. Позиція сучасної російської історичної науки щодо означеного питання репрезентована у дисертаційному дослідженні М. Галанова «Політика російського самодержавія и позиция Русской православной церкви в отношении католиков и униатов в годы царствования Павла I», де автор аналізує процес створення та діяльності римо-католицького департаменту у 1797–1801 рр. У дослідженні поряд з аналізом господарської діяльності Римо-Католицької Церкви розглядаються й процеси міжконфесійну мобільності християн. На думку автора влада виконувала роль «верховного арбітра». Дослідник зацентрував увагу на тому, що

російська влада у подібних умовах виявилася виразником релігійно-політичної толерантності, усвідомлюючи вагомість релігійних процесів, що відбувалися у державі та адаптувала для цього наявну законодавчу базу [10].

І. Амбарцумов у монографії «Неправославные христианские исповедания в системе российской государственности (конец XIX в. – июль 1914 г.)» [1] зазначає, що функціонування Римо-католицької церкви в Російській імперії визначалася її власним канонічним правом, а імперське законодавство регламентувало лише загальні процеси взаємовідносин Церкви та держави. Однак, римо-католицьке духовенство розглядалося владою як політично неблагонадійний елемент, оскільки на його думку, російський уряд підозрював Ватикан у підтримці польського націоналізму. При цьому російське законодавство створювало для римо-католицьких духовних осіб ситуацію подвійного підпорядкування. Оскільки, з одного боку, всі римо-католицькі єпископи підпорядковувались Римському Папі як верховному главі, з іншого боку, вони підпорядковувались імператору, Міністерству внутрішніх справ та Департаменту духовних справ іноземних віросповідань [1].

Окремі питання реалізації освітніх ініціатив Римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. знайшли й своє відображення у роботі Даніеля Бовуа «Російська влада і польська шляхта в Україні 1793–1830 рр.» [8].

Отже, огляд історичних студій дає підстави стверджувати, що дослідники другої половини XIX – початку XX ст. розглядали проблему діяльності РКЦ на теренах Правобережної України відповідно до внутрішньополітичної та зовнішньополітичної ситуації. Більшість науковців цього періоду визнавали з одного боку наявність тиску РКЦ на православ'я регіону та пропольську позицію Церкви, а з іншого боку обмежувальну антикатолицьку політику російського уряду.

У період панування партійної ідеології в радянській науці тема історії латинської церкви в Україні найбільш послідовно вивчалася представниками української зарубіжної історичної науки, але, через призму соціально-політичних особливостей розвитку українського суспільства.

Із здобуттям Україною незалежності починається якісно новий етап у дослідженні проблеми діяльності Римо-Католицької Церкви на території Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX ст. Розширюється спектр досліджуваних проблем й предметами наукового пошуку стають питання правового регулювання церкви, її узалежнення світською владою, культурно-освітньої та благодійницької діяльності, участі римо-католицького духовенства у польському визвольному русі. Особливе місце у цьому дискурсі належить роботам О. Буравського. Втім поза науковим пошуком залишаються дослідження практик взаємодії католицького духовенства з представниками українського національного руху в регіоні, соціокультурних ініціатив церкви, мистецької спадщини римо-католицьких орденів тощо.

Список використаної літератури

1. Амбарцумов И. В. Неправославные христианские исповедания в системе российской государственности (конец XIX в. – июль 1914 г.): дис. ...канд. ист. наук : спец. 07.00.02 / Иван Владимирович Амбарцумов, Российский государственный педагогический А. И. Герцена. – Санкт-Петербург, 2014. – 256 с. ; Ambartsumov I. V. Nepravoslavnyye khristianskie ispovedaniya v sisteme rossiyskoy gosudarstvennosti (konets XIX v. – iyul 1914 g.):

dis. ...канд. ист. наук : spets. 07.00.02 / Ivan Vladimirovich Ambartsumov, Rossiyskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy A. I. Gertsena. – Sankt-Peterburg, 2014. – 256 s.

2. Антонович В. Б. Очерк отношений Польского государства к православию и Православной церкви [Электронный ресурс] / В. Б. Антонович // Изборник. – Режим доступа : <http://litopys.org.ua/anton/ant19.htm> ; Antonovich V. B. Ocherk otnosheniy Polskogo gosudarstva k pravoslaviiyu i Pravoslavnoy tserkvi [Elektronnyy resurs] / V. B. Antonovich // Izbornik. – Rezhim dostupa : <http://litopys.org.ua/anton/ant19.htm>

3. Антонович В. Б. Очерк состояния Православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII и до конца XVIII столетия [Электронный ресурс] / В. Б. Антонович // Седмица.RU Церковно-Научный Центр «Православная Энциклопедия». – Режим доступа : <http://www.sedmitza.ru/lib/text/720072/> ; Antonovich V. B. Ocherk sostoyaniya Pravoslavnoy tserkvi v Yugo-Zapadnoy Rossii s poloviny XVII i do kontsa XVIII stoletiya [Elektronnyy resurs] / V. B. Antonovich // Sedmitsa.RU Tserkovno-Nauchnyy Tsentр «Pravoslavnaaya Entsiklopediya». – Rezhim dostupa : <http://www.sedmitza.ru/lib/text/720072/>

4. Баковецька О. О. Католицька освіта в Україні в кінці XVIII – початок XIX століття / О.О. Баковецька // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки. – 2013. – Вип. 3.34. – С. 58–62. ; Bakovetska O. O. Katolytska osvita v Ukraini v kintsy XVIII – pochatok XX stolittia / O.O. Bakovetska // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O.Sukhomlynskoho. Seriiа : Istorychni nauky. – 2013. – Vyp. 3.34. – S. 58–62.

5. Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII – XIX столітті : моногр. / О. Баковецька. – Миколаїв : Іліон, 2015. – 359 с. ; Bakovetska O. O. Rymo-katolytska tserkva v Ukraini v kintsy XVIII – XIX stolitti : monohr. / O. Bakovetska. – Mykolaiv : Ilion, 2015. – 359 s.

6. Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Україні кінця XVIII–XIX століть: вплив на суспільно-політичний розвиток : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 / Ольга Олександрівна Баковецька; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2016. – 36 с. ; Bakovetska O. O. Rymo-katolytska tserkva v Ukraini kintsia XVIII–XIX stolit: vplyv na suspilno-politychnyi rozvytok : avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk : spets. 07.00.01 / Olha Oleksandrivna Bakovetska; Zaporiz. nats. un-t. Zaporizhzhia, 2016. – 36 s

7. Баляс І. М Вплив Римо-католицького духовенства на суспільно-політичні процеси Волинської губернії в XIX столітті / І. Баляс // Українознавство. – 2013. – № 1. – С. 61–65 ; Balias I. M Vplyv Rymo-katolytskoho dukhovenstva na suspilno-politychni protsesy Volynskoi hubernii v XIX stolitti / I. Balias // Ukrainoznavstvo. – 2013. – № 1. – S. 61–65.

8. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793–1830 рр. / Д. Бовуа; з фр. пер. З. Борисюк. – Львів : Кальварія, 2007. – 294 с. ; Bovua D. Rosiiska vlada i polska shliakhta v Ukraini 1793–1830 rr. / D. Bovua; z fr. per. Z. Borysiuk. – Lviv : Kalvariia, 2007. – 294 s.

9. Буравський О. А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII–початок XX ст.) / О. А. Буравський. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 452 с. ; Buravskiy O. A. Rymo-katolytska tserkva na Pravoberezhnii Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.) / O. A. Buravskiy. – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2013. – 452 s.

10. Галанов М. М. Политика российского самодержавия и позиция Русской православной церкви в отношении католиков и униатов в годы царствования Павла I : дис. ...канд. ист. наук : спец. 07.00.02 / Михаил Маркович Галанов; Санкт-Петербургский государственный экономический университет. – Санкт-Петербург, 2014. – 536 с. ; Galanov M. M. Politika rossiyskogo samoderzhaviya i pozitsiya Russkoy pravoslavnoy tserkvi v otnoshenii

katolikov i uniatov v gody tsarstvovaniya Pavla I : dis. ...kand. ist. nauk : spets. 07.00.02 / Mikhail Markovich Galanov; Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy ekonomicheskiiy universitet. - Sankt-Peterburg, 2014. – 536 s.

11. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні [Електронний ресурс] / М. С. Грушевський // Читиво. Електронна бібліотека. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Hrushevskiyi/Z_istorii_relihiinoi_dumky_na_Ukraini/ ; Hrushevskiyi M. S. Z istorii relihiinoi dumky na Ukraini [Elektronnyi resurs] / M. S. Hrushevskiyi // Chtyvo. Elektronna biblioteka. – Rezhym dostupu : http://chtyvo.org.ua/authors/Hrushevskiyi/Z_istorii_relihiinoi_dumky_na_Ukraini/.

12. Зваричук Е. О. Римо-Католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст.: економічний, суспільний та культурний аспекти : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Едуард Олександрович Зваричук; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с. ; Zvarychuk E. O. Rymo-Katolytska tserkva na Podilli kintsia XVIII – pochatku XX st.: ekonomichniy, suspilnyi ta kulturniy aspekty : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Eduard Oleksandrovych Zvarychuk; Chernivetskiy natsionalnyi un-t im. Yurii Fedkovycha. – Chernivtsi, 2005. – 20 s.

13. Зваричук Е. О. Єпископи Подільської римо-католицької дієцезії (кінець XVIII – середина XIX ст.) / Е. О. Зваричук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. Ун-т, 2007. – 64 с. ; Zvarychuk E. O. Yepyskopy Podilskoï rymo-katolytskoï diietsezii (kinets XVIII – seredyna XIX st.) / E. O. Zvarychuk. – Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podil. derzh. Un-t, 2007. – 64 с.

14. Земський Ю. С. Міфи та реальність щодо організуючої ролі римо-католицького духовенства Правобережної України в підготовці до польського повстання 1863–1864 рр. [Електронний ресурс] / Ю. С. Земський // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – 2010. – Т. 21. – С. 149–161. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/71741> ; Zemskiy Yu. S. Mify ta realnist shchodo orhanizuiuchoi roli rymo-katolytskoho dukhovenstva Pravoberezhnoi Ukrainy v pidhotovtsi do polskoho povstannia 1863–1864 rr. [Elektronnyi resurs] / Yu. S. Zemskiy // Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv. – 2010. – Т. 21. – С. 149–161. – Rezhym dostupu : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/7171>.

15. Кирилюк А. О. Урегулювання правового статусу римо-католицьких монастирів у Російській імперії (остання третина XVIII – 50-ті рр. XIX ст.) [Електронний ресурс] / А.О.Кирилюк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2014. – № 7. – С. 8–13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnuj_2014_7_4 ; Kyryliuk A. O. Urehuliuvannia pravovoho statusu rymo-katolytskykh monastyriv u Rosiiskii imperii (ostannia tretyna XVIII – 50-ti rr. XIX st.) [Elektronnyi resurs] / A. O. Kyryliuk // Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky. – 2014. – № 7. – С. 8–13.– Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnuj_2014_7_4 741

16. Ковальчук Я. Ксьондзи на Україні / Я. Ковальчук. – Харків : Державне видавництво України, 1930. – 56 с. ; Kovalchuk Ya. Ksondzy na Ukraini / Ya. Kovalchuk. – Kharkiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. – 56 s.

17. Костомаров М. И. Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей [Электронный ресурс] / Н. И. Костомаров. – 6-е изд. – Санкт-Петербург : Лит. фонд, 1912. – 1024 с. – Режим доступу: <http://www.spsl.nsc.ru/history/kostom/kostlec.htm> ; Kostomarov M. I. Russkaya istoriya v zhizneopisaniyakh ee glavneyshikh deyateley [Elektronnyy resurs]

/ N.I. Kostomarov. – 6-e izd. – Sankt-Peterburg : Lit. fond, 1912. – 1024 s. – Rezhim dostupu: <http://www.spsl.nsc.ru/history/kostom/kostlec.htm>

18. Крижанівський О. П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.) / О. П. Крижанівський. – Київ : Вища школа, 1991. – 125 с. ; Kryzhanivskiy O. P. Tserkva u sotsialno-ekonomichnomu rozvytku Pravoberezhnoi Ukrainy (XVIII – persha polovyna XIX st.) / O.P. Kryzhanivskiy. – Kyiv : Vyshcha shkola, 1991. – 125 s.

19. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні : у 3-х кн. : навч. посібник / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. – Київ : Либідь, 1994. – Кн. 3 : Кінець XVI – середина XIX століття. – 335 с. ; Kryzhanivskiy O. P. Istoriiia tserkvy ta relihiinoi dumky v Ukraini : u 3-kh kn. : navch. posibnyk / O. P. Kryzhanivskiy, S. M. Plokhii. – Kyiv : Lybid, 1994. – Кн. 3 : Kinets XVI – seredyna XIX stolittia. – 335 s.

20. Мельгунов С. П. Церковь и государство в России [Электронный ресурс] : сб. ст. / С. П. Мельгунов. – Москва : т-во И. Д. Сытина, 1907. – Вып. 1 : (К вопросу о свободе совести). – 193 с. – Режим доступа : <http://books.e-heritage.ru/book/10072800> ; Melgunov S. P. Tserkov i gosudarstvo v Rossii [Elektronnyy resurs] : sb. st. / S. P. Melgunov. – Moskva : t-vo I. D. Sytina, 1907. – Vyp. 1 : (K voprosu o svobode sovesti). – 193 s. – Rezhim dostupa : <http://books.e-heritage.ru/book/10072800>

21. Мчедлов М. П. Католицизм / М. П. Мчедлов. – 2-е изд. – Москва : Политиздат, 1974. – 278 с. ; Mchedlov M. P. Katolitsizm / M. P. Mchedlov. – 2-e izd. – Moskva : Politizdat, 1974. – 278 s.

22. Нагаєвський І. Д. Католицька церква в минулому і сучасному України / І. Д. Нагаєвський. – Філадельфія, 1950. – 88 с. ; Nahaievskiy I. D. Katolytska tserkva v mynulomu i suchasnomu Ukrainy / I. D. Nahaievskiy. – Filadelfia, 1950. – 88 s.

23. Об укреплении начал веротерпимости [Высочайше утвержденное положение Комитета Министров]. 1905. Апрель 17 // Полное Собрание Законов Российской Империи : Собрание третье : (1881–1913). – Санкт-Петербург : Тип. II отделения собственной его императорского величества канцелярии, 1908. – Т. 25. : 1908. – С. 258–262 ; Ob ukreplenii nachal veroterpimosti [Vysochayshe utverzhdennoe polozhenie Komiteta Ministrov]. 1905. April 17 // Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii : Sobranie trete : (1881–1913). – Sankt-Peterburg : Tip. II otdeleniya sobstvennoy ego imperatorskogo velichestva kantselyarii, 1908. – Т. 25. – С. 258–262.

24. Огієнко І. І. Українська культура. Коротка історія життя українського народу : : курс читань в Укр. нар. ун-ті : з мал. і портр. укр. культ. діячі / І. І. Огієнко. – Київ : Абрис, 1991. – 275 с. ; Ohiienko I. I. Ukrainska kultura. Korotka istoriia zhyttia ukrainskoho narodu : : kurs chytanyi v Ukr. nar. un-ti : z mal. i portr. ukr. kult. diiachi / I. I. Ohiienko. – Kyiv : Abrys, 1991. – 275 s.

25. Опрія І. Відносини Римо-католицької церкви з російською владою у Правобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. у сучасній українській історіографії / І. Опрія // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Історичні науки. – 2019. – Т. 29. – С. 97–106. ; Opria I. Vidnosyny Rymo-katolytskoi tserkvy z rosiiskoiu vladoiu u Pravoberezhnii Ukraini v druhii polovyni XIX– na pochatku XX st. u suchasni ukrainskii istoriografii / I.Opria // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka : Istorychni nauky. – 2019. – Т. 29. – С. 97–106.

26. Орловский М. Краткие сведения о Каменецких православных церквях и католических костелах / М. Орловский // Подольские Епархиальные Ведомости. – 1865. –

№ 22. – С. 972 – 976. ; Orlovskiy M. Kratkie svedeniya o Kamenetskikh pravoslavnykh tserkvyakh i katolicheskikh kostelakh / M. Orlovskiy // Podolskie Yeparkhialnye Vedomosti. – 1865. – № 22. – S. 972 – 976.

27. Павлюк В. В. Римо-католицька церква в суспільному житті Правобережної України кінця XVIII – першої третини XIX ст. [Електронний ресурс] / В. В. Павлюк // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Історичне релігієзнавство. – 2011. – Вип. 4. – С. 138–144. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2011_4_17 ; Pavliuk V. V. Rymo-katolytska tserkva v suspilnomu zhytti Pravoberezhnoi Ukrainy kintsia XVIII – pershoi tretyny XIX st. [Elektronnyi resurs] / V. V. Pavliuk // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]. Ser. : Istorychne relihiieznavstvo. – 2011. – Vyp. 4. – S. 138–144. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2011_4_17.

28. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України / Н.Д. Полонська-Василенко. – 3-тє вид. – Київ : Либідь, 1993. – Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. – 606 с. ; Polonska-Vasylenko N. D. Istoriia Ukrainy / N.D. Polonska-Vasylenko. – 3-tie vyd. – Kyiv : Lybid, 1993. – Т. 2 : Vid seredyny XVII stolittia do 1923 roku. – 606 s.

29. Симашкевич М. В. Римское католичество и его иерархия в Подолии / М. В. Симашкевич. - Каменец-Подольск : тип. Подольск. губ. упр., 1872. – 528 с. ; Simashkevich M. V. Rimskoe katolichество i ego ierarkhiya v Podolii / M. V. Simashkevich. – Kamenets-Podolsk : tip. Podolsk. gub. upr., 1872. – 528 s.

30. Сторожук І. А. (Баляс І.) Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804 – 1905 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Ірина Анатоліївна Сторожук; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 20 с. ; Storozhuk I. A. Suspilno-politychna ta kulturno-osvitnia diialnist dukhovenstva Volynskoi hubernii u 1804 – 1905 rr. : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Iryna Anatoliivna Storozhuk; Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. – Kyiv, 2015. – 20 s.

31. Ткачук А. Правове регулювання діяльності римо-католицьких духовних семінарій Правобережної України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. [Електронний ресурс] / А. Ткачук // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Історичні науки. - 2013. – Вип. 20. – С. 88-92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoai_2013_20_15 ; Tkachuk A. Pravove rehuliuвання diialnosti rymo-katolytskykh dukhovnykh seminarii Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XVIII – u pershii polovyni XIX st. [Elektronnyi resurs] / A. Tkachuk // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]. Istorychni nauky. – 2013. – Vyp. 20. – S. 88–92. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoai_2013_20_15.

32. Толстой Д. А. Римский католицизм в России: историческое исследование / Д.А. Толстой. – Санкт-Петербург : Издание и типография В. О. Демакова, 1877. – Т. 2. – 559 с. ; Tolstoy D. A. Rimskiy katolitsizm v Rossii: istoricheskoe issledovanie / D.A. Tolstoy. – Sankt-Peterburg : Izdanie i tipografiya V. O. Demakova, 1877. – Т. 2. – 559 s.

33. Томашівський С. Т. Церковний бік української справи [Електронний ресурс] / С. Т. Томашівський. – Відень, 1916. – 20 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/318/file.pdf> ; Tomashivskiy S. T. Tserkovnyi bik ukrainskoi spravy [Elektronnyi resurs] / S.T. Tomashivskiy. – Viden, 1916. – 20 s. – Rezhym dostupu : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/318/file.pdf>.

34. Федорів Ю. А. Історія церкви в Україні [Електронний ресурс] / Ю. А. Федорів. – Торонто, 1967. – 364 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp->

content/uploads/books/1952/file.pdf ; Fedoriv Yu. A. Istoriiia tserkvy v Ukraini [Elektronnyi resurs] / Yu. A. Fedoriv. – Toronto, 1967. – 364 s. – Rezhym dostupu : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1952/file.pdf>.

35. Хитровська Ю. В. Участь римо-католицького та православного духовенства Правобережної України в польському національно-визвольному повстанні 1863–1864 рр. / Ю. В. Хитровська // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Історичне релігієзнавство. – 2010. – Вип. 3. – С. 279–288. ; Khytrovska Yu. V. Uchast rymo-katolytskoho ta pravoslavnoho dukhovenstva Pravoberezhnoi Ukrainy v polskomu natsionalno-vyzvolnomu povstanni 1863–1864 rr. / Yu. V. Khytrovska // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]. Ser. : Istorychne relihiieznavstvo. – 2010. – Vyp. 3. – S. 279–288.

36. Шейнман М. М. Ватикан и католицизм в конце XIX – начале XX в. / М. М. Шейнман. – Москва : Издательство АН СССР, 1958. – 471 с. ; Sheynman M. M. Vatikan i katolitsizm v kontse XIX – nachale XX v. / M. M. Sheynman. – Moskva : Izdatelstvo AN SSSR, 1958. – 471 s.

37. Шостак І. В. Основні аспекти становлення адміністративно-територіального устрою РКЦ на українських землях у складі Російської імперії протягом кінця XVIII – початку XX ст. / І. В. Шостак // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Історичне релігієзнавство. – 2012. – Вип. 6. – С. 326–335. ; Shostak I. V. Osnovni aspekty stanovlennia administratyvno-terytorialnoho ustroiu RKTs na ukrainskykh zemliakh u skladi Rosiiskoi imperii protiahom kintsia XVIII – pochatku XX st. / I. V. Shostak // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]. Ser. : Istorychne relihiieznavstvo. – 2012. – Vyp. 6. – S. 326–335.

38. Шостак І. В. Громадянсько-політична позиція волинського та подільського римо-католицького духовенства у польських повстаннях 1830 – 31 та 1863 років [Електронний ресурс] / І. В. Шостак // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2015. – Вип. 5. – С. 233–239. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2015_5_29 ; Shostak I.V. Hromadiansko-politychna pozytsiia volynskoho ta podilskoho rymo-katolytskoho dukhovenstva u polskykh povstanniakh 1830 – 31 ta 1863 rokiv [Elektronnyi resurs] / I. V. Shostak // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2015. – Vyp. 5. – S. 233–239. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2015_5_29.

39. Ярцун Ю. О. Повсякденне життя шляхти київської губернії (кін. XVIII – 60-ті рр. XIX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Юлія Олександрівна Ярцун ; Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2018. – 252 с. ; Yartsun Yu. O. Povsiakdenne zhyttia shliakhty kyivskoi hubernii (kin. XVIII – 60-ti rr. XIX st.) : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Yuliia Oleksandrivna Yartsun ; Umanskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Pavla Tychny. – Uman, 2018. – 252 s.

40. Ястребов Ф. О. Історія України в першій половині XIX / Ф. О. Ястребов. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1939. – 274 с. ; Yastrebov F. O. Istoriiia Ukrainy v pershii polovyni XIX / F. O. Yastrebov. – Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR, 1939. – 274 s.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2020 р.

V. Volonyts

A. Huz

**THE ACTIVITY OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH ON THE TERRITORY
OF RIGHT-BANK UKRAINE AT THE END OF XVIII – IN THE BEGINNING OF
XX C.: HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE**

This article gives a detailed analysis of historiographical sources concerning the problems of the activity of the Roman Catholic Church on the territory of Right-bank Ukraine at the end of XVIII – in the beginning of XX c. The scientific research on this topic is composed according to the chronology of problematic principles, therefore three consistent stages and their characteristics are given:

I period – the first part of XIX c. – the beginning of XX c. – the time of establishing and developing Ukrainian historical studies and setting up Ukrainian national historiography. During that period scientists studied the peculiarities of domestic and foreign policy of the activity of the RCC in Right-bank Ukraine. The majority of scientists acknowledged an evident pressure of the RCC on the orthodox region and pro-Polish position of Church from the one side, but from the other - limiting anti-Catholic policy of Russian government.

II period – 1917-1991 – the Soviet period. During this time the party ideologization of Ukrainian historical studies was realized and Ukrainian foreign historical studies as alternative ones were formed, which examined the history of the Catholic church from the perception of social political processes in Ukrainian society.

III period – 1991 – the beginning of 2000 – the modern period, that is characterized by deprivation of ideological stereotypes and implementation of new ideas, active cooperation with foreign centers. The variety of researched issues enlarged and now the subjects of scientific researches become the questions of legitimate regulation of church, its independence from temporal power, cultural educational and charity activities, financial economic provision of churches and monasteries, peculiarities of the state and development of the Roman Catholic orders, participation of the Roman Catholic priesthood in Polish liberation movement.

However, until that times, scientific research is left beyond investigation of the Catholic priesthood cooperation with representatives of Ukrainian national movement in a region, social cultural church initiatives, artistic heritage of the Roman Catholic orders and so on.

Key words: *historiography, Roman Catholic church, Right-bank Ukraine.*

Л. О. Маланчук
Т. О. Чубок

ПРОВЕДЕННЯ АКЦІЙ ПРОТЕСТУ ПРОТИ ГОЛОДОМОРУ 1932 – 1933 РР. НА ВОЛИНІ ВОСЕНИ 1933 Р.

У статті досліджено проведення акцій протесту проти політики голодомору в Україні західноукраїнськими політичними партіями та громадськими організаціями. Проаналізовано цикл публікацій на сторінках тогочасних газет, які висвітлювали ситуацію в УСРР.

Ключові слова: партія, голодомор, протести, громадська організація, преса.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-20-27

Постановка наукової проблеми. Період першої половини ХХ ст. в історії України відомий сталінським тоталітарним режимом та геноцидом українців, зокрема, кількома голодоморами, що прийшли на зміну українізації 1920 – 1930-х років. Проте, найбільш широкомасштабні українські політичні об'єднання поза межами СРСР протестували проти політики Голодомору 1932 – 1933 рр. Актуальність статті зумовлена доцільністю аналізу проблем, пов'язаних з організацією та проведенням протестних заходів проти політики Голодомору в УСРР у Західній Україні, що відображені на сторінках архівних документів.

Аналіз останніх досліджень. Питання спроб надання допомоги українцям, які потерпали від голодомору 1932 – 1933 рр. жителями Західної України паралельно з організацією та проведенням акцій протесту українськими політичними партіями та громадськими організаціями проаналізовано в працях Я. Папуги [1; 2], М. Чоповського [11; 13], Я. Цецика [8; 16], значний обсяг матеріалу про проведення акцій протесту на Волині знаходиться у монографії М. Кучерепи та Я. Цецика [3].

Джерельна база дослідження. Основу джерельної бази дослідження складає аналіз циклу матеріалів присвячених висвітленню трагічних подій голодомору в УСРР 1932 – 1933 рр., які були опубліковані львівською газетою «Новий час» влітку-восени 1933 р. Окрему групу джерел складають документи, які зберігаються в Державному архіві Рівненської області аналіз та систематизація яких дають змогу дослідити проведення протестних заходів на Волині легальними українськими політичними партіями та православним духовенством.

У міжвоєнний період на західноукраїнських землях, які були в складі II Речі Посполитої мали можливість легально діяти українські політичні партії та громадські організації, які були в опозиції до польської влади. Одними з найбільш широкомасштабних акцій, які були організовані і проведені ними у 1930-х рр. були протестні заходи проти політики голодомору в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР).

Наприкінці 1932 р., коли голодомор уже набрав розмаху, населення поза межами СРСР ще не усвідомлювало масштабів катастрофи [1, с. 85]. Лише навесні 1933 р. у Західній Україні почала з'являтися інформація про ситуацію в УСРР [2, с. 125; 3, с. 144]. Це було зумовлено тією обставиною, що заходи щодо недопущення витоку інформації про страшний голод вжиті більшовицьким урядом виявилися ефективними, і лише навесні 1933 р. почала проникати інформація про страшну трагедію українців, яку принесли втікачі, яким дивом

вдавалося прорватися через польсько-радянський кордон. Ще одним важливим джерелом інформації про трагедію в Україні були листи з УСРР, які переправлялися в Західну Україну ймовірно до родичів із проханням про допомогу. Окремі повідомлення західноєвропейської преси, які друкувалися у європейських газетах де населення інформували про голод в УСРР, перекладалися на українську мову й публікувалися в західноукраїнських газетах.

Так, у газеті «Новий час» за 10 серпня 1933 р. під рубрикою «...А на Україні лютує голодова смерть», читаємо «Запаси пшениці що знаходиться в краях, які експортують пшеницю виносить 348 мільонів квінталів. Та кількість моглаби покрити потреби цілої Європи на повних 2 роки. А тимчасом на українських землях люди масово вмирають голодовою смертю. А пшениця гниє в магазинах... Так виглядає «культурний світ» у добі найвищого розвитку західно-європейської цивілізації» [4, с. 4]. У названому часописі було передруковано і значну кількість статей із західноєвропейської преси, які також були присвячені висвітленню трагічних подій у Радянській Україні. Так, у найбільшому католицькому голландському щоденнику De Maasbode за 2 серпня 1933 р. знаходимо велику редакційну статтю про голод на Великій Україні. «Україна – пише автор статті, - колишній багатий край, шпихлір Європи, вмирає. Населення вмирає з голоду. Ціла Україна стоїть над берегом пропасти. Не є це природна катастрофа, ані не є вислідом світової кризи, лише наслідком канібальської системи державного капіталізму основаної на несправедливості, гошштаплерстві, безбожництві й неморальності, який знищив весь добробут і багатство краю» [5, с. 2].

Тогочасна українська преса розгорнула активну кампанію, щоби висвітлити трагічні події в радянській Україні. «Україна перемістилась в одне жахливе цвинтарище ... вже мільйони українців гинуть голодною смертю», – писали в газеті «Новий час» [6, с. 1]. Зі свого боку «Громадський голос» наголошував, що «імперіялістична большевицька Москва хоче фізично знищити український народ. Відрізавши Україну кільчастим муром від решти світу, Москва вдає, що нема на Україні голоду і не допускає до того, щоби культурний світ прийшов з допомогою українському народу» [3, с. 144-145].

Аналогічну інформацію було оприлюднено московським кореспондентом газети «Геральд Трібюн», прізвище якого, на жаль, відсутнє в досліджуваній газеті: «совітські влади строго заборонили кореспондентам закордонних часописів перебувати в околицях управних піль у СРСР. Тією заборonoю большевики хочуть укрити факт, що ворожби й запевнення щодо цьогорічних надзвичайних жнив у СРСР не тільки не здійснилися, але навпаки, результат жнив є дуже марний і марево голоду існує даліше. Люди в СРСР – пише згаданий кореспондент - не скоро перестануть гинути з голоду» [7, с. 1].

Отже, наприкінці 1932 – на початку 1933 рр. українські еміграційні кола та західноукраїнські політичні структури не володіли повною та достовірною інформацією про реальну ситуацію в Радянській Україні. Це було зумовлено тим, що впродовж певного періоду було створено ефективні умови, за яких зберігалася таємниця про справжню ситуацію в УСРР, що включали заходи щодо охорони польсько-радянського й радянсько-румунського кордонів, не допуск іноземних журналістів у райони, охоплені голодом [8, с. 71-72].

Проте, попри більшовицьку цензуру й державні кордони, ризикуючи при цьому волею, а то й життям, справжні патріоти-українці переправляли в Західну Україну з УСРР листи, які було опубліковано в західноукраїнській пресі. У цих листах очевидці голодомору розповідали своїм родичам чи знайомим за межами СРСР про страшну трагедію українського населення в «більшовицькому раю» [3, с. 145]. В одному з таких свідчень, яке

влітку 1933 р. опублікували в газеті «Новий час», зазначалося: «Ми живемо плохо, у нас дуже людя вмирають по 20 душ в один день, люди людей їдять, є багато хат пустих», і далі: «Люди в нас падають як мухи, їдять листя та полу, я сама вже 2 зими його їм, вмирають на вулицях і там же ховають без попа кладучи в одну яму по 5 душ» [9, с. 3]. В іншому листі, який потрапив із проханням про допомогу, ймовірно, до родичів у Західну Україну й також був опублікований у «Новому часі», писали: «Мама стали такі худі, аж чорні бо нема нічого їсти ні жирів, ні хліба... Новинок багато, але погані голод панує по всім селі... Дорогий! Пишем тобі і просим, якщо можеш то допоможи нам, бо ми в усьому нуждаємося, а головне хлібом...» [10, с. 2]. Задля безпеки авторів цих листів, редакція газети не наводила їхніх імен, лише називала область чи район, з яких їх надіслали. Не називалися і прізвища осіб, які їх передали до редакції [3, с. 145].

У той час важливим джерелом інформації про голодомор були особи, яким вдавалося «незважаючи на заходи безпеки прорватися крізь польсько-радянський кордон». Саме вони розповіли про страшний голод у Радянській Україні [8, с. 72]. Саме тоді українські політичні сили розпочали організаційні акції, щоби надати допомогу українцям, що потерпали від голоду, і привернути увагу світової громадськості до подій в УСРР.

25 липня 1933 р. з ініціативи галицьких послів у Львові було утворено Український громадський комітет рятунку України (УГКРУ), який очолив Д. Левицький, найавторитетніший політичний діяч Західної України [11, с. 55-56]. До його складу увійшло 36 українських організацій, окрім легально діючих соціалістичних партій, які не бажали співпрацювати з греко-католицьким духовенством. Ними було утворено окремий комітет допомоги голодуючим [8, с. 72].

Українські соціалістичні партії протестні заходи проводили окремо, і таким чином у Західній Україні восени 1933 р. відбулися дві хвилі заходів протесту проти голодомору [8, с. 73].

Щодо відсутності консенсусу в українському політичному таборі з питання організації та проведення акцій протесту проти політики голодомору в УСРР восени 1933 р. «Новий час» писав: «Наше засадниче становище в цій справі було таке, що таку поважну акцію, як протести проти поголовного винищення українського народу в Совітах не вільно використовувати в партійних цілях». Далі автор статті акцентував увагу на тому, що й націонал-демократи, і соціалісти-радикали «станули на цьому становищі щоби використати цю акцію для вузько партійних цілей, збити на ній моральний капітал» [5, с. 146; 12, с. 1-2].

Позиція автора публікації була продиктована не лише непорозумінням в українському політичному таборі, який, навіть для того, щоби організувати допомогу голодуючим українцям, не зміг об'єднати своїх зусиль, а й тим, що влітку 1933 р. керівництво часопису перейшло в опозицію до проводу УНДО [3, с. 146].

Восени 1933 р. представники УГКРУ виїхали до Ліги Націй, щоби переконати цю найвпливовішу міжнародну організацію підтримати українців СРСР, але через позицію великих держав ніякого рішення не було прийнято, а справу передано до Червоного Хреста [2, с. 130]. Тоді ж УГКРУ звернувся до радянського консульства у Львові з проханням прийняти від населення допомогу, але консульство відмовилося [13, с. 35].

Радянські дипломати це аргументували тим, що в УСРР голоду на було й ніхто не потребував ніякої допомоги. У зв'язку з цим українські політичні партії та громадські організації провели молебні, протести. Посли до Сейму М. Рудницька та З. Пеленський відповідно до рішення УПР (Галичини) звернулися до Ліги Націй. Однак «не бажуючи

загострювати відносини зі СРСР «через українське питання» великі держави не прийняли жодного рішення [8, с. 72-73].

Волинські організації УНДО та УСРП відреагували на трагедію українців в УСРР практичними діями: 8 вересня 1933 р. у Луцьку розпочав свою діяльність УГКРУ, який очолили В. Островський та С. Вишневецький (на той час керівники Луцького повітового комітету УНДО). Такий же комітет, який вирішив «надати допомогу голодуючим українцям у СРСР», було створено в Рівному та в інших повітах Волині, а саме: Любомльському, Ковельському, Сарненському й Володимирському. У деяких із названих вище повітів повітові комітети УГКРУ утворили не партійні діячі, а особи, які не належали до жодної з політичних партій [3, с. 147].

Лише за період від 1 до 20 серпня 1933 р. у Львівському, Станіславському, Тернопільському та Волинському воєводствах було проведено 68 протестних заходів у формі віч та зборів [8, с. 73], які тривали і протягом наступних місяців на Волині. Так, 10 вересня 1933 р. у селі Татаринцях Кременецького повіту завдяки ініціативі місцевих жителів у православному храмі відбулося богослужіння за всіх українців, які загинули «в московсько-більшевицькій неволі, від знущань і голоду на Придніпровській Україні». Цей захід відбувся без участі представників українських політичних партій [3, с. 147].

Отже, на Волині організаторами протестних акцій супроти політики голодомору в УСРР були не лише політичні структури і громадські організації, а і прості громадяни, які вважали своїм прямим обов'язком зробити все можливе, щоби допомогти тим українцям, котрі постраждали від внутрішньої політики радянського режиму.

Зі свого боку, Крайова Екзекутива ОУН на західно-українських землях закликала до конкретних дій. Зокрема, її керівники, використовуючи будь-які можливі засоби для привернення уваги до ситуації в УСРР, запланували вбивство радянського консула у Львові, як і було зазначено в повідомленні газети «Новий час» про акт політичного терору, здійснений у радянському консульстві у Львові 23 жовтня 1933 року Миколою Лемиком: «Молодий українець, як сам заявив – член ОУН і на приказ ОУН прийшов до совіцького консульату і вистрілом із револьверу вбив урядовця та зранив возного консульату» [14, с. 1; 15, с. 238].

Керівник Крайової Екзекутиви ОУН С. Бандера Львівському процесі проти керівництва ОУК на західноукраїнських землях у своєму виступі чітко вказав на причини що спонукали націоналістів щодо боротьби з комунізмом та проведення терористичної акції в радянському консульстві. Одночасно він звернув увагу на те, що «комунізм - це рух світоглядом протилежний націоналізму», і далі «...більшевизм засобами фізичного винищення бореться на східно-українських землях з українським націоналізмом і українським народом, а саме - масовими розстрілами в підземеллях ГПУ, виголоджуванням мільйонів людей та постійними засланнями на Сибір та Соловки». Зупинився провідник КЕ ОУН і на тій обставині, що після виконання акції в радянському консульстві М. Лемик повинен був «...віддатися в руки поліції й не стріляти до неї, й таким чином дати спроможність зробити судову розправу» [16, с. 114-115].

У той час, було оприлюднено повідомлення й коментарі польських газет про вбивство О. Майлова, опубліковані в газеті «Новому часі». Наприклад, в «Ілюстровани Кур'єр Цоденни» в статті під назвою «В чийм інтересі» читаємо: «Як відомо, українська преса нібито задля ратування братів на Совітській Україні розбурхала пропаганду, звернену проти Совітів. Рівночасно ОУН використала цю пропаганду, щоби розвинути агітацію проти Совітів, що скорше чи пізніше мусіла викладуватися в якимсь злочині» [15, с. 238-239].

А вже наступного дня на сторінках львівської преси з'явився передрук статті з московської газети «Известия», у якій охарактеризовано причини, що призвели до вбивства М. Лемиком О. Майлова в радянському консульстві у Львові: «Львівський замах – це є без сумніву нова спроба перепинити зближення СРСР із Польщею. Сов. публична опінія очікує, що польський уряд вчинить усі необхідні заходи, щоби викрити посередніх і безпосередніх справців замаху та їх інспіраторів і, що атмосфера, яка сприяла замахові буде розвіяна» [15, с. 240; 17, с. 1].

Опрацювавши пресові видання радянського періоду, можемо стверджувати, що акт політичного терору в радянському консульстві певною мірою перешкодив проведенню легальних протестних акцій та інформуванню суспільства поза межами Радянського Союзу про голод в УСРР.

Варто зазначити, що УГКРУ ухвалив рішення проголосити 29 жовтня 1933 р. днем жалоби у зв'язку з голодомором у УСРР, а організаціям націонал-демократів було запропоновано під час підготовки текстів виступів використовувати брошуру В. Мудрого «Лихоліття України». У відозвах Рівненського повітового комітету УНДО, повідомлялося, що в Рівненському православному соборі в неділю, 29 жовтня, після служби Божої, відбудеться панахида «За упокій душ дванадцяти мільйонів нещасливих жертв голодної смерті наших братів, що загинули мученицькою смертю внаслідок нелюдських знущань та терору Московських Червоних катів» [18, арк. 15]. За розпорядженням рівненського повітового старости від 27 жовтня 1933 р. цей тираж було конфісковано, про що повідомлено керівника Рівненського повітового комітету УНДО В. Ярмолюка [19, арк. 18].

Перешкоди, що створювала влада, не зірвали запланованих заходів націонал-демократів. З ініціативи членів УНДО акції протесту відбулися не лише в Рівному, а й у навколишніх селах. У рапорті Рівненської повітової коменди державної поліції, де висвітлено перебіг подій 29 жовтня 1933 р. в повіті, зазначено, що 29 жовтня в Рівненському православному соборі священники Чайковський, Сайкович і Зінькевич у присутності орієнтовно 300 осіб відслужили панахиду за упокій душ православних, що померли від голоду в УСРР. Такі панахиди відслужили в Басовому Куті, Корнині, Новому Дворі, Колоденці. Жодних політичних акцій не було [20, арк. 6].

На Волині соціалісти-радикали свої протестні заходи провели 5 листопада 1933 р. Але вони були не чисельними й відбулися лише в кількох повітах регіону. Польські силові структури з огляду на близькість польсько-радянського кордону робили все можливе, що мінімізувати їх проведення у Волинському воєводстві, що викликало обурення місцевих жителів [3, с. 147; 8, с. 73].

Такі заходи відбулися у Львівському, Станіславському, Тернопільському та Волинському воєводствах [8, с. 73], зокрема Кременецькому й Дубнівському повітах [21, арк. 128].

Отже, українські політичні та громадські організації, отримавши інформацію про голод на українських землях, розпочали активу діяльність щодо надання допомоги голодуючому населенню Радянської України. Основними формами протестаційних акцій на Волині проти політики голодомору на території УСРР були молебні, партійні збори, віча. Протидія місцевої адміністративної влади в організації протестних акцій стосувалася не лише Волині. Подібне відбувалося й у воєводствах Галичини.

Список використаної літератури

1. Папуга Я. Греко-католицьке духовенство в акції протесту українців Польщі проти голодомору 1932–1933 рр. / Я. Папуга // Пам'ять століть. – 2002. – № 4. – С. 85-91 ; Папуга

Ya. Hreko-katolytske dukhovenstvo v aktsii protestu ukrainsiv Polshchi proty holodomoru 1932–1933 rr. / Ya. Papuha // Pamiat stolit. – 2002. – № 4. – S. 85-91.

2. Папуга Я. Допомога українців Польщі потерпілим від голодомору 1932–1933 pp. / Я. Папуга // Пам'ять століть. – 2003. – № 5. – С. 122-135 ; Papuha Ya. Dopomoha ukrainsiv Polshchi poterpilym vid holodomoru 1932–1933 rr. / Ya. Papuha // Pamiat stolit. – 2003. – № 5. – S. 122-135.

3. Кучерепа М. М. Українські національні партії на Волині (1921–1939 pp.) / М. М. Кучерепа, Я. П. Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – Ч. 1 : Монографія. - 304 с. ; Kucherepa M. M. Ukrainski natsionalni partii na Volyni (1921–1939 rr.) / М. М. Кучерепа, Я. П. Tsetsyk. – Lutsk : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2011. – Ch. 1 : Monohrafiia. - 304 s.

4. А на Україні лютує голодова смерть // Новий час. – 1933. – 10 серпня. – С. 4 ; А на Ukraini liutuie holodova smert // Novyi chas. – 1933. – 10 serpnia. – S. 4

5. Голяндська преса про Велику Україну. Вмираюча Україна. // Новий час. – 1933. – 17 серпня. – С. 2 ; Holianska presa pro Velyku Ukrainu. Vmyraiucha Ukraina. // Novyi chas. – 1933. – 17 serpnia. – S. 2.

6. Трагедія народу // Новий час. – 1933. – 15 лип. - С. 1 ; Trahediiia narodu // Novyi chas. – 1933. – 15 lyp. - S. 1

7. Вислід жнив у СРСР // Новий час. – 1933. – 24 серпня. – С. 1 ; Vyslid zhnyv u SRSR // Novyi chas. – 1933. – 24 serpnia. – S. 1.

8. Цецик Я. П. Участь західноукраїнських політичних партій та громадських організацій в акціях протесту проти голодомору в УСРР у 1932-1933 pp. / Я. П. Цецик // Історичний архів. – 2010. – Вип. 5. – С. 71-74 ; Vyslid zhnyv u SRSR // Novyi chas. – 1933. – 24 sTsetsyk Ya. P. Uchast zakhidnoukrainskykh politychnykh partii ta hromadskykh orhanizatsii v aktsiiakh protestu proty holodomoru v USRR u 1932-1933 rr. / Ya. P. Tsetsyk // Istorychnyi arkhiv. – 2010. – Vyp. 5. – S. 71-74.

9. Колись Україна усіх кормила // Новий час. – 1933. – 16 серп. - С. 3 ; Kolys Ukraina usikh kormyla // Novyi chas. – 1933. – 16 serp. - S. 3.

10. «Тяжко жити на Вкраїні». Лист з Совіцької України // Новий час. – 1933. – 21 лип. – С. 2 ; «Tiazhko zhytu na Ukraini». Lyst z Sovitskoi Ukrainy // Novyi chas. – 1933. – 21 lyp. – S. 2.

11. Чоповський М. Ю. Криваві події на Західній Україні: національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях в 1920–1953 pp. / М. Ю. Чоповський. – Львів, 1998. – 232 с. ; Chopovskyi M. Yu. Kryvavi podii na Zakhidnii Ukraini: natsionalno-vyzvolna borotba na zakhidnoukrainskykh zemliakh v 1920–1953 rr. / M. Yu. Chopovskyi. – Lviv, 1998. – 232 s.

12. Не нація, але партії // Новий час. – 1933. – 26 жовт. – С. 1-2 ; Ne natsiia, ale partii // Novyi chas. – 1933. – 26 zhovt. – S. 1-2.

13. Чоповський М. Ю. Голгофа Західної України (Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920–1953 pp.) / М. Ю. Чоповський. – Львів, 1996. – 141 с. ; Chopovskyi M. Yu. Holhofa Zakhidnoi Ukrainy (Zlochynna diialnist okupatsiinykh rezhymiv proty naseleattia zakhidnoukrainskykh zemel ta yoho borotba za voliu i nezalezhnist 1920–1953 rr.) / M. Yu. Chopovskyi. – Lviv, 1996. – 141 s.

14. Після атентату // Новий час. – 1933. – 25 жовт. – С. 1 ; Pislia atentatu // Novyi chas. – 1933. – 25 zhovt. – S. 1.

15. Кучерепа М. М. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.) / М.М. Кучерепа, Я. П. Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – Ч. 2 : Документи і матеріали. — 293 с. ; Kucherepa M. M. Ukrainski natsionalni partii na Volyni (1921–1939 rr.) / М. М. Kucherepa, Ya. P. Tsetsyk. – Lutsk : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2011. — Ch. 2 : Dokumenty i materialy. — 293 s.

16. Цецик Я. П. Львівський процес ОУН 1936 р. у рецепції газети “Новий час” / Я. П. Цецик // Сумський історико-архівний журнал. — 2008. — № IV-V. — С. 110-117 ; Tsetsyk Ya. P. Lvivskiy protses OUN 1936 r. u retseptsii hazety “Novyi chas” / Ya. P. Tsetsyk // Sumskiy istoryko-arkhivnyi zhurnal. — 2008. — № IV-V. — S. 110-117.

17. «Ізвестія» про атентат // Новий час. – 1933. – 26 жовт. – С. 1 ; «Izviestia» pro atentat // Novyi chas. – 1933. – 26 zhovt. – S. 1.

18. Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 2255, арк. 15 ; Derzharkhiv Rivnenskoï obl., f. 30, op. 18, spr. 2255, ark. 15.

19. Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 2255, арк. 18 ; Derzharkhiv Rivnenskoï obl., f. 30, op. 18, spr. 2255, ark. 18.

20. Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 2257, арк. 6 ; Derzharkhiv Rivnenskoï obl., f. 30, op. 18, spr. 2257, ark. 6.

21. Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 64, арк. 128 ; Derzharkhiv Rivnenskoï obl., f. 33, op. 4, spr. 64, ark. 128.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2019 р.

L. Malanchuk

T. Chubok

ORGANIZATION OF PROTEST AGAINST THE HOLODOMOR 1932 - 1933 IN VOLYN IN AUTUMN 1933

The article deals with the conduct of protests against the policy of famine in Ukraine by Western political parties and non-governmental organizations. The complex of materials devoted to the coverage of the tragic events of the Holodomor in the Ukrainian SSR in 1932 - 1933, much of which were published by the Lviv newspaper Novy Chas, is analyzed. It is found that information about the situation in the USSR outside the USSR began to emerge in the spring of 1933, when the famine was already gaining ground. This was due to the fact that measures to prevent the leakage of information about the terrible famine taken by the Bolshevik government proved to be quite effective.

Also addressed were letters sent to western Ukraine, possibly to relatives, asking for help, which was an important source of information about the tragedy in Ukraine. Separate Western press reports published in European newspapers informing about the famine in the USSR were translated and published in Ukrainian also in Western Ukrainian newspapers.

On the basis of documents stored in the State Archives of Rivne region, the features of protest actions in the Volyn Voivodeship were investigated, where the influence of Ukrainian national political groups was not so significant. It was revealed that the protest organizers were participants of Western Ukrainian cultural, educational and political organizations. Representatives of the Catholic, Greek Catholic and Orthodox clergy did not stay away from these events. The main forms of protest actions in Volyn against the policy of famine on the territory of the Ukrainian SSR were prayer, party meetings, and meetings. The resistance of the local administrative authorities in organizing protests was not only about Volyn. The same happened in the provinces of Galicia. In

addition, it was found that the Aid Committees were also active in the context of Ukrainian political emigration.

Particular attention is paid to the activities of nationalists in the fight against communism and the holding of a terrorist action in the Soviet consulate, which to some extent hindered the holding of legal protests and informing the public outside the Soviet Union about the famine in the Ukrainian SSR.

Keywords: party, famine, protests, public organization, press.

УДК 94(479.22)"1220/1265"

О. О. Мачай

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ВСТАНОВЛЕННІ МОНГОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ В ГРУЗІЇ

Стаття присвячена релігійним взаємовідносинам на теренах Грузії на початкових етапах становлення Монгольської імперії та Держави Хулагуїдів. Зокрема, показано контакти грузинських царів та грузинської християнської церкви, католицьких місіонерів, ісламського Хорезму. Базуючись на свідчення середньовічних джерел, подано аналіз розвитку православ'я в Грузії під владою монголів.

Ключові слова: Грузія, монголи, Русудан, православна церква, католицизм, Хулагуїди.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-27-37

Актуальність дослідження. В науковій, публіцистичній та художній літературі переважає уявлення про негативний образ монгольських завойовників. Він був сформований під впливом об'єктивних чинників – враженнями очевидців від жахів насилля, що супроводжували завоювання. Так присутній і суб'єктивний чинник – свідоме спотворення монгольського світу політичними опонентами. Між тим, на теренах Монгольської імперії після завершення завоювань встановився мир. Звичайно, він підтримувався завдяки страху перед завойовниками з боку підкорених народів. Однак, серед об'єднаних чинників чи не меншу роль грав ідеологічний фактор, а саме – віротерпимість. Так, на Русі монгольська влада підтримала православну церкву, що у значній мірі сприяло її зміцненню. Становлення контролю монголів над складним Кавказьким регіоном було неможливе без врахування релігійного чинника.

Мета статті – висвітлити релігійні взаємовідносини між православною церквою, ісламським, католицьким світом та монголами на теренах Грузії, як вагомого політичного чинника за доби встановлення там влади Чингізидів та Хулагуїдів (XIII ст.).

Розкрити мету допомагають встановлені завдання: визначити і проаналізувати напрямки співпраці Грузинського царства та Папи Римського задля оборони своїх територій та експансії нових земель; дослідити стратегію поширення впливу ісламського світу на Кавказі; визначити роль монгольської влади у збереженні та розвитку православ'я на теренах Грузії.

В першій чверті XIII століття на мапі Євразії з'являється чи не найпотужніше і не найбільше державне утворення – Монгольська імперія. Починаючи від 1206 року

новостворена держава розширює свої межі в Східній Азії, але з 1219 року увага монголів зосереджується на європейському напрямку.

Однією з найперших держав європейської частини світу, що зазнала монгольських вторгнень, стала Грузія. В 20-ті роки XIII століття в країні почалась боротьба за лідерство між різними конфесіями: місцевим православ'ям, католицькою церквою, ісламом з боку Хорезму. Тому прихід монгольських племен міг надати підтримку однієї із вже існуючих там релігій, або послабити їх позиції.

Тема релігійних відносин XIII століття на теренах Південного Кавказу висвітлена у великій кількості писемних джерел. Найбільш деталізовано про взаємозв'язки грузинів з католицькою церквою та монгольською верхівкою описує вірменський історик Кіракос Гандакеці [11]. Не зважаючи на осудливий характер розповіді про встановлення монгольської влади, він підкреслює толерантне ставлення монголів до християнської православної церкви. Тогочасні історики і свідки подій висловлювали побоювання можливого знищення грузинської церкви мусульманами або її перехід під юрисдикцію Риму через союзницькі відносини грузинських правителів і католицької церкви. Літописи «Грузинський хронограф XIV ст.» [6] та «Літопис Себастаці» анонімних авторів припускають про належність монголів до християнського світу ще до часів вторгнень монголів до Європи [29]. Про те, що серед монгольської аристократії були християни, щоправда несторіанського напрямку, свідчать і місіонери від католицької церкви в Каракорумі Гільом де Рубрук і Марко Поло [16; 23].

В науковій літературі питання релігійних відносин висвітлено у творах європейських [3; 4; 5; 24; 33], радянських [13], українських [10] істориків. З останніх фундаментальних досліджень з даної проблематики можна виокремити казанських збірник статей «Тюркомусульманский мир: идентичность, наследие и перспективы изучения» [15; 19; 21], а також колективна монографія «Монгольская империя и кочевой мир» [22; 31]. Однак, попри велику кількість робіт, увага дослідників приділяється аналізу релігійних відносин Монгольської імперії в цілому. Територія ж Грузії в релігійному протистоянні розглядається в контексті загальної історії монголів.

До 1220 року цар Грузії Георгій IV Лаша (1213—1223 рр.) зміг відновити могутність держави і встановити її панівне становище в регіоні Південного Кавказу. Таке піднесення відбулось в результаті підкорення навколишніх територій та придушення місцевих етнічних та релігійних рухів, зокрема, в містах Нагичевань, Ерзурум, Хлат, Гандза. Посилення позицій Грузії на міжнародній арені й поширення політичного впливу на Кавказі зокрема привернуло увагу католицької церкви. Папа Римський Гонорій III, який збирав війська для П'ятого хрестового походу, звернувся по допомогу до Георгія Лаші, закликаючи спільними силами визволити Іерусалім від арабів. Георгій IV вже був готовий вирушати до Палестини [27, с. 270]; він послав місію до правителя князівства Антіохії канцлера Галтерія, обіцяючи виступити з підмогою до осадженого порту Дум'ят (Дамієтта) [24, с. 360]. Але 1220 року до Грузії вперше вторглись монгольські війська, обірвавши кампанію вступу до хрестового походу.

В 1223 році Георгій Лаша помер; після його смерті престол посіла сестра Георгія IV цариця Русудан [14, с. 6]. За її правління в країні відновились повстання дрібних феодалів, раніше стриманих царем Георгієм. Така поступова політика призвела ще й до погіршення відносин із Хорезмом: раніше заплановані шлюб із ширванським шахом, що давав би захист Грузії від агресії з боку ісламських держав, не відбувся. Але Русудан вийшла заміж; наречений – син ерзурумського султана Могіс ед-Дін Торгіл - був готовий на все, аби

сподобались цариці; задля цього він зрікся мусульманської віри і прийняв християнство [27, с. 273].

Георгій Лаша через загибель так і не встиг встановити з католицькою Європою тісні контакти, тому за продовження цієї справи взялась Русудан. Однак, католики намагались маніпулювати Грузією, при чому не переймаючись її власними проблемами. Опинившись перед загрозою нового вторгнення монголів на Кавказ, правителька звернулась по допомогу до Папи Римського Гонорія III. Цариця запропонувала поєднати Хрестовий похід Фрідріха II до Сирії із боротьбою проти монголів. Але Папа був стурбований майбутньою війною проти отоманів, і похід до Сирії був відтермінований [27, с. 274].

Новою загрозою для Грузії став черговий наступ хорезмшаха. В 1226 році султан Джелал ад-Дін виступив на Гаг і Тбхіс, де примусив частину християн відмовитися від їх віросповідання; так само він вчинив в містах Гандзак і Нахичевань, після чого пішов на румського султана Аладіна, розоривши там безліч областей [29, с. 24].

Монголи вороже ставились саме до мусульман, «бо вважали мерзотною віру, що проповідував Муамед» [6, с. 127-128]. Одним із осередків ісламу в Грузії було місто Гандзак. Це місто часто перебувало під владою персів, адже було на прикордонній грузинсько-перській території. Християнських церков тут було мало; християн же утискали і цькували. Але 1225 року до Гандзаку вторглись монголи і розорили місто, знищивши велику кількість перського населення [11, с. 235; 23, с. 4].

Війна за прикордонні землі між Грузією та Джелал ад-Діном тривала аж до його смерті - 1231 року. Але, навіть після загибелі хорезмшаха, для Грузії була загроза повернення мусульман, які мали намір оселитися в південній частині держави. Тому Русудан знову звернулась до Папи Римського Григорія IX, який пообіцяв допомогу проти персів [27, с. 274]. Причому в листі до Папи, у разі надання їй допомоги, Русудан зобов'язувалась прийняти з усім своїм народом «римську віру». Папа, замість військової допомоги, відправив до цариці сім ченців з ордена братів проповідників (*fratres praedicatores*) для пропаганди латинської віри в Грузії. Старання цих місіонерів схилити царицю та її народ до прийняття латинства залишилися безуспішними: не отримавши підтримки від Папи, Русудан вирішила не переходити до католицизму [18].

В релігійному плані монголи були терпимими і поважали віру завойованих ними народів. Не будучи приналежними до будь-яких віросповідань, вони боялись образити інших богів; тому, вірогідно, нащадки Чінгізхана згодом прийняли різні конфесії, однак, як і закликала Яса, без фанатизму, «називаючи всі віри рівними і не шукаючи між ними різниці» [12, с. 20]. Дослідники зазначають, що з часів становлення Монгольської імперії в релігії монголів відбувається своєрідний синкретизм. Якщо раніше тенгріанство спиралось на віру в Небо, то, ймовірно, після контактів з монотеїстичними релігіями у монголів постає культ Тенгри як Всемогутнього Бога [31, с. 387-388].

Політика віротерпимості зберігалася навіть при переході ханів в іслам. При цьому все одно простежується мирне співіснування в імперії ісламу, християнства різних напрямків, буддизму, конфуціанства і тенгріанства. Незалежно від національності та віросповідання, в монгольській армії або в імперській адміністрації можна було зробити успішну кар'єру [19, с. 248].

Однак такої віротерпимості є доволі прагматичне пояснення: мирні взаємовідносини з іншими релігійними общинами імперії сприяли придушенню опору завойованих народів. Так, наприклад, духовенство всіх релігій було звільнено від сплати податків, а монгольська

армія в ході завоювань, як правило, не руйнувала релігійні споруди. Більш того, хани просили молитися за них священнослужителів різних конфесій [22, с. 426].

Особливо толерантне і шанобливе ставлення спостерігається до християнства. Це пояснюється тим, що багато монголів були несторіанами – прибічниками діофізитського вчення про людську і божественну природу Христа. Однією із найвідоміших та найвпливовіших несторіанок була Соргахтани-бекі, мати ханів Мунке і Хубілая; за правління хана Мунке і хана Гуюка прибічниками цього релігійного вчення займали високі державні посади, працювали в каракорумських канцеляріях, були дипломатичними послами [25, с. 11]. «Грузинський хронограф XIV ст.» навіть подає розповідь про належність Чінгісхана до християн. Зрозуміло, що історичних даних про його навернення до християнства немає, але ця згадка свідчить про ареал такої версії [6, с. 347]. Щоправда, після походу Батия на Русь і спустошення католицьких Польщі й Угорщини, Рим перестав сприймати монголів як ймовірних союзників [24, с. 362].

Із становленням монгольської влади на теренах Східної Європи до Каракоруму почали надходити дипломатичні посольства від представників світської та релігійної влади. Католицька церква намагалась встановити контакти з несторіанською та якобітською церквами починаючи з 30-х років XIII ст. [25, с. 11]. З метою запобігання монгольської експансії на Захід і навернення хана та його двору в християнство, Папа Інокентій IV послав місіонерів під керівництвом Іоанна Плато де Карпіні до Монголії [5, с. 180]. Карпіні зазначав, що хан Гуюк мав при собі християнських священнослужителів, утримуючи їх за власний кошт; перед великим шатром хана була християнська каплиця, в якій співали, «як у церквах грецьких, незалежно від кількості присутніх там татар» [14, с. 18].

Про навернення до католицизму правителя Еркалтая (Ільчикадая) разом із наближеними слугами і воєначальниками свідчить французький місіонер домініканського ордену Андре де Лонжюмо. Будучи в посольстві до монголів в 40-х роках XIII ст., де Лонжюмо каже, що бачив по всьому Сходу багато пишних християнських церков, щоправда пограбованих турками [32, с. 50-51]. Для визначення, яка з релігій більш правдива, в Каракорумі влаштовувались дискурси між представниками трьох релігій: християнином, буддистом і мусульманином, свідком чого в 1254 році став Гільйом де Рубрук [3, с. 277].

Втім, не зважаючи на постійні місіонерські експедиції до Каракоруму, католики не змогли встановити свій вплив серед монголів.

Для збереження позицій впливу Грузії на Кавказі цариця Русудан підкорилась владі монголів. Вона послала свого сина Давида в супроводі грузинських дідебулов для затвердження на царство до ставки хана Батия, звідки Давид був відправлений до Каракоруму на прийом великого хана Мангу [13, с. 113]. Однак, коли 1246 року Русудан померла, монголи вирішили зробити правителем сина Георгія Лаші Давида VII Улу; при чому було надано наказ призначити його на правління саме за християнським обрядом, запросивши для помазання католика грузинської православної церкви [11, с. 181].

Незважаючи на осуд монгольського панування в Грузії, Кіракос Гандзакеці відзначає, що серед монголів багато хто сповідував християнство. Відомими християнками тут були Тохуз-хатун (дружина хана Хулагу), Елтїна-хатун (дружина воєначальника Чормагана), її братія Садек-ага й Горгоз [20, с. 16]. При чому Елтїна (Альтана) була спочатку дружиною Чінгісхана, яку потім він подарував Чормагану [14, с. 11].

Проте, історик М. Бердзешвілі звинувачує грузинську православну церкву у сприйнятті монголів і врешті підкорені їм. Апелюючи віротерпимістю завойовників, науковець стверджує, що служителі різних культів користувалися у ханів пошаною і

звільнялися від данини; тому духовенство виявилось на стороні завойовника, а не чинило опору [13, с. 112].

Ідеалізувати встановлення влади монголів, звичайно, не варто; експансія на всіх територіях супроводжувалась вилученням цінностей і полонізуванням місцевого населення. Агресивною до християн була політика у монголів, що прийняли іслам. Так, Кіракос згадує про монгольського намісника в Ірані Аркуна-ака. Він зруйнував міста Гелат, де знаходились могили грузинських царів, та резиденцію католика Ацхор. Та все ж побоюючись осуду хана Хулагу, Аркун-ака звинуватив постраждалих грузин та вірмен у несплаті податків. Аркун ув'язнив і вбив ішхана Джалала. Діти ішхана намагались допомогти батькові: дочка Джалала Русудан їздила за допомогою до самої Тогуз-хатун, але вони не встигли врятувати ішхана; тоді син Джалала Атабек вивіз рештки батька і поховав його з усіма почестями в гробниці предків в Гандзасарському монастирі [11, с. 234-235].

Підкоривши фортецю Гаг, монголи взяли в полон богослова й історика Ованнеса Тавушеці, відомого як вардапет Ванакан. Проте, місцеві жителі викупили його з полону [8, с. 178-179]. Після цього Ванакан збудував монастир Хоранашат біля фортець Ергеванк та Гардман, де залишився працювати, навчаючи людей проповідництву. Життя монастиря не обірвалось і після смерті вардапета: 1251 року його справу продовжив племінник - священник Погос [11, с. 212-213].

Серед завойовних та не зруйнованих монастирів Південного Кавказу історик Вардан Аревелці згадує монастир Святого Саркіса на горі Сурбсаркіс. На монастир декілька разів нападали сусідні феодалі, які хотіли його знищити. Монастир мав освячену церкву та хрест, який вважався чудодійним, до яких було прокладено паломництво [1, с. 8].

Продовжував діяти і царський монастир Гелаті, розташований недалеко від м. Кутаїсі. Збудований в XII столітті, він не втратив своєї цілісності і за монгольського правління [6, с. 121]. В XIII столітті на території монастиря постали нові церкви Святого Георгія Переможця і Святителя Миколая Мирлікійського, дзвіниця тощо. При монастирі діяла Гелатська Академія – найбільший в Грузії осередок розвитку науки [2].

Про високий статус священників свідчить факт надання їм охоронних табличок. Коли саме вперше пайзци з'явилися для священників на Кавказі, невідомо; однак бачимо, що в 1270-тих рр. хан Хубілай наділив такою пайцзою місіонерів, що йшли до Каракоруму, серед групи яких був і Марко Поло [4, с. 52]. На теренах Південного Кавказу не залишилось жодних свідчень про напади монголів на мандруючих священнослужителів. Навпаки, монголи часто сприяли спокійному пересуванню служителів церкви. Зокрема, Кіракос Гандзакеці надає розповідь про допомогу монгольського воєначальника Анагурак-ноїна в 1247 році. До нього звернувся вардапет Ювсеп з проханням відновити церкву біля гробниці апостола Фаддея в гаварі Артаз, що була зруйнована грузинами і тюрками. Анагурак-ноїн допоміг заснувати там монастир, проклав до нього дороги для зручного і безпечного паломництва. Гандакеці свідчить, що й сам Анагурак, й інші монголи приходили туди кланятися святиням, або хрестили в храмі своїх дітей [11, с. 193].

Така релігійна ситуація не змінюється і після приходу до влади династії Толуїдів [30, с. 90], в результаті чого 1251 року Великим ханом став Мунке, який намагався реформувати систему управління і, на протигагу посиленню Джучидів, він почав активно підтримувати політику хана Хулагу. 1261 року ханові Хулагу було надано титул ільхана (володаря народу); з цієї події офіційно на мапі світу постала Держава Хулагуїдів [7, с. 41]. Грузія стала підтримувати Ільханат і визнала від нього васалітет.

Ісламізація підвладних Хулагуїдам земель довгий час не проводилась (не дивлячись на те, що більша частина держави були мусульмани). Історики кажуть, що це було протестом на протигагу ісламізації Улусу Джучі і його союзникам мамлюкам. Тому пануюче місце на початку існування новоствореної держави Ільханату займало християнство [7, с. 42; 21, с. 12].

Однак, не зважаючи на міцне положення християнської православної церкви в Грузії, на теренах Південного Кавказу з'являлись і самозванці [11, с. 200], що називали себе послідовниками Христа і наживались на людях, і жреці, які поклонялись всьому, називаючи себе волхвами і чаклунами. Такі жреці з племені тоїнів зустрілися ханові Хулагу, коли той почав будівництво в Даран-дашті великого міста. Історик Вардан роз'яснює, що це були буддисти; їх Бог, що живе 3040 років і ще житиме 37 000 років – Будда, а довге життя, яке вони пророкували Хулагу, - це принцип реінкорнації [8, с. 195]. Хулагу возвеличував їх віру і беззаперечно слідував кожному їх слову; на знак пошани збирався збудувати величний храм їх ідолів.

Та не зважаючи на вірування хана, його дружина Тогус-хатун була християнкою. Дорікаючи ханові вірою в самозванців, вона захищала християн і всіляко підтримувала їх [11, с. 237-238]. Імовірно, під впливом саме Тогус-хатун, за правління Хулагу грузинські християнські церкви й обителі були звільнені від сплати податків; були зняті заборони й обмеження на спорудження нових монастирів і церков [26, с. 95].

Так свого розквіту набув монастир Зарзмі, зведений в долині річки Квабліані ще за правління цариці Тамар на рубежі XII – XIII століть. Храм був розбудований і прикрашений орнаментами; було возведено дзвіницю [28, с. 12, 79]. В соборі збереглися фрески XIV ст. представників роду Джакелі атабека Сагіса I та його нащадків [28, с. 49]. Імовірно, ці фрески є свідченням, що саме Джакелі піклувалися долею Зарзмі.

Те, що монастир вцілів, пояснюється насамперед союзом родини Джакелі з Хулагуїдами, в результаті чого підвладне Джакелі князівство Самцхе отримало статус недоторканості - «хасінджу» [9, с. 68]. Завдяки монгольському протекторату розбудовувалися монастирі Дчулеб (Чуле) [28, с. 104, 108] та Сапара (Сафара). З XIII століття в Сапарі збереглися 11 з раніше існуючих 12 церков [28, с. 82], дзвіниця. В церкві Св. Савви, як і в монастирі в Зарзмі, окрім образів біблійських сцен, є фрески із зображеннями родини атабека Сагіса, а саме його сина Беки I [28, с. 92], який вважається засновником церкви. Сам атабек Сагіс наприкінці життя прийняв монаший постриг і взяв ім'я Савва, тому, ймовірно, Бека I заснував церкву на честь покровителя батька.

В процесі завоювання нових територій монголи звертали велику увагу на релігійну ситуацію, що склалася в певному регіоні. Зокрема, вони вміли вигідно використати військові конфлікти, що розгорталися саме на релігійному ґрунті. Тому, в порівнянні з можливою ісламізацією Грузії, монгольське вторгнення надало допомогу у збереженні християнського віросповідання. Не був здійснений і перехід грузинів під владу католиків, що врятувало державу від можливої маніпуляцій з боку Риму. І хоча монголи від початку створення імперії були язичниками, вони проявляли толерантність до християн як по всій території держави, так і на теренах Грузії зокрема. В свою чергу християнська церква підтримувала монгольську владу. Грузинські священнослужителі та місцеві мтаври продовжували розбудову монастирів, паломницьких шляхів; Грузія змогла зберегти православне християнство як державну релігію.

Перспективи подальших досліджень релігійних відносин в Грузії полягають у вивченні конфесійних, міжетнічних, суспільно-політичних та економічних відносин на Кавказі в XIII –XIV ст.

Список використаної літератури

1. Azərbaycan Atabəyləri dövləti (1136-1225-ci illər) / Z. Bünyadov; Ə. Güləliyev; R. Ağayev; P. Səmədova; N. Əliyeva; C. Qəhrəmanov. - Bakı : Şərq-Qərb, 2007. - 312 s.
2. Gelati Monastery [Electronic resource] // United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO. – 2017. – Mode of access : <http://whc.unesco.org/en/list/710/> (дата звернення 23.04.2020).
3. Grousset R. The Empire of the Steppes, a History of Central Asia / R. Grousset. – New Brunswick, N. J. : Rutgers University Press, 1970. – 718 p.
4. Mack R. E. Bazaar to Piazza: Islamic Trade and Italian Art, 1300-1600 / R. E. Mack. – Berkeley : University of California Press, 2001. – 344 p.
5. The Mongol Mission. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries / edited and with an introduction by Chr. Dawson; translated by a nun of Stanbrook Abbey. – New York, 1955. – 246 p.
6. Анонимный грузинский Хронограф XIV века / отв. ред. Л. О. Башелеишвили. – Москва : Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2005. – Вып. 1 : Текст / пер. со старогрузин. Г. В. Цуля. - 162 с. ; Anonimnyy gruzinskiy Khronograf XIV veka / otv. red. L. O. Basheleishvili. – Moskva : In-t etnologii i antropologii RAN, 2005. – Вып. 1 : Tekst / per. so starogruzin. G. V. Tsulya. - 162 s.
7. Арсланова А. А. Причины войн улуса Джучи с Хулагуидским Ираном / А. А. Арсланова // Нижнее Поволжье и Исламская Республика Иран: исторические, культурные, политические и экономические связи : материалы науч. конф., г. Саратов, 12—13 мая 2003 г. — Саратов: Издательство Саратовского университета (СГУ), 2004. — С. 41—55. ; Arslanova A. A. Prichiny voyn ulusa Dzhuchi s Khulaguidskim Iranom / A. A. Arslanova // Nizhnee Povolzhe i Islamskaya Respublika Iran: istoricheskie, kulturnye, politicheskie i ekonomicheskie svyazi : materialy nauch. konf., g. Saratov, 12—13 maya 2003 g. — Saratov: Izdatelstvo Saratovskogo universiteta (SGU), 2004. — S. 41—55..
8. Вардан Великий. Всеобщая история Вардана Великого / пер. Н. О. Эмина. – Москва : тип. Лазаревск. ин-та вост. яз., 1861. – 201 с. ; Vardan Velikiy. Vseobshchaya istoriya Vardana Velikogo / per. N. O. Emina. – Moskva : tip. Lazarevsk. in-ta vost. yaz., 1861. – 201 s.
9. Вачнадзе М. История Грузии (с древнейших времён и до наших дней) / М. Вачнадзе, В. Гурули, М. Бахтадзе. – Тбилиси : Тбилисский государственный университет, 1993. – 172 с. ; Vachnadze M. Istoriya Gruzii (s drevneyshikh vremen i do nashikh dney) / M. Vachnadze, V. Guruli, M. Vakhtadze. – Tbilisi : Tbilisskiy gosudarstvennyy universitet, 1993. – 172 s.
10. Галенко О. І. Монгольська імперія [Електронний ресурс] / О. І. Галенко // Енциклопедія історії України / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. – Київ : Наукова думка, 2010. - Т. 7 : Мі-О. — Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Monholska_imp ; Halenko O. I. Monholska imperiia [Elektronnyi resurs] / O. I. Halenko // Entsyklopediia istorii Ukrainy / redkol. : V. A. Smolii (holova) ta in. ; NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. – Kyiv : Naukova dumka, 2010. - T. 7 : Mi-O. — Rezhym dostupu : http://www.history.org.ua/?termin=Monholska_imp
11. Гандзакеци К. История Армении / К. Гандзакеци. – Москва : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1976. - – 357 с. ; Gandzaketsi K. Istoriya Armenii / K. Gandzaketsi. – Moskva : Nauka. Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury, 1976. – 357 s.

12. Джувейни Ала-ад-Дин Ата-Мелик. Чингисхан. История завоевателя мира / Ата-Мелик Джувейни; пер. с перс, текста на англ. Дж. Э. Бойла; пер с англ. Е.Е. Харитоновой. – Москва : Магистр-Пресс, 2004. – 689 с. ; Dzhuveyni Ala-ad-Din Ata-Melik. Chingiskhan. Istoriya zavoevatel'ya mira / Ata-Melik Dzhuveyni; per. s pers, teksta na angl. Dzh. E. Boyla; per s angl. Ye. Ye. Kharitonovoy. – Moskva : Magistr-Press, 2004. – 689 s.

13. История Грузии : учеб. пособ. / Н. А. Бердзенишвили, В. Д. Дондуа, М. К. Думбадзе, Г. А. Меликишвили, Ш. А. Месхиа; под ред Н. А. Бердзенишвили. – Тбилиси : Цодна, 1962. – Ч. 1 : С древнейших времен до 60-х годов XIX века. – 386 с. ; Istoriya Gruzii : ucheb. posob. / N. A. Berdzenishvili, V. D. Dondua, M. K. Dumbadze, G. A. Melikishvili, Sh. A. Meskhia; pod red N. A. Berdzenishvili. – Tbilisi : Tsodna, 1962. – Ch. 1 : S drevneyshikh vremen do 60-kh godov XIX veka. – 386 s.

14. Магакия История монголов инока Магакии, XIII века / Магакия; пер. и объяснения К. П. Патканова. – Москва : Книга по Требованию, 2011. – 122 с. ; Magakiya Istoriya mongolov inoka Magakii, XIII veka / Magakiya; per. i obyasneniya K. P. Patkanova. – Moskva : Kniga po Trebovaniyu, 2011. – 122 s.

15. Карлсон Ч. Ф. Записки ранних западных путешественников о Волжской Булгарии / Ч. Ф. Карлсон // Тюрко-мусульманский мир: идентичность, наследие и перспективы изучения : сб. ст. / сост. и науч. ред. : Д. М. Усманова, Д. А. Мустафина, М. Кемпер. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2015. – С. 177 – 185. ; Karlson Ch. F. Zapiski rannikh zapadnykh puteshestvennikov o Volzhskoy Bulgarii / Ch. F. Karlson // Tyurko-musulmanskiy mir: identichnost, nasledie i perspektivy izucheniya : sb. st. / sost. i nauch. red. : D. M. Usmanova, D. A. Mustafina, M. Kemper. – Kazan : Izd-vo Kazan. un-ta, 2015. – S. 177 – 185.

16. Карпини Дж. ди Пьян История монгалов / Дж. дель Пьяно Карпини. Путешествие в Восточные страны / Г. де Рубрук ; Ред., вступ. ст. и примеч. Н. П. Шастиной. - Москва : Географгиз, 1957. - 270 с. ; Karpini, Dzh. di Pyan Istoriya mongalov / Dzh. del Plano Karpini. Puteshestvie v Vostochnye strany / G. de Rubruk ; Red., vstup. st. i primech. N. P. Shastinoy. - Moskva : Geografiz, 1957. - 270 s.

17. Костюков В. П. Иранский поход Хулагу: предыстория / В. П. Костюков // Проблемы истории, филологии, культуры. - 2009. - №1(23). - С. 210-240. ; Kostyukov V. P. Iranskiy pokhod Khulagu: predystoriya / V. P. Kostyukov // Problemy istorii, filologii, kultury. - 2009. - №1(23). - S. 210-240.

18. Лопухин А. П. Католицизм и его пропаганда в Грузии в XI-XVIII вв. [Электронный ресурс] / А. П. Лопухин // Православная Богословская энциклопедия или Богословский энциклопедический словарь – Режим доступа : <https://azbyka.ru/otechnik/Lopuhin/pravoslavnaia-bogoslovskaja-entsiklopedija-ili-bogoslovskij-entsiklopedicheskij-slovar-tom-9-karmelity-koine/78> ; Lopukhin A. P. Katolitsizm i ego propaganda v Gruzii v XI-XVIII vv. [Elektronnyy resurs] / A. P. Lopukhin // Pravoslavnaia Bogoslovskaya entsiklopediya ili Bogoslovskiy entsiklopedicheskij slovar – Rezhim dostupa : <https://azbyka.ru/otechnik/Lopuhin/pravoslavnaia-bogoslovskaja-entsiklopedija-ili-bogoslovskij-entsiklopedicheskij-slovar-tom-9-karmelity-koine/78>

19. Лушников О. В. Этнокультурные последствия формирования и распада Монгольской империи и улуса / О. В. Лушников // Тюрко-мусульманский мир: идентичность, наследие и перспективы изучения : сб. ст. участ. Междунар. конф., г. Казань, 27-28 мая 2014г. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2015. – С. 243–253. ; Lushnikov O. V. Etnokulturnye posledstviya formirovaniya i raspada Mongolskoy imperii i ulusa / O.V. Lushnikov // Tyurko-musulmanskiy mir: identichnost, nasledie i perspektivy izucheniya : sb. st. uchast.

Mezhdunar. konf., g. Kazan, 27-28 maya 2014g. – Kazan : Izd-vo Kazan. un-ta, 2015. – S. 243–253.

20. Майоров А. В. Письмо римского папы Иннокентия IV золотоордынскому удельному правителю Сартаку / А. В. Майоров // Гасырлар авазы – Эхо веков. - 2012. - № 1-2. - С. 13-22. ; Mayorov A. V. Pismo rimskogo papu Innokentiya IV zolotoordynskomu udelnomu pravitel'yu Sartaku / A. V. Mayorov // Gasyrlar avazy – Ekho vekov. - 2012. - № 1-2. - S. 13-22.

21. Миргалеев И. М. Сведения ал-Хадж Абд ал-Гаффара Кырыми о Казанском ханстве / И. М. Миргалеев // Средневековые тюркотатарские государства : сб. ст. - Казань : Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2012. - Вып. 4. - С. 96-98. ; Mirgaleev I. M. Svedeniya al-Khadzh Abd al-Gaffara Kyrymi o Kazanskom khanstve / I. M. Mirgaleev // Srednevekovye tyurkotatarskie gosudarstva : sb. st. - Kazan : Institut istorii im. Sh.Mardzhani AN RT, 2012. - Vyp. 4. - S. 96-98.

22. Мэй Т. Монголы и мировые религии в XIII веке / Т. Мэй // Монгольская империя и кочевой мир : сб. ст. – Улан-Удэ : Изд-во Бурят. науч. центра СО РАН, 2004. – С. 424–443. ; Mey T. Mongoly i mirovye religii v XIII veke / T. Mey // Mongolskaya imperiya i kochevoy mir : sb. st. – Ulan-Ude : Izd-vo Buryat. nauch. tsentra SO RAN, 2004. – S. 424–443.

23. Патканов К. П. История монголов по армянским источникам / К. П. Патканов. – Санкт-Петербург : Типография императорской Академии Наук, 1873. – Вып. 1. - 98 с. ; Patkanov K. P. Istoriya mongolov po armyanskim istochnikam / K. P. Patkanov. – Sankt-Peterburg : Tipografiya impeatorskoy Akademii Nauk, 1873. – Vyp. 1. - 98 s.

24. Пиков Г. Г. Запад знакомится с Востоком (Представления средневековых европейцев о восточных народах) : учеб. пособ. / Г. Г. Пиков. – Москва-Берлин : Директ-Медиа, 2020. – 459 с. ; Pikov G. G. Zapad znakomitsya s Vostokom (Predstavleniya srednevekovykh evropeytsev o vostochnykh narodakh) : ucheb. posob. / G. G. Pikov. – Moskva-Berlin : Direkt-Media, 2020. – 459 s.

25. После Марко Поло: Путешествия западных чужеземцев в страны Трех Индий / пер. с латин. и староитал. яз., введ. и примеч. Я. М. Света. - Москва : Наука, 1968. – 237 с. ; Posle Marko Polo: Puteshestviya zapadnykh chuzhezemtsev v strany Trekh Indiy / per. s latin. i staroital. yaz., vved. i primech. Ya. M. Sveta. - Moskva : Nauka, 1968. - 237 s.

26. Притула А. Из келий в ханские шатры: сирийская поэзия монгольского времени / А. Притула // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. - 2015. - № 2(33). - С. 88-117. ; Pritula A. Iz keliy v khanskie shatry: siriyskaya poeziya mongolskogo vremeni / A. Pritula // Gosudarstvo, religiya, tserkov v Rossii i za rubezhom. - 2015. - № 2(33). - S. 88-117.

27. Рейфилд Д. Грузия. Перекресток империй. История длиной в три тысячи лет / Д. Рейфилд. – Москва : КоЛибри, 2017. – 608 с. ; Reyfild D. Gruziya. Perekrestok imperiy. Istoriya dlinoy v tri tysyachi let / D. Reyfild. – Moskva : KoLibri, 2017. – 608 s.

28. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. – Тбилиси : Типография Кавказского Наместника Его Императорского Величества на Кавказе, 1905. – Вып. 35. - 250 с. ; Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza. – Tbilisi : Tipografiya Kavkazskogo Namestnika Yego Imperatorskogo Velichestva na Kavkaze, 1905. – Vyp. 35. - 250 s.

29. Себастици. Летопись // Армянские источники о монголах (извлечения из рукописей XIII—XIV вв.) / пер. с древнеармянского, предисл. и прим. А. Г. Галстяна. — Москва : Издательство восточной литературы, 1962. — С. 23-34. ; Sebastatsi. Letopis // Armyanskie istochniki o mongolakh (izvlecheniya iz rukopisey XIII—XIV vv.) / per. s drevnearmyanskogo, predisl. i prim. A. G. Galstyana. — Moskva : Izdatelstvo vostochnoy literatury, 1962. — S. 23-34.

30. Филлиппс Э. Д. Монголы. Основатели империи Великих ханов / Э. Д. Филлиппс. - Москва : Центрполиграф : Внешторгпресс, 2003. – 172 с. ; Fillips E. D. Mongoly. Osnovateli imperii Velikikh khanov / E. D. Fillips. - Moskva : Tsentrpoligraf : Vneshtorgpress, 2003. – 172 s.

31. Хазанов А. М. Мухаммед и Чингисхан в сравнении: роль религиозного фактора в создании мировых империй / А. М. Хазанов // Монгольская империя и кочевой мир : сб. ст. – Улан-Удэ : Изд-во Бурят. науч. центра СО РАН, 2004. – С. 382–406. ; Khazanov A. M. Mukhammed i Chingiskhan v sravnenii: rol religioznogo faktora v sozdanii mirovykh imperiy / A.M. Khazanov // Mongolskaya imperiya i kochevoy mir : sb. st. – Ulan-Ude : Izd-vo Buryat. nauch. tsentra SO RAN, 2004. – S. 382–406.

32. Хенниг Р. Неведомые земли / Рихард Хенниг. – Москва: Изд-во иностранной литературы, 1962. – Т. 3. – 472 с. ; Khennig R. Nevedomye zemli / Rikhard Khennig. – Moskva: Izd-vo inostrannoy literatury, 1962. – Т. 3. – 472 s.

33. Христианский мир и «Великая Монгольская империя» : материалы францисканской миссии 1245 года / экспозиция, исслед. и указ. А. Г. Юрченко. – Санкт-Петербург : Евразия, 2002. — 478 с. ; Khristianskiy mir i «Velikaya Mongolskaya imperiya» : materialy frantsiskanskooy missii 1245 goda / ekspozitsiya, issled. i ukaz. A. G. Yurchenko. – Sankt-Peterburg : Yevraziya, 2002. — 478 s.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2020 р.

O. Machai

RELIGIOUS FACTOR IN ESTABLISHING THE MONGOLIAN AUTHORITIES IN GEORGIA

The article is devoted to the religious relations in the territory of Georgia in the initial stages of the formation of the Mongol Empire and the State of the Hulaguids. Georgia emerged as a powerful state in the Caucasus region at the beginning of the 13th century. However, the expansion of neighboring Khorezm and Islamization around was a major threat in these times. In an effort to protect realm, King of Georgia Georgy XIV Lasha and Queen Rusudan went into alliance with the Catholic Church. However, the Catholics did not aim to save Georgia from Khorezm, so the alliance did not actually existing.

The Mongol invasion of Georgia in 1220 was difficult. However, the Mongols have shown tolerance since the beginning of the conquest. The paper analyzes the eyewitness testimonies on efforts to bring peace between Christians and Mongol khans. Such a tolerant religious policy is conditioned by the Mongols' own belief - shamanism, which implies belief in the power of Heaven and fear of punishment for the image of any of the gods.

However, there is a rather pragmatic reason for such a toleration: peaceful relations with other religious communities of the empire helped to suppress the resistance of the conquered peoples. For example, the clergymen of all religions were exempt from taxes, and the Mongolian army, as a rule, did not destroy religious buildings during the conquest. Moreover, the khans asked priests of different denominations to pray for them.

According to the testimonies of Catholic missionaries in Karakorum, there were a Christians among the Mongol Aristocracy, rather a Nestorian orientation. Therefore, since the beginning of the Mongol conquest of Georgia, Nestorianism has also spread in its territory.

During the establishment of the Khulaguid authorities in the Caucasus, Nestorians, who also belonged to the ruling sections of society, took care and custody of Georgian monasteries, assisted clergy and pilgrims. In particular, it was during the rule of the Hulagu that monasteries and

churches were established and built in the state, schools and scientific centers were operating, and pathways for pilgrims were laid.

In the process of conquering new territories, the Mongols paid great attention to the religious situation in a particular region. In particular, they were able to profitably use military conflicts that were formed on religious grounds. Therefore, in comparison to the possible Islamization of Georgia, the Mongol invasion helped to preserve the Christian religion. The transition of Georgians to Catholic power was also not carried out, which saved the state from possible manipulation by Rome. Although the Mongols were pagans from the beginning of the empire's creation, they were tolerant of Christians both throughout the country and in Georgia in particular. In turn, the Christian Church supported the Mongolian authorities. Georgian clergymen and local mthavars continued to build monasteries and pilgrimage routes; Georgia has been able to preserve Orthodox Christianity as a state religion.

Keywords: Georgia, Mongols, Rusudan, Orthodox Church, Catholicism, Hulaguids.

УДК 069:711.56(477.74)

O. M. Prysiashniuk

BASIC STAGES OF HISTORY OF THE UNDERGROUND GETHSEMANE GARDEN MONASTERY IN THE CONTEXT OF MONUMENT PROTECTION

This research examines and identifies the main stages of the history of an underground monastery in the Gethsemane Garden, from the appearance of the object to the status of a cultural heritage monument. The author draws conclusions about the legal norms enshrined in the regulations that form a system of requirements for procedural actions that turn a cultural heritage object into a monument.

The article describes the legal acts that regulate the field of cultural heritage protection and directly influence the process of institutionalization of cultural heritage objects. The process of institutionalization of a monument selected as an example is considered against the background of the history of the object itself in the context of important historical events and historiography of its study. Turning cultural heritage into a monument that is governed by regulations in modern conservation legislation is a complex process. Examples of completing formal procedures and obtaining cultural heritage status are monuments. That is why the author, on the example of cultural heritage – monuments of history, architecture of the underground monastery in the tract «Gethsemane Garden» describes the process of institutionalization of such objects. The institutionalization of cultural heritage means the process of defining and consolidating legal norms, rules, statuses, bringing them into a system capable of acting in the direction of satisfying the need of modern society for the preservation of cultural heritage objects.

Keywords: cultural heritage, monument, monument protection, religious movement, Gethsemane Underground Monastery, Odesa region, institutionalization.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-37-45

Problem Statement. Underground monastery in the tract «Gethsemane Garden», located on the southeastern outskirts of the village Kazbeki (Kuibyshevske) Lipetsk village council in the

Podolsky (Kotovskyy) district of Odessa region, is a unique complex monument of history, architecture and is protected by the state. Protection of cultural heritage and preservation of historical monuments and other objects of cultural value are legally fixed and guaranteed by Art. 54 of the Constitution of Ukraine [15].

In seeking to preserve this unique monument, researchers and conservationists are confronted with the need to study various aspects of its history, including the history of its institutionalization on the path from an object to its cultural heritage status. The history of the mentioned object is inextricably linked to the history of the religious movement «Innocent», which was formed in the south of Ukraine in the early twentieth century.

Analysis of recent research and publications. We have divided the various literature devoted to the study of the history of the Innocentian movement – the religious current that created the underground monastery in the tract «Gethsemane Garden» into two groups that are not equal in volume. The first, more numerous, is the work of pre-revolutionary and Soviet researchers, who focused on the history of this movement in Bessarabia and the Odessa region. The second, more meaningful group of studios includes works related to the history of the underground monastery itself and its institutionalization.

At the beginning of the XX century, after several decades of attempts to Russify the Orthodox Church in Bessarabia, there is a return of interest to the cultural features of the Moldovans. However, their religious world remained largely terra incognita, and the commonplace were the notions of them as deeply believers, not inclined to secede from Orthodoxy, loyal to the empire of foreigners. Against this background, in the early 1910s, a religious trend called «Baltic movement», «Baltic psychosis», or «Innocent» became widespread among the Moldavians of Bessarabia and neighboring provinces. Abstracting from religious issues, we have chosen, in our opinion, the most neutral term innocentian movement, although according to the context of the opinion of one or another author we use others.

Innocenti is often mentioned in the works on the history of Bessarabia, but there is relatively little specific research on this phenomenon. The most famous explorer of the «Baltic movement» is considered to be a Romanian-Bessarabian church historian of the interwar period, Nicolae Popovskyy. In 1926, his book, «The Baltic Movement or Innocentism in Bessarabia», was published [22]. The basic ideas of this book in its completed form were included in his general work on the history of the Orthodox Church in Bessarabia during the period of Russian domination [23], which has not lost its relevance. N. Popovskyy proceeded from the conception of the Innocentian region as a purely religious phenomenon. A contemporary researcher of sectarianism in Russia, author of a series of works on the Baltic movement, J. Eugene Clay insists that the Innocenti, at least in the eyes of Bishop Seraphim (Chichagov) (1908-1914), was part of Moldavian «separatism», which he struggled with during his last attempt stay at the Chisinau Chair [21].

The most authoritative and often cited text that gave an explanation to the innocenti was the article by Bessarabian psychiatrist A. D. Kozovskyy, published in several journals and a separate brochure. Speaking about the «national» component, Kozovskyy called the Russification of the Bessarabian clergy as one of the reasons for the emergence of the Baltic movement [16, p. 180]. At the same time, he blamed some of the blame on the Moldovans themselves, their low level of intellectual development and extreme credulity. Referring to the article by Dr. Yakovenko of Kherson, Kozovskyy wrote: «In their ignorance, they (the Moldovans) are very simple-minded and readily accept everything that they hear from the church pulpit in their native language» [16, p. 178]. In a review of Kozovskyy's brochure, Vasily Kurdynovskyy, editor of the Chisinau Diocesan Gazette, indicated that the Innocenti «was a national movement» [17, p. 530]. While agreeing with

the importance of considering the Russification of the clergy, Kurdynovsky adds that the devastation affected parish clergy above all, and hardly touched the monasteries that remain the centers of the «old» Moldavian foundations. Further, referring to the «purely Moldovan character of the movement», he writes about the inherently painful process of the Moldovan nation and the need for its recovery [17, p. 531]. However, not everyone agreed with these interpretations. Thus, the missionary I. Gromikov called a hint of a hint at the orientation of the Innocentian against Russification on the basis that the adherents in their mass were people whom Russification did not touch [12, p. 1325].

By the fall of 1913, the «passions for Innocent» largely subsided. However, neither isolation of the leader, nor his repentance, nor sermons and missionary conversations led to a complete cessation of movement. Innocent communities continued to exist, and the sect's adherents were still preparing for the Last Judgment, which their prophet foretold. An important role in the subsequent history of the movement was played by Brother Innocent – Semen Levizor, who founded a sectarian settlement near the village of Lipetsk in the Kherson province, known as Paradise [23, p. 443]. Moreover, the expulsion of Innocenti in the northern provinces secured for him the halo of the martyr and led to a strengthening in the «new faith». In 1917, after the February Revolution, Innocent returned to Balta, where he tried to regain control of the movement, but died a few months later (according to another version, killed by his colleagues) [22, p. 259]. After Bessarabia joined the USSR, the Innocent were repressed as part of the 1949 and 1951 deportation operations. After Stalin's death, they were mainly fought through propaganda. But despite the repression and persecution that only ceased in the late 1980s, the sect has survived and now has several thousand people in Moldova and Ukraine [22, p. 260-261].

In his article, N. A. Struve considers the post-war state of the religious communities of the «Innocent people» on the basis of newspaper articles [19, p. 15-35]. In the article by L. M. Shugayeva a brief section of the current state of study of the «innocent» is presented [21, p. 57-58.]. The most thorough research in terms of studying the «innocent» movement from the point of view of the national issue is the article by O. Grom [11, p. 86–106].

Unlike the history of the religious association of the «Innocent», the history of the underground monastery in the tract «Gethsemane Garden» is hardly considered as a cultural heritage in literature.

The second group of studios starts with an extremely ideological, but valuable one for determining the main milestones in the history of the underground monastery, the work of I. M. Kvitko, in which he briefly tells about the life of the Innocent and the «innocenti» [13]. One of the main promoters of the underground monastery is undoubtedly the Soviet writer Alexander Dmitrovich Korolevich, who during 1928-34 worked in Tiraspol and Odessa and literarily treated the works of his predecessors, published by him under the pseudonym Les Homin novel «Calvary» [9; 10, p. 197–198]. The employee of the department of protection of cultural heritage of the Odessa regional state administration V. V. Burlaka in the abstracts considered such aspect of the aforementioned monument as its uniqueness and the main stages of the «Innocenti» movement [8, p. 235-241].

The purpose of this study is to consider the major milestones in the history of an object on the way from its emergence to the status of a cultural heritage monument.

Main part. The idea of building a monastery «Paradise Garden» with large dungeons occupied the founder of the new religious movement of the monk Innocent at that time during his stay in the Baltic Monastery (1909-1910) [13, p. 61]. Direct construction work on a small farm near the station. The Birsula of the Ananiv district, home to four Moldovan peasant families

(brothers Mardar, Sinika, Korny), began before the transfer of Innocent to the Kamianets-Podilsky monastery [13, p. 62], that is, until 1910

Due to the fact that most of the construction work was done through manual labor, and that only the consecrated people knew about the existence of caves and the temple (underground structures), who believed in Innocent as Christ, construction was slow. The mystery of the monastery's construction was only revealed in the summer of 1913. Imperial officials tried unsuccessfully to stop the construction, but much of the work planned at the Paradise Garden by that time was almost complete, a large fruit and berry garden was erected, a church was built, a reception house was built mass of underground structures and more [13, p. 63]. This action, aimed at stopping construction, could not stop it completely, but only significantly slowed down the course of further construction works.

The descriptions of the underground structures of the monastery contained in the various sources are so diverse that they do not make it possible to establish an accurate list of them. The most objective information about them, in our opinion, will be possible to obtain after their complete exploration by means of archeological methods and drawing of detailed drawings.

Due to the fact that one of the main ideas of the religious course of the «Innocent people» was the digging of wells and caves in which the end of the world and the «terrible judgment» were to be met [21, p. 58], in the dungeons during the period of their stay the followers of Innocent were constantly laid new corridors, new cells were erected, so it is inappropriate to consider any specific date as the end of construction.

Stepan Serbul (a friend and follower of Innocent), named by I. M. Kvitko as an architect and one of the builders of the cave of the underground monastery, whom the Cheka employees tried to involve in the search for the group of innocent people immured in the secret part of the cave, refused to cooperate with them [13, p. 138, 175]. Was S. Serbul really the architect of the caves or was the epithet «architect» just his nickname? What role did he play in the construction of the underground monastery? All these issues in the future should become separate aspects of further research into the history of the monastery. Undoubtedly at the moment is the fact of his participation in the construction from the very beginning and his good knowledge of the farthest corners of the underground monastery. Much of the «paradise» structures, both aboveground and underground, was already ready despite the forced slowdown of construction until the return of Innocent from the Solovetsky Monastery on June 10, 1917 [13, p. 91].

Kvitko I. M. reports that during the operation of the Provincial Emergency Commission on the Forcible Liquidation of the Paradise Community, which had been going on for months since September 1920, bomb blasts were used to intimidate the affected inhabitants of the dungeons. After that the caves with all their structures and the above-ground church were sealed [13, p. 119–126]. According to this report, most of the moves to the dungeons were significantly damaged, but this did not end the existence of an underground monastery.

The volatile political situation in the region led to the return of the «Innocent people» to the dungeons in 1921, which not only restored them but continued their expansion [13, p. 128.]. At the same time, a number of attempts were made to return the inhabitants of the monastery to the bosom of the Orthodox Church, which were not successful [13, p. 130].

The religious battles that took place in the society at the time, jeopardized both the continued functioning of the community and the existence of the complex itself. That is why before the diocesan leadership of Abbot Ioasaf the question was raised about the opening of a large monastery and the need to preserve the whole «paradise» caves as a subject of historical and archaeological study [13, p. 130, 131]. This, in our opinion, indicates that the uniqueness of the complex of

structures of the underground monastery in 1921 was even realized by the fierce opponents of the so-called «innocent» – representatives of the Orthodox Church.

In October 1921, the Baltic County Emergency Commission launched an operation against Innocent II (Zhebrovsky) and his associates, which resulted in the caves being «liberated» from their inhabitants for the second time [13, p. 132, 133]. The third and last recess from the «paradise» was made in the winter of 1924 by representatives of the former Baltic district state government [13, p. 147]. The Paradise Garden community was gradually transformed into a commune «From Darkness to Light» [13, p. 152], but there is no evidence of the flock returning to or use of the dungeons. Each of the actions aimed at freeing the dungeons from their inhabitants was accompanied by measures aimed at preventing their return. Their specific nature and the extent of the damage they cause will finally become known after a full exploration of the site. For a long time, the underground monastery was plunged into oblivion, and the stories about it became more reminiscent of fairy tales, which was facilitated by the repeated re-publication of «Calvary» by L. Homin [9]. Thus ended the period of emergence and formation of this unique object, which left many questions and gave rise to many speculations and legends, related to the Innocent movement, as well as to places and structures that are in one way or another related to it.

Decision of the Odessa Regional Executive Committee (Executive Committee of the Odessa Regional Council of People's Deputies of the USSR) № 167 of April 17, 1987 «On approval of an additional list of architectural monuments of local importance» approved the additional list of architectural monuments of local importance of Odessa and Odessa region, in which there is an underground cave complex «Paradise Garden» in Balta on Uvarov street, 104 within the complex of the Monastery of St. Theodosius [1].

The aforementioned monument of local architecture is also directly related to the «Innocent» movement, but refers to the stage of its inception and formation, which took place directly with the participation of Innocent in Balta. The Paradise Garden Underground Cave Complex located in Balta, which is part of the above monument, has a much more modest size than the Underground Monastery complex in the village Kazbeky Podolsky district.

In our opinion, the difficult process of institutionalization of the cultural heritage object we are investigating was initiated in 2007. When, after successful state registration of the religious community, the followers of the Innocent doctrine began to regularly work on the dungeons in the field near the village. Kuibyshevske. This fact has received wide resonance in the media [18], which attracted the attention of the Kotovsky District State Administration.

In response to the request of the Kotovsky district state administration, the Department of Protection of Cultural Heritage Sites of the Regional State Administration in its letter of 01.02.2007 № 01/04-04-1034 clarified the procedure for entering cultural heritage objects in the Register of immovable monuments of Ukraine and provided information on the necessary steps to resolve the issue of listing this item in the Register [3].

Following the above-mentioned recommendations, the Kotovsky district state administration initiated a full-scale examination of the object in 2010 by a speleo-archeologist, specialist of the Scientific Research Institute of Monumental Research of the Ministry of Culture of Ukraine T. A. Bobrovsky. dungeons [2].

Chief Specialist of the Department of Culture and Tourism of the Kotovsky District State Administration I. M. Ardelskaya On March 30, 2011, an accounting card (just discovered) of a cultural heritage object was drawn up.

At the invitation of the Department for the Protection of Cultural Heritage of the Regional State Administration on 09.07.2011, geological engineer K. Pronin conducted a survey and made

a note on the results of the survey of the specified object, which indicates the mining and technical condition of various parts of the open at that time section of the corridor [4]. As a result of the above measures aimed at collecting the documents stipulated by the legislation, a package of documents was created and sent to the Ministry of Culture for consideration of the entry in the register. By the decree of the Ministry of Culture of Ukraine dated 27.11.2014 under № 1053 «On the entry of objects of cultural heritage in the State Register of immovable monuments of Ukraine» an underground monastery in the tract «Gethsemane Garden» was entered into the State Register of immovable monuments of Ukraine by category of local the value under the security number 978 units as a monument of history, architecture [5, 6].

02/20/2014 by the staff of the Department of Protection of Cultural Heritage of the Regional State Administration F. F. Stoyanov and V. V. Burlaka the passport of the object of cultural heritage of a monument of history, architecture of local importance was drawn up. An underground monastery in the tract «Gethsemane Garden» [7].

Recent events surrounding this landmark are attempts to raise funds for emergency response work. Despite the violation of the regulation of excavation and poor mining and technical condition of some sections of the cleared corridor of the monument, the religious community of the Holy Trinity Underground Church of the Odessa Diocese of the Ukrainian Orthodox Church p. The Kuibyshev Kotovsky District of Odessa Oblast has set itself the goal of clearing and restoring the Holy Trinity Underground Church and resuming services and ceremonies, for which a fundraising announcement has been made on the Internet [20].

Also, in order to raise funds for the preservation of cultural heritage, the All-Ukrainian Preservation of Historical and Cultural Heritage NGO, with the support of the Kotovsky District State Administration, has applied for participation in the Grand Project competition announced by the US Embassy for a grant from the US Embassy Cultural Heritage Fund heritage. According to the prepared project under the name «Preservation of the underground monastery in the tract Gethsemane garden», it is envisaged to draw up the necessary legal documents and carry out a complex of emergency and restoration works for the preservation of the aforementioned monument [20].

Conclusions. With this study, we have identified the major milestones in the history of an underground monastery's cultural heritage in the Gethsemane Garden on its path from its emergence to its cultural heritage status. They also identified the main issues and areas directly related to the history of the Underground Monastery, which need separate research.

After going through this object of institutionalization and obtaining the status of a monument, there are a number of urgent problems associated with its research, conservation, rehabilitation and restoration.

Thus, this unique cultural heritage site in our region needs to define its further destiny as a monument with a complex history, in order to preserve it taking into account the interests of the state, the community of the Odessa region and stakeholders.

Список використаної літератури

1. Архів управління охорони об'єктів культурної спадщини облдержадміністрації. Ф. 1. : Рішення Одеського облвиконкому № 167 від 17.04.1987 р. «Про затвердження додаткового переліку пам'яток архітектури місцевого значення». ; Arkhiv upravlinnia okhorony obiektiv kulturnoi spadshchyny oblderzhadministratsii. F. 1. : Rishennia Odeskoho oblvikonkomu № 167 vid 17.04.1987 r. «Pro zatverdzhennia dodatkovoho pereliku pamiatok arkhitektury mistsevoho znachennia».

2. Архів управління охорони об'єктів культурної спадщини облдержадміністрації Ф. 1. : Бобровський Т. А. План розкритої ділянки підземного монастиря від 2010 р. ; Arkhiv upravlinnia okhorony obektiv kulturnoi spadshchyny oblдержадministratsii. F. 1. : Bobrovskiy T. A. Plan rozkrytoi dilianky pidzemnoho monastyria vid 2010 r.

3. Архів управління охорони об'єктів культурної спадщини облдержадміністрації. Ф. 1. : Вихідна документація 2007 р. Лист до Котовської райдержадміністрації від 20.02.2007 р. № 01/04-04-1034. ; Arkhiv upravlinnia okhorony obektiv kulturnoi spadshchyny oblдержадministratsii. F. 1. : Vykhidna dokumentatsiia 2007 r. Lyst do Kotovskoi raiderzhadministratsii vid 20.02.2007 r. № 01/04-04-1034.

4. Архів управління охорони об'єктів культурної спадщини облдержадміністрації. Ф. 1. : Записка по результатам обследования объекта «Гефсимановский сад» в с. Куйбышевское Котовского района Одесской области. ; Arkhiv upravlinnia okhorony obektiv kulturnoi spadshchyny oblдержадministratsii. F. 1. : Zapiska po rezultatam obsledovaniya obekta «Gefsimanovskiy sad» v s. Kuubyshevskoe Kotovskogo rayona Odesskoy oblast.

5. Архів управління охорони об'єктів культурної спадщини облдержадміністрації Ф. 1. Про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України : Наказ Міністерства культури України від 27.11.2014 р. за №1053. ; Arkhiv upravlinnia okhorony obektiv kulturnoi spadshchyny oblдержадministratsii F. 1. Pro zanesennia obektiv kulturnoi spadshchyny do Derzhavnoho reiestru nerukhomykh pamiatok Ukrainy : Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy vid 27.11.2014 r. za №1053.

6. Архів управління охорони об'єктів культурної спадщини облдержадміністрації. Ф. 1. : Облікова картка (щойно виявленого) об'єкту культурної спадщини – Підземний монастир в урочищі «Гетсиманський сад». ; Arkhiv upravlinnia okhorony obektiv kulturnoi spadshchyny oblдержадministratsii. F. 1. : Oblikova kartka (shchoino vyivlenoho) obyektu kulturnoi spadshchyny – Pidzemnyi monastyr v urochyshchi «Hetsymanskyi sad».

7. Архів управління охорони об'єктів культурної спадщини облдержадміністрації. Ф. 1. : Паспорт об'єкту культурної спадщини пам'ятки історії, архітектури місцевого значення Підземний монастир в урочищі «Гетсиманський сад». ; Arkhiv upravlinnia okhorony obektiv kulturnoi spadshchyny oblдержадministratsii. F. 1. : Pasport obyektu kulturnoi spadshchyny pamiatky istorii, arkhitektury mistsevoho znachennia Pidzemnyi monastyr v urochyshchi «Hetsymanskyi sad»

8. Бурлака В. В. Підземний монастир в урочищі «Гетсиманський сад» – унікальний об'єкт культурної спадщини південної України / В. В. Бурлака // Південь України у вітчизняній та європейській історії : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25-26 вересня 2014 р. – Одеса : Астропринт, 2014. – С. 235-241. ; Burlaka V. V. Pidzemnyi monastyr v urochyshchi «Hetsymanskyi sad» – unikalnyi obiekt kulturnoi spadshchyny pivdennoi Ukrainy / V. V. Burlaka // Pivden Ukrainy u vitchyznianiі ta yevropeiskii istorii : materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Odesa, 25-26 veresnia 2014 r. – Odesa : Astroprynt, 2014. – S. 235-241.

9. Гомін Л. Голгофа. Люди : романи / Л. Гомін. – Київ : Дніпро, 1975. – 549 с. ; Nomin L. Holhofa. Liudy : romany / L. Nomin. – Kyiv : Dnipro, 1975. – 549 s.

10. Гомін Лесь // Провідники духовності в Україні : довідник / за ред. І. Ф. Кураса. – Київ : Вища школа, 2003. – С. 197–198. ; Nomin Les // Providnyky dukhovnosti v Ukraini : dovidnyk / za red. I. F. Kurasa. – Kyiv : Vyshcha shkola, 2003. – S. 197–198.

11. Гром О. А. Иннокентиевское движение и «молдавский вопрос» в Бессарабии в начале XX века / О. А. Гром // Государство, религия, церковь в России и зарубежом. – 2014.

– № 4. – С. 86–106. ; Grom O. A. Innokentievskoe dvizhenie i «moldavskiy vopros» v Bessarabii v nachale XX veka / O. A. Grom // Gosudarstvo, religiya, tserkov v Rossii i zarubezhom. – 2014. – № 4. – S. 86–106.

12. Громиков И. Балтское движение и иннокентиевцы / И. Громиков // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1913. – №34. – С. 1324-1330. ; Gromikov I. Baltское dvizhenie i innokentievtsy / I. Gromikov // Kishinevskie eparkhialnye vedomosti. – 1913. – №34. – S. 1324-1330.

13. Квитко И. М. Святой Иннокентий Балтский и иннокентьевщина / И. М. Квитко. – Москва ; Ленинград : Гос. изд-во, 1926. - 184 с. ; Kvitko I. M. Svyatoy Innokentiy Baltskiy i innokentevshchina / I. M. Kvitko. – Moskva ; Leningrad : Gos. izd-vo, 1926. - 184

14. Константинов О. Сектанты собираются под Одессой в ожидании Апокалипсиса [Электронный ресурс] / О. Константинов // Сегодня.UA. – 2010. – 20 мая. - Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/ukraine/cektanty-cobirajutcja-pod-odessoj-v-ozhidanii-apokalipsica.html> (Дата звернення: 17.03.2016). ; Konstantinov O. Sektanty sobirayutsya pod Odessoj v ozhidanii Apokalipsisa [Elektronnyy resurs] / O. Konstantinov // Segodnya.UA. – 2010. – 20 maya. - Rezhim dostupa : <http://www.segodnya.ua/ukraine/cektanty-cobirajutcja-pod-odessoj-v-ozhidanii-apokalipsica.html> (Data zvernennya: 17.03.2016).

15. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року // Урядовий кур'єр. – 1996. – №129-130. ; Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 28 chervnia 1996 roku // Uriadovyi kurier. – 1996. – №129-130.

16. Коцовский А. Д. О так называемом «балтском движении» в Бессарабии / А. Д. Коцовский // Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и Любителей Естествознания. 1911-1912. – Кишинев, 1912. – Т. III. – С. 147-180. ; Kotsovskiy A. D. O tak nazyvaemom «baltskom dvizhenii» v Bessarabii / A. D. Kotsovskiy // Trudy Bessarabskogo Obshchestva Yestestvoispytateley i Lyubiteley Yestestvoznaniya. 1911-1912. – Kishinev, 1912. – Т. III. – S. 147-180.

17. Курдиновский В. По поводу брошюры доктора А. Д. Коцовского / В. Курдиновский // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1913. – № 11. – С. 527-532. ; Kurdinovskiy V. Po povodu broshuri doktora A. D. Kotsovskago / V. Kurdinovskiy // Kishinevskie eparkhialnye vedomosti. – 1913. – № 11. – S. 527-532.

18. Струве Н. А. Современное состояние сектантства в Советской России / Н. А. Струве // Вестник Русского Студенческого Христианского движения. – 1960. – № 58-59. – С. 15-35. ; Struve N. A. Sovremennoe sostoyanie sektantstva v Sovetskoj Rossii / N.A. Struve // Vestnik Russkogo Studencheskogo Khristianskogo dvizheniya. – 1960. – № 58-59. – S. 15-35.

19. Уникальный подземный монастырь в Одесской области хотят спасти при помощи США [Электронный ресурс] // Думская. – 2016. – 29 января. - Режим доступа : <http://dumskaya.net/news/unikalnyu-podzemnyu-monastyr-v-odesskoj-oblasti-054756/> (Дата звернення: 17.03.2016). ; Unikalnyu podzemnyu monastyr v Odesskoj oblasti khotyat spasti pri pomoshchi SShA [Elektronnyy resurs] // Dumskaya. – 2016. – 29 yanvary. - Rezhim dostupa : <http://dumskaya.net/news/unikalnyu-podzemnyu-monastyr-v-odesskoj-oblasti-054756/> (Data zvernennya: 17.03.2016).

20. Шугаєва Л. М. В пошуках істинного православ'я. Інокентій Балтський /Л. М. Шугаєва // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук пр. : наук. зап. РДГУ. – Рівне : РДГУ, 2010. – Вип. 19. – С. 57–58. ; Shuhaieva L. M. V poshukakh

istynnoho pravoslavia. Inokentii Baltskiy / L. M. Shuhaieva // Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoї istorii : zb. nauk pr. : nauk. zap. RDHU. – Rivne : RDHU, 2010. – Vyp. 19. – S. 57–58.

21. Clay J. E. Apocalypticism in the Russian Borderlands: Inochentie Levizor and his Moldovan Followers / J. E. Clay // Religion, State & Society. – 1998. – Vol. 26, Issue 3/4. – P. 251–263.

22. Popovschi N. Miscarea dela Balta: sau inochentizmul în Basarabia / N. Popovschi. – Chisinău : Cartea Românească, 1926. – 351 p.

23. Popovschi N. Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea subt rusi / N. Popovschi. – Chisinău: Cartea Românească, 1931. – 510 p.

Стаття надійшла до редакції: 06.03.2020 р.

О. М. Присяжнюк

ОСНОВІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ ПІДЗЕМНОГО МОНАСТИРЯ «ГЕТСИМАНСЬКИЙ САД» В КОНТЕКСТІ

СТАНОВЛЕННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ СПРАВИ

Даним дослідженням розглянуто та визначено основні етапи історії підземного монастиря в урочищі «Гетсиманський сад», від виникнення об'єкта і до отримання ним статусу пам'ятки культурної спадщини. Автор робить висновки щодо правових норм, закріплених у нормативних актах, які утворюють систему вимог до процесуальних дій, що перетворюють об'єкт культурної спадщини на пам'ятку.

В статті характеризуються нормативно-правові акти, що регулюють сферу охорони культурної спадщини та безпосередньо впливають на процес інституалізації об'єктів культурної спадщини. Процес інституалізації обраної для прикладу пам'ятки розглянутий на фоні історії виникнення самого об'єкта у контексті важливих історичних подій та історіографії його вивчення. Перетворення об'єктів культурної спадщини на пам'ятку, який регулюється нормативними актами сучасного пам'яткоохоронного законодавства, є доволі складним процесом. Прикладів завершення формальних процедур та отримання об'єктом культурної спадщини статусу пам'ятки маємо одиниці. Саме тому автором на прикладі об'єкта культурної спадщини – пам'ятки історії, архітектури підземного монастиря в урочищі «Гетсиманський сад» розглядається процедура інституалізації таких об'єктів. Під інституалізацію об'єкта культурної спадщини розуміється процес визначення і закріплення юридичних норм, правил, статусів, приведення їх в систему, здатну діяти у напрямі задоволення потреби сучасного суспільства у збереженні об'єктів культурної спадщини.

Ключові слова: культурна спадщина, пам'ятка, охорона пам'яток, релігійний рух, підземний монастир «Гетсиманський сад», Одещина, інституалізація

І. В. Срібняк

**«...ІЗ ЗАРОБЛЕНИХ ГРОШЕЙ ВІД ЩИРОГО СЕРЦЯ ЖЕРТВУЮ
НА СИРІТ»: ХАРИТАТИВНА ДОПОМОГА ПОЛОНЕНИМ УКРАЇНЦЯМ З
ТАБОРУ РАШТАТ І БЛАГОДІЙНІСТЬ ТАБОР'ЯН (1915-1918 рр.)**

У статті відтворено особливості надання харитативної допомоги полоненим українцям з табору Раштат (Німеччина), а також специфіка благодійницької діяльності табор'ян. Полонені українці досить часто виступали у якості жертводавців, збираючи кошти на різні національні потреби, для хворих у таборовому лазареті тощо. Разом з тим, полонені не відмовляли в допомозі власне німцям – жертвуючи кошти на німецьких сиріт війни і на потреби німецького Червоного Хреста. Численні пожертви були зібрані для будівництва пам'ятника, який назавжди закарбував у камені пам'ять про померлих у полоні українців.

У свою чергу полонені отримували харитативну допомогу від міжнародних та національних червонохресних організацій, яка при тому ніколи не мала регулярного характеру. З огляду на скудність таборових пайків та не завжди достатню якість продуктів для харчування, полонені поклали певні надії на надходження благодійної допомоги. Особливо вона була потрібна хворим з таборового шпиталю, а також полоненим-інвалідам. Розподіл благодійної допомоги у Раштаті здійснював Центральний комітет, утворений з числа виборних представників полонених.

Ключові слова: *полонені українці, благодійність, харитативні організації, табір Раштат, Німеччина.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-46-56

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія табору Раштат і створеної в ньому громади «Самостійна Україна» посідає особливе місце в історії українського національно-визвольного руху в часі Першої світової війни. Справа в тім, що до Лютневої революції 1917 р. останній мав можливість вільно виявляти себе тільки поза межами Російської імперії. Власне саме створення (точніше – українізація) табору в Раштаті стала першим «експериментом» Союзу визволення України (СВУ) в спробах «конструювання» національної свідомості зрусифікованих полонених українців шляхом прищеплення їм державницького світогляду тоді, коли ідея незалежності України власне ще не набула якогось оформленого вигляду. Це стало можливим завдяки подвижницькій діяльності кращих представників української інтелігенції, зусиллями яких у таборі весь тривала інтенсивна національно-організаційна та культурно-освітня діяльність.

Актуальність статті зумовлена доцільністю об'єктивного дослідження різних сторін таборового повсякдення полонених українців у Німеччині в часі Першої світової війни, а також потребою детального з'ясування їх ціннісних орієнтацій, а також встановленням ступінь впливу на формування світогляду табор'ян національно-організаційної роботи, яка проводилась у Раштаті заходами СВУ.

Метою статті є розкриття специфіки надання полоненими українцями з табору Раштат матеріальної допомоги як з метою підтримки нужденних категорій табор'ян, дітей-

сиріт (в Німеччині та в Україні), на будівництво пам'ятника померлим у таборі полоненим, так і для розвитку українського шкільництва, таборової газети «Розсвіт» та на загальнонаціональні потреби. Водночас в статті досліджуються обсяги та характер надходження до табору гуманітарної допомоги, що надходила до табору заходами російських та ряду національних благодійних організацій нейтральних європейських країн, і адресувалась полоненим українцям, які утримувались в таборі або перебували в складі робітничих команд поза його межами.

Історіографія та джерельна база дослідження. На відміну від інших таборів полонених українців царської армії вивчення історії Раштата розпочалось ще під час його існування. Першою такою спробою стала брошура о. Петра Катеринюка, який досить тривалий час виконував душпастирські обов'язки у згадуваному таборі, а також працював членом Просвітнього відділу СВУ фактично від моменту українізації Раштату і до липня 1917 р. В ній автором були наведені найважливіші дати з історії розвитку української таборової громади, але в ній і не могли бути (насамперед – з огляду на її невеличкий обсяг) висвітлені всі прояви життєдіяльності полонених українців у Раштаті [37].

Найбільший внесок у наукову розробку цієї проблеми зробив О. Терлецький, який визначив своїм завданням написання історії трьох українських громад, що постали у вже згадуваному Раштаті (а також у Вецлярі та Зальцведелі – всі в Німеччині), з моменту започаткування національно-просвітницької роботи – і до перших місяців 1918 р., коли з числа таборян були сформовані перші українські відділи, що утворили основу «Синьожупанної» дивізії. Слід відразу зауважити, що хоча в планах О.Терлецького була підготовка трилогії («Українці в Німеччині 1915-1918»), йому вдалось опублікувати тільки один том про Раштат [21].

Наукова розробка історії цього табору була продовжена в першій половині 1990-х рр. – зокрема в рамках дисертаційного проекту автора цієї статті (виконаного і захищеного в Українському Вільному Університеті) та пізнішого монографічного дослідження історії всіх таборів полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині [13, 14]. Станом на сьогодні історія функціонування української громади в таборі Раштат вже досить репрезентативне представлена в історіографії [15, 16, 17, 18, 19, 20], проте благодійницькі акції полонених, а також харитативна діяльність міжнародних та російських організацій все ще не отримала належного висвітлення.

Під час Першої світової війни полонені протиборчих армій мали можливість отримувати гуманітарну допомогу від національних та міжнародних організацій, насамперед різних представництв Міжнародного Червоного Хреста. Його національні філії регулярно організували збірки пожертв на потреби полонених, причому це могли бути не тільки грошові внески, але й найпотрібніші полоненим речі (засоби особистої гігієни, теплий та нижній одяг) та продукти тривалого зберігання (сухарі, консерви).

Раштат отримував таку допомогу вже починаючи з літа 1915 р., коли справою розподілу гуманітарної допомоги займалась таборова комендатура. Проте такий стан справ не можна було вважати нормальним, бо ця функція мала здійснюватись уповноваженими на те представниками самих полонених, обраних більшістю голосів таборян. Тому це питання було винесено до порядку денного таборового віча (31 серпня 1915 р.), учасники якого вибрали своїх представників до Центрального комітету (ЦК) – органу, уповноваженого до розподілення харчів та речей, що надходили до табору в якості гуманітарної допомоги. Вже

за день Комітет приступив до виконання своїх функцій, а сама його діяльність продемонструвала таборянам важливість самоорганізації загалу полонених [22, арк. 11].

Цим було, власне, закладено наріжний камінь для продовження процесу українізації Раштату, хід якої спрямовувався Просвітнім відділом СБУ. Його робота та регулярне обговорення її наслідків на вічах сприяли тому, що значна кількість полонених пристала до української справи, беручи у подальшому активну участь у національно-культурному житті таборової громади [21, с. 76].

Слід відзначити, що полонені українці не лише приймали гуманітарну допомогу, але були готові її надати – відраховуючи на цю мету частину прибутків загальноготаборових комерційних підприємств. Насамперед це стосувалось кооперативної спілки «Чайня», яка рішенням своїх пайщиків спрямовувала частину своїх прибутків і на гуманітарні цілі. Так, зокрема, у жовтні 1915 р. нею на німецький Червоний Хрест було передано 50 марок німецьких (далі – м.н.), в грудні ц.р. – стільки ж – на раштатських сиріт та 25 м.н. – на таборову лікарню [21, с. 121-123].

З моменту створення в таборі української громади «Самостійна Україна» (січень 1916 р.) ЦК регулярно звітував перед її вищим виконавчим органом – Генеральною Старшиною, що відбувалось під час засідань останньої. 8 березня 1916 р. її членами було заслухано інформацію представника ЦК про порядок розподілу гуманітарної допомоги, що надійшла до табору (молоко і сухарі були передані до лазарету хворим, тютюн і папір – відправлені у продаж, а виручені гроші – спрямовані на благодійницькі цілі) [23, арк. 16-17].

Правління «Чайні» також регулярно інформувало Генеральну Старшину про пожертви на різні гуманітарні потреби, і зокрема, виділення різних сум на сиріт (в Німеччині та Україні), на хворих полонених у таборовому шпиталі та ін.[24, арк. 38, 40, 45, 47, 48, 52] У серпні 1916 р. «Чайня» внесла благодійні внески на таборову аптеку (50 м.н.), на Німецький Червоний Хрест (50 м.н.), раштатських (50 м.н.) і львівських сиріт (50 м.н.), на «таборову просвіту» – 879 м.н., на таборову церкву – 30 м.н., ялинку – 682 м.н., на бібліотеку та придбання брошур – 205 м.н., «яйця і паски для табору на Великдень» – 309 м.н., «прибирання могил на гробках» – 50 м.н. Національна секція табору Раштат збрала 608,44 м.н. для «мешканців Карлсруе, які постраждали від нападу ворожих літаків» [25, арк. 184].

Пожертви збирали й інші таборові організації – за сім місяців (січень-липень 1916 р.) полонені підтримали своїми коштами різні гуманітарні потреби та окремі категорії нужденних та постраждалих. Так, зокрема, національна секція передала 13,40 м.н. для потреб поранених УСС, та ще 84,13 м.н. – «на допомогу бідним табору». В активі членів «Клубу Відродження» підтримка сиріт міста Раштат (50 м.н.), допомога «таборовій просвіті» (195,63 м.н.), ще 19,20 м.н. було спрямовано на єврейську організацію в таборі, й стільки ж – на таборову аптеку, 30 м.н. перераховано на пам'ятник померлим полоненим [25, арк. 184].

У свою чергу, полоненим українцям у Раштаті надходила обмежена гуманітарна допомога з Швейцарії, розподілом якої неодмінно видав ЦК [23, арк.57]. Завдяки жертвам таборян та відрахуванням прибуткових таборових організацій ЦК також мав можливість надавати окремим категоріям полонених спеціальну допомогу, відшкодовуючи, зокрема, видатки на пломбування зубів, а також інколи видаючи із своїх запасів одяг та онучі [26, арк. 92].

Попри те, що діяльність ЦК з розподілу гуманітарної допомоги завжди була в центрі уваги полонених, а його члени обирались загалом табору з числа найдостойніших, в його

роботі траплялись й прикрі випадки. Так, зокрема, у червні 1916 р. член ЦК полонений Мищанин припустився необґрунтованої самовільної розтрати громадських коштів (33,31 м.н.), після чого над ним відбувся громадський суд, який визнав його винним у цьому ганебному вчинкові та зобов'язав відшкодувати половину цієї суми (решту мав компенсувати ЦК) [23, арк. 70]. Проте це був лише поодинокий випадок, не здатний кинути тінь на діяльність Комітету.

Гуманітарна допомога, що надходила до Раштату, була спорадичною через те, що російські благодійні організації часто уникали вносити цей табір до числа своїх адресатів. Пояснювалась така вибірковість росіян доволі просто – Раштатський табір був «пропагандистським» (так називались в Росії національні табори полонених царської армії). Проте це відбувалось під тиском вищих російських урядовців – чорносотенців за своїми політичними переконаннями. Коли ж їх контроль в силу різних обставин послаблювався, і надходження допомоги на певний час поновлювалось. Так, зокрема, наприкінці січня 1917 р. з Росії до Раштату надійшла обмежена кількість галет, сухарів, цукру, тютюну і деякі інші подарунки, які були розподілені між хворими та рештою полонених у таборі [27, арк. 61].

У цей час до табору постійно надходили різні суми пожертв від полонених зі складу робітничих команд (зазвичай вони мали цільове призначення – на пам'ятник померлим у полоні таборцям, для газети «Розсвіт» та таборового шкільництва) [4, 5]. Прикметне, що збір коштів для пам'ятника тривав досить регулярно, до цієї благородної справи долучалось й таборові артисти-аматори, які час від часу влаштовували вистави, прибуток від яких переховувався на цю потребу [27, арк. 54-55]. Завдяки цим надходженням до початку лютого 1917 р. на цю мету була зібрана досить значна сума (4043,47 м.н.) [6], крім того – у розпорядженні таборового комітету зі спорудження пам'ятника було ще 2000 м.н., отриманих від проводу української громади Раштату [7].

У свою чергу кооперативна спілка «Єдність» (колишня «Чайня») продовжувала передавати на різні гуманітарні потреби частину свого прибутку (на будівництво пам'ятника померлим полоненим – 400 м.н. та стільки ж – на потреби українських шкіл на Волині). Крім того спілка зі своїх коштів закупувала цукор для полонених у лазареті (лютий 1917 р.) [3]. У березні-квітні 1917 р. «Єдність» отримала 145,30 м.н. дивідендів, які рішенням загальних зборів пайщиків були передані як пожертва для будівництва пам'ятника померлим раштатцям, ще 45,50 м.н. (дивіденди за травень) були передані до Українського національного фонду в Києві. Крім того значні суми передані на потреби волинських шкіл (400 м.н.), на Німецький Червоний Хрест (100 м.н.) [28, арк. 28, 34-35].

Не залишилось поза увагою полонених й інша гуманітарна акція, коли в день уродин німецького цісаря (27 січня) таборовими організаціями для німецького Червоного Хреста було зібрано 100 м.н., і ще 30 м.н. було пожертвувано членами Просвітнього відділу СВУ, у зв'язку з чим комендатура табору висловила полоненим «найщирішу подяку [...] за високогуманне відношення й людське співчуття до німецького населення» [29, арк. 55; 30, арк. 19].

На цю подію відгукнувся й таборовий часопис, в якому була опублікована коротка замітка про висловлену комендантом табору подяку всім українським організаціям Раштату [5]. Ще за деякий час у ньому було розміщено звернення президії Генеральної Старшини, в якій остання висловлювала «сердечну подяку всім тим товаришам Українцям, які зрозуміли велику вагу нашої громадської праці, й своїми жертвами та співчуттям» додають сил та енергії українським активістам у таборі. На переконання проводу

української громади, проводячи культурно-освітню працю та гуртуючись в українських організаціях, полонені неодмінно здобудуть «повагу до себе з боку німецького суспільства й співчуття нашим справедливим змаганням до самостійності» [2].

Такий благородний жест полонених українців не був чимось випадковим, бо перебуваючи довший час в полоні, вони мали можливість добре приглянутись до німців. Крім того дуже важливим було те, що набуваючи більшого обсягу знань та хоча би мінімального рівня національної свідомості, полонені українці водночас позбувались власних антинімецьких упереджень, прищеплених російською пропагандою. Цей процес захопив навіть унтер-офіцерів з числа таборян, хоча донедавна вони у своїй масі виступали здебільшого як ревні адепти російського самодержавства та складали ударну силу «чорної сотні». З огляду на це, стає зрозумілим, наскільки вражаючими були зміни в їх ціннісних уявленнях та національно-світоглядних уподобаннях.

Для ілюстрації справжнього перевороту в їх свідомості доцільно навести лист полоненого унтер-офіцера російської армії Трохима Марченка до редакції таборового часопису «Розсвіт», в якому він складав «найщирішу подяку[...] цілій німецькій нації» за її «незвичайно гарне» ставлення до полонених українців, свідком чого він став під час перебування у складі робітничої команди № 334. Зауваживши у своєму листі, що німецька «культура приносить користь цілому людству», Т. Марченко, на знак своєї приязні, «із зароблених грошей від щирого серця», пожертвував три марки для сиріт у Раштаті. Він висловлював сподівання, що його подарунок буде прийнятий молодим поколінням німців, і що в такий спосіб вони переконаються, що «Українці є нарід, котрий співчуває недолі людській» [9].

Жертвуючи на німецьких сиріт зароблені тяжкою працею кошти, Т. Марченко давав усім полоненим українцям приклад того, як вони мають ставитись до німців, які сприяли (хоч і переслідуючи при цьому власні інтереси) переробленню малоросів у свідомих і політично вироблених громадян майбутньої незалежної України. Оцінюючи цей вчинок Т. Марченка, слід також враховувати, що внаслідок обмеженості у 1917 р. продовольчих ресурсів у Німеччині, таборовий побут полонених був майже завжди пов'язаний з пошуком додаткового харчування, іншими словами – таборяни отримували скудні пайки і дуже потерпали від їх недостатності. До певної міри їх рятували заробітки в робітничих командах або дотації для таборових активістів та працівників різних організацій в Раштаті. Але зароблені полоненими кошти ніколи не були значними, тим більше їх заробіток частково знецінювався прихованою інфляцією німецької марки.

Втім полонені раштатці брали посильну участь у благодійництві, вносячи на різні гуманітарні потреби хоча б маленьку лепту зі своїх скудних заробітків. За тримісячний період (січень-березень 1917 р.) до секретаріату надійшов 3021 лист від полонених з робітничих команд, причому до 1078 листів містили грошові вкладення на суму 5440,74 м.н. на добродійні цілі. Найбільше з них (1727,30 м.н.) призначались на потреби волинських шкіл, ще 928,48 м.н. були адресовані на будову пам'ятника полоненим, 1295 м.н. – на замовлені книжки та 628 м.н. – для передплати таборової газети [31, арк. 1].

Полонені охоче перераховували кошти й на загальнонаціональні потреби: в квітні 1917 р., коли у таборі перебувало лише 993 полонених, за три дні до Національного фонду (на потреби УЦР) було зібрано 1905 м.н. [32, арк.4]. Збір коштів до цього фонду був продовжений і в наступних місяцях, це питання обговорювалось на загальнотаборовому вічу 13 червня ц.р., під час якого «люди відгукнулися з великим захопленням і щиро жертвують на цю ціль». За кілька днів для відправлення УЦР Берлінській централі СВУ

було передано 2000 м.н. [32, арк.5]. Одночасно табір надіслав привітання УЦР, нагадуючи її керівництву про існування маленького острівка українства на німецькій землі [32, арк. 8-9].

Важливим засобом виживання для полонених стало надходження до табору обмежених партій продуктів тривалого зберігання, які час від часу передавались до Раштату кількома гуманітарними організаціями (зокрема Швейцарським і Шведським Червоним Хрестом, Московським союзом городів, Московським комітетом Червоного Хреста) [28, арк. 10]. За перші три місяці 1917 р. раштатдці отримали від них 268 ящиків галет, 198 посилок з різними речами, 11,5 пудів (один пуд дорівнював 16,380496 кг) чаю, 3772 сорочки, 1207 оселедців, а також окремі партії сухарів, макаронів, тютюну та цигарок, одягу та ін. [31, арк. 5] Ці надходження перебували в центрі уваги таборового загалу та розподілялись між полоненими спеціально уповноваженою на те інституцією – Центральним Комітетом, члени якого обирались усіма таборянами.

Допомога полоненим продовжувала надходити й пізніше, зокрема у першій половині 1917 р. від Російського Червоного Хреста в Швейцарії до Раштату було передано 10 ящиків сала (загальною вагою 103 пуди і 20 фунтів (один фунт дорівнював 0,4095124 кг). Рішенням ЦК його було розподілено в таборі (на 814 осіб) і таборовому лазареті (на 180 осіб) у розрахунку 1,5 фунта сала на кожного таборянина (загалом у таборі було роздано 2485 фунтів). Окремо в лазареті хворим румунам і англійцям було видано 219 фунтів сала (один фунт на кожного). Ще 2585 фунтів було відіслано для полонених 59 робітничих команд (2 фунти на кожного робітника). Решта цього продукту (139 фунтів) була призначена для роздачі тим таборянам, які повертались з робітничих команд [26, арк. 63].

Інформація про окремі надходження публікувалась на шпальтах таборової газети, в одному з номерів якої повідомлялось про щедрі дарунки від Бернського комітету Червоного Хреста у червні 1917 р.: 725 сорочок і 806 штанів, 20 ящиків овочів, 1500 цигарок, 360 фунтів чаю, три мішки гречаної крупи, шість пудів 34 фунти цукру, 2200 куски мила. Тоді ж Московський комітет передав 41 ящик з цукром, білизною, сухарями, а Стокгольмський комітет – 8000 кг різних речей [11; 12].

25 червня 1917 р. ЦК на своєму засіданні ухвалив рішення про розподіл подарунків, які прибули з України (255 мішків сухарів, 12 мішків цукру, 4 мішки пшона). Кілька ящиків, в яких мала бути махорка та м'ясні консерви, виявились порожніми, відтак можливо, що їх вміст був вкрадений (разом із супровідними документами) невідомими зловмисниками під час транспортування. Знов таки, частину продуктів (50 мішків сухарів та один мішок цукру) було відправлено на команди, решта розподілена в таборі [26, арк. 92].

У липні-серпні 1917 р. надходження гуманітарної допомоги до табору тимчасово припинилося, відновившись тільки у вересні. Вона, як і раніше, розподілялась між таборянами і членами робітничих команд рішенням Центрального комітету. За п'ять наступних місяців до табору надійшли благодійні дарунки від різних червонохресних організацій з Швейцарії, Данії та Росії [33, арк. 19зв.].

В окремій посвідці ЦК міститься деталізований розпис благодійних надходжень таборянам за час від 1 вересня 1918 р. (очевидно йдеться про 1917 р. – *авт.*) і до 31 січня 1918 р. Так, зокрема, від Швейцарського Червоного Хреста (Берн) раштатдці отримали 2200 шматків мила, 7150 пачок тютюну, 1764 пари черевиків, а також різних кількості цукру, молока, чаю, одягу, білизни (10 і 18 вересня 1917 р.); від Данського комітету з Копенгагену – 480 рибних консервів (17 жовтня); від Швейцарського Червоного Хреста – 7150 пачок

тютюну і 293 кг вівсяного борошна (29 жовтня і 27 листопада); від Київського Червоного Хреста – 43 посилки і 4 фунти цукру (2 грудня) [28, арк. 11-11 зв.].

Всі ці надходження ділились між полоненими в таборі та працівниками робітничих команд. Особлива увага приділялась забезпеченню хворих полонених в лазареті, куди надходили найдефіцитніші речі (до приміру – вівсяне борошно). Щотижнево ЦК звітував про розподіл подарунків на таборовому вічу (на них збиралось до 300-400 полонених). Також ЦК надавав грошову допомогу тим інвалідам [28, арк. 20], які повертались додому.

Як і раніше, полонені докладали всіх можливих зусиль для завершення будівництва пам'ятника своїм померлим на чужині землякам. Полонені вносили для цього невеликі суми (зазвичай кілька десятків пфенігів) [34, арк. 134-148зв.], що обумовлювалось скудністю їх денного заробітку. Свою поважну лепту в збір коштів вносила й Генеральна Старшина табору, яка щомісячно передавала на цю потребу 200 м.н.

Хід збирання коштів завжди залишався у полі уваги таборян, які час від часу обговорювали це питання. На одному з жовтневих віч скарбник комісії (комітету) з будови пам'ятника повідомив присутніх, що на той час було зібрано 7739,06 м.н., з яких 6134,36 м.н. було використано для придбання каменя, 534,50 – сплачено каменярям за роботу, решта (70 м.н.) – витрачена на інші матеріали (глину і гіпс) та різні дрібні видатки [1].

Жертовність таборян спонукала автору проекту пам'ятника М. Парашука запевнити членів комітету з будови пам'ятника, що він залишатиметься в таборі так довго, наскільки це буде потрібно аби завершити його будівництво [35, арк. 1зв.]. У свою чергу комітет докладав усіх зусиль аби знайти додаткові кошти для покриття поточних та непередбачуваних видатків [36, арк. 47].

Як вже зазначалось, успішно провадила свою діяльність й українська торгівельна спілка «Єдність», яка на новий рік організувала для своїх членів його святкування, забезпечивши їх обіднє частування (один кукурудзяний хліб, два оселедці, ½ фунти риби і стільки ж ковбаси, дві склянки вина і стільки ж пива, один фунт яблук, печиво і чай) для кожного. Очевидно, що це було справжнім святом для полонених, денний пайок хліба яких становив 300 грам [25, арк. 16]. Також спілка організувала вручення подарунків для своїх працівників, співробітників комендатури, арештованих, хворих на загальну суму 4918,15 м.н., подбала про проведення безкоштовної театральної вистави [33, арк. 17; 28, арк. 33-33зв.].

Отже, не зважаючи на складні умови перебування в полоні, таборяни завжди пам'ятали про свій моральний обов'язок перед померлими земляками, жертвуючи частину свої коштів на увічнення їх пам'яті на чужині. Вони активно долучались й до інших благодійних ініціатив, в силу чого перелік підтримуваних ними гуманітарних проектів є доволі репрезентативним – це й сприяння розвитку національного шкільництва на окупованих Німеччиною українських землях, допомога хворим у таборовому лазареті, внески до Національного фонду (на потреби УЦР) тощо. Разом з тим, полонені не відмовлялися в допомозі власне німцям, жертвуючи кошти на німецьких сиріт війни і на потреби німецького Червоного Хреста.

Всіх полонених єднала думка вшанувати пам'ять померлих у полоні внаслідок ран і хронічних хвороб своїх земляків, тому вони завжди були готові пожертвувати частинку своїх – тяжким трудом зароблених марок – для спорудження їм монумента. Завдяки такій настанові полонені зібрали достатню суму коштів для його будівництва, причому свою поважну лепту в цю благородну справу внесли й прибуткові таборіві інституції (кооперативна спілка «Єдність», школа-майстерня («кустарня») і таборовий театр,

національна секція громади «Самостійна Україна», «уряд» табору та ін. Підсумком їх зусиль стало будівництво пам'ятника (під керівництвом М. Паращука, який також став й автором його проекту) на міському цвинтарі Раштату, який назавжди закарбував у камені пам'ять про померлих у полоні українців.

У свою чергу полонені отримували гуманітарну допомогу від кількох харитативних організацій, яка ніколи не мала регулярного характеру. З огляду на скудність таборових пайків та не завжди достатню якість продуктів для харчування, полонені поклали певні надії на надходження благодійної допомоги. Особливо вона була потрібна хворим з таборового шпиталю, а також полоненим з інвалідністю. В останньому випадку на допомогу цим категоріям таборян приходила кооперативна спілка «Єдність», а також інші таборові інституції.

Зрештою, надходження харитативної допомоги часом дійсно рятувало таборян у найскрутніші моменти їх таборового існування, тому провід української громади «Самостійна Україна» у своїх листах подяки завжди з вдячністю віддавав належне національним та регіональним червонохресним представництвам (Швейцарії, Швеції, Росії), громадським благодійним організаціям (Московський союз городів та ін.). Свідченням достатньо високого рівня громадської організації українців стало те, що розподілом благодійної допомоги відав Центральний комітет, утворений з числа виборних представників полонених. Його створення засвідчило достатньо високий рівень солідарності таборян, їх здатність справедливо розподіляти серед загалу отримані пожертви, враховуючи при цьому потреби найуразливіших категорій полонених.

Список використаної літератури

1. Віче // Розсвіт. – Раштат. - 1917. – 25 жовтня. – Ч.71(136) ; Viche // Rozsvit. – Rashtat. - 1917. – 25 zhovtnya. – CH.71(136).
2. До робітничих команд // Розсвіт. – Раштат. - 1917. – 28 лютого. – Ч.11(76) ; Do robitnychukh komand // Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 28 lyutoho. – CH.11(76).
3. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 7 лютого. – Ч.5(70) ; Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 7 lyutoho. – CH.5(70).
4. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 24 січня. – Ч.1(66) ; Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 24 sichnya. – CH.1(66).
5. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 31 січня. – Ч.3(68) ; Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 31 sichnya. – CH.3(68).
6. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 10 лютого. – Ч.6(71) ; Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 10 lyutoho. – CH.6(71).
7. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 17 лютого. – Ч.8(73) ; Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 17 lyutoho. – CH.8(73).
8. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 3 лютого. – Ч.4(69) ; Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 3 lyutoho. – CH.4(69).
9. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 28 лютого. – Ч.11(76) ; Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 28 lyutoho. – CH.11(76).
10. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 29 червня. – Ч.44(109) ; Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 29 chervnya. – CH.44(109).
11. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 18 червня. – Ч.41(106) ; Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 18 chervnya. – CH.41(106)
12. Розсвіт. – Раштат, 1917. – 25 червня. – Ч.43(108) ; Rozsvit. – Rashtat, 1917. – 25 chervnya. – CH.43(108).

13. Срібняк І. Полонені вояки-українці в Німеччині та Австро-Угорщині та формування українських військових частин в часі Першої світової війни : дис. ... д-ра філос. / Ігор Срібняк; Українського Вільний Університет. – Мюнхен, 1996. – 344 с. ; Sribniak I. Polonen voiaky-ukrainsi v Nimechchyni ta Avstro-Uhorshchyni ta formuvannia ukrainskykh viiskovykh chastyn v chasi Pershoi svitovoi viiny : dys. ... d-ra filos. / Ihor Sribniak; Ukrainskoho Vilnyi Universytet. – Miunkhen, 1996. – 344 s.

14. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.) / І. Срібняк. – Київ, 1999. – 296 с. ; Sribniak I. Poloneni ukrainsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914-1920 rr.) / I. Sribniak. – Kyiv, 1999. – 296 s.

15. Срібняк І. Новітня «Запорізька Січ» на чужині (творення парамілітарних структур в українському таборі Раштат, 1916 р.) / І. Срібняк // Емінак. - 2017. - № 1(1). - С. 80-85. ; Sribniak I. Novitnia «Zaporizka Sich» na chuzhyni (tvorennia paramilitarnykh struktur v ukrainskomu tabori Rashtat, 1916 r.) / I. Sribniak // Eminak. - 2017. - № 1(1). - S. 80-85.

16. Срібняк І. Створення та діяльність Комітету культурної допомоги українцям у Німеччині у таборі Раштат (друга половина 1918 р.) / І. Срібняк // Київські історичні студії. –2017. – № 1(4). – С. 3-8. ; Sribniak I. Stvorennia ta diialnist Komitetu kulturnoi pomochi ukrainsiam u Nimechchyni u tabori Rashtat (druha polovyna 1918 r.) / I. Sribniak // Kyivski istorychni studii. –2017. – № 1(4). – S. 3-8.

17. Срібняк І. Полонені офіцери-українці царської армії в таборі Раштат (Німеччина) у 1916 р.: громадський та особистісний вимір таборового повсякдення / І. Срібняк // Емінак. - 2017. - № 4(1). - С. 35-40. ; Sribniak I. Poloneni ofitsery-ukrainsi tsarskoi armii v tabori Rashtat (Nimechchyna) u 1916 r.: hromadskyi ta osobystisnyi vymir taborovoho povsiakdennia / I. Sribniak // Eminak. - 2017. - № 4(1). - S. 35-40.

18. Срібняк І. «Вже не одиниці з поміж Українців, але тисячі...» (діяльність громади «Самостійна Україна» в таборі Раштат у першій половині 1918 р.) / І. Срібняк // Межибіж. - 2017. – № 1, Ч. 1. – С. 345-352. ; Sribniak I. «Vzhe ne odyntsi z pomizh Ukrainsiv, ale tysyachi...» (diialnist hromady «Samostiina Ukraina» v tabori Rashtat u pershii polovyni 1918 r.) / I. Sribniak // Mezhybizh. - 2017. – № 1, Ch. 1. – S. 345-352.

19. Срібняк І. Таборове та позатаборове повсякдення полонених українців (Раштат, Німеччина) у жовтні-грудні 1917 р. / І. Срібняк // ScienceRise. - 2019. - № 8. - С. 10-12. ; Sribniak I. Taborove ta pozataborove povsiakdennia polonenykh ukrainsiv (Rashtat, Nimechchyna) u zhovtni-hrudni 1917 r. / I. Sribniak // ScienceRise. - 2019. - № 8. - S. 10-12.

20. Срібняк І. Табір полонених вояків-українців російської армії Раштат, Німеччина у 1916-1917 рр. (мовою фотодокументів) / І. Срібняк // Європейські історичні студії. - 2019. - № 14. - С. 114-146. ; Sribniak I. Tabir polonenykh voiakiv-ukrainsiv rosiiskoi armii Rashtat, Nimechchyna u 1916-1917 rr. (movoju fotodokumentiv) / I. Sribniak // Yevropeiski istorychni studii. - 2019. - № 14. - S. 114-146.

21. Терлецький О. Українці в Німеччині 1915-1918 / О. Терлецький. – Київ-Ляйпціг, 1919. – Т. 1 :Історія української громади в Раштаті. – 429 с. ; Terletskyi O. Ukrainsi v Nimechchyni 1915-1918 / O. Terletskyi. – Kyiv-Liaiptsig, 1919. – Т. 1 :I storiia ukrainskoi hromady v Rashtati. – 429 s.

22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.4406, оп.1, спр.18, арк.11. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy), f.4406, op.1, spr.18, ark.11.

23. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.5, арк.16-17. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.5, ark.16-17

24. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.88, арк.38, 40, 45, 47, 48, 52. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.88, ark.38, 40, 45, 47, 48, 52.
25. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.33, арк.184. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.33, ark.184.
26. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.111, арк.92. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.111, ark.92.
27. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.6, арк.61. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.6, ark.61.
28. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.23, арк.28, 34-35. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.23, ark.28, 34-35.
29. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.6, арк.54-55. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.6, ark.54-55.
30. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.22, арк.19. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.22, ark.19.
31. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.21, арк.1. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.21, ark.1.
32. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.31, арк.4. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.31, ark.4.
33. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.25, арк.19 зв. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.25, ark.19 zv.
34. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.163, арк.134-148 зв. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.163, ark.134-148 zv.
35. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.161, арк.1зв. ; TsDAVO Ukrainy, f. 4406, op.1, spr.161, ark.1zv.
36. ЦДАВО України, ф.4406, оп.1, спр.28, арк.47. ; TsDAVO Ukrainy, f.4406, op.1, spr.28, ark.47.
37. Katerenuk P. Bericht über die ukrainische Aufklärungsarbeit im Lager Rastatt / P. Katerenuk. - Rastatt, 1917. - 41 s.

I. Sribnyak

«...OUT OF THE EARNED MONEY FROM A SINCERE HEART, I DONATE TO ORPHANS»: CHARITABLE ASSISTANCE TO UKRAINIAN PRISONERS OF WAR FROM CAMP RASTATT AND POWS' CHARITABLE ACTIVITIES (1915-1918)

The article deals with the peculiarities of providing charitable assistance to captive Ukrainians from the Rastatt camp (Germany), as well as the specifics of the charitable activities of the camps. The prisoners Ukrainians have often acted as donors, raising funds for different national needs, for patients in the camp infirmary and so on. However, the prisoners did not refuse assistance to the Germans themselves – donating money to the German orphans of war and to the needs of the German Red Cross. Numerous donations have been made to build a monument that forever etched in stone the memory of the deceased Ukrainians.

The prisoners, in turn, received charitable assistance from international and national Red Cross organizations, which had never been of a regular nature. Considering the scarcity of the camp rations and the quality of the food, the quality of the food is not always sufficient; the prisoners had some hopes of receiving charitable help. She was especially needed by patients from the camp hospital as well as prisoners with disabilities. The distribution of charitable assistance

in Rastatt was carried out by the Central Committee, which was composed of elected representatives of prisoners.

Keywords: *prisoners Ukrainians, charity, charitable organizations, camp Rastatt, Germany.*

УДК 930.1:364-027.564.2(477.82)''1914/1918''

Я. П. Цецик

ДІЯЛЬНІСТЬ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВОЛИНІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті на основі архівних документів проаналізовано основні напрями благодійницької роботи у Волинській губернії під час Першої світової війни. З'ясовано, що провідна діяльність благодійних організацій полягала у наданні допомоги пораненим та хворим солдатам. З цією метою коштом органів місцевого самоврядування, навчальних закладів та благодійників відкривалися та утримувалися шпиталі. Визначено, що органи імперської влади всіляко заохочували населення регіону до такої діяльності, зокрема й учнів та викладачів навчальних закладів. Окрему увагу приділено питанню організації притулків для безпритульних дітей, кількість яких почала зростати швидкими темпами після початку евакуації та примусового виселення цивільного населення у результаті відступу російської армії влітку 1915 р. Проаналізовано роль православного духовенства у цих процесах.

Ключові слова: *Волинська губернія, евакуація, благодійництво, допомога, заклади освіти, безпритульні.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-56-63

Актуальність статті зумовлена потребою аналізу на основі наукових праць та першоджерел особливостей благодійницької діяльності з надання допомоги пораненим солдатам та евакуйованому населенню, насамперед безпритульним дітям під час Першої світової війни на Волині, та з'ясування у цьому ролі органів влади, місцевого самоврядування та православної церкви, учнів та вчителів навчальних закладів регіону.

Постановка наукової проблеми та її значення. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, які висвітлюють різні напрями діяльності благодійницьких організацій на українських землях під час Першої світової війни, особливості їх роботи на Волині досліджені недостатньо. На основі документів та матеріалів тогочасних видань визначено пріоритетні напрями цієї діяльності у краї, з'ясовано роль учнів та вчителів навчальних закладів у організації благодійної роботи. Проаналізовано основні форми, в яких вона здійснювалася.

Історіографія проблеми та джерельна база дослідження. Питання діяльності благодійних організацій на українських землях під час Першої світової війни досліджено у ряді наукових праць. Зокрема, О. Кравченко [1] проаналізував комплекс заходів по опіці над дітьми-біженцями, що здійснювалися у 1915 – 1916 рр. У монографії Н. І. Загребельної та І. А. Коляди [2] детально проаналізовано різні напрями благодійництва в Україні під час Першої світової війни. Але певні аспекти благодійницької роботи на Волині ними

розглянуто схематично. Джерельну базу статті складають архівні документи та матеріали періодичної преси досліджуваного періоду, аналіз та вивчення яких дають змогу об'єктивно з'ясувати благодійну діяльність на Волині у вказаний період.

Метою статті є висвітлення різних напрямів благодійництва під час Першої світової війни у Волинській губернії, дослідження організації допомоги армії та евакуйованому населенню з боку різних структур та об'єктивний аналіз результатів їх роботи.

Виклад основного матеріалу. Під час Першої світової війни на українських землях, які були у складі Російської імперії, органами влади значна увага приділялася організації та наданню допомоги постраждалим від воєнних дій. У першу чергу це стосувалося поранених солдатів, евакуйованих родин, незаможних родин нижніх чинів, які були призвані на дійсну військову службу й перебували на фронті. Органи влади всіляко заохочували збір коштів для них, іноді це робилося й шляхом циркулярних розпоряджень. Ці процеси активізувалися після відступу російської армії у 1915 р., коли швидкими темпами зростав потік біженців та евакуйованих. Одним із важливих завдань, що стояли перед органами влади, було надання допомоги дітям-сиротам.

Так, на з'їзді Всеросійського союзу міст та Всеросійського земського союзу (7-9 вересня 1915 р.) було затверджено план організації надання допомоги евакуйованим дітям-біженцям [1, с. 15]. Згідно з його рішеннями було створено центральний розподільчий пункт. Незабаром такі пункти розпочали свою роботу й у ряді інших повітів Волинської губернії. Також реєстраційний пункт було відкрито у прифронтовому м. Рівне, з «якого дітей партіями відправляли до Москви» [1, с. 15]. У внутрішніх губерніях імперії було відкрито мережу притулків для дітей-біженців, діяльність яких субсидювалася Всеросійським союзом міст та Земським союзом, які фінансували структури на місцях. Норма допомоги на одну дитину-біженця була наступною: 50 коп. на день для харчування, на утримання – 30 руб., «на одяг, білизну та взуття 25 руб.» [1, с. 16].

На початку війни органи місцевого самоврядування розпочали формування мережі лікувальних закладів для хворих та поранених солдатів [2, с. 76]. Найсуттєвіша форма допомоги полягала в організації військових лазаретів та підтримці родин мобілізованих [2, с. 75]. Загалом органами місцевого самоврядування на українських землях для допомоги було зібрано 12 047 051 руб., у тому числі для хворих і поранених – 4 772 748 руб. Волинське губернське земство асигнувало 246 тис. руб., а повітові земства – 164 054 руб., з яких безпосередньо 137 270 руб. призначалося на допомогу пораненим та хворим солдатам [2, с. 75]. Нездатність держави надати пораненим солдатам на передовій належну допомогу, призвело до зростання жертв війни. Прифронтові госпіталі «через значний вплив поранених часто не могли надати якісну першу медичну допомогу». Тому під час запеклих боїв лазарети були переповненими: у них не вистачало навіть перев'язувальних матеріалів [2, с. 90-91].

Таким чином, на початку Першої світової війни значну роль у наданні допомоги пораненим та хворим солдатам відігравали земські та міські органи місцевого самоврядування, саме вони асигнували значні суми на ці потреби. Важливу роль у цих процесах відігравали й благодійники. Варто відзначити, що не всі українські губернії були в однакових умовах. Найбільший тягар війни відчули Західні повіти Волині, яких у 1915 р. окупували австро-угорські та німецькі війська.

На початку війни, незважаючи на прифронтовий статус Волині, його населення надавало значну допомогу пораненим та хворим солдатам. У документі за підписом начальника Волинської губернії, датованому січнем 1915 р., увага акцентувалася на

утворенні «Попечительського комітету для надання допомоги пораненим», який мав очолювати начальник губернії. У своєму зверненні до населення він звертав увагу на необхідності «допомагати пораненим та полегшувати їх страждання спільними зусиллями». У Волинській губернії «населення проникло палким бажанням допомогти Державі у важкий час... Не будемо послаблювати наші зусилля, нашу працю». До жителів Волинської губернії він звернувся з проханням: не «зменшувати свою щедрість у жертвах», а навпаки – «розширити допомогу хворим і пораненим воїнам, допомогти їх родинам, допомогти сиротам. Прошу також надати Державі допомогу в усіх справах війни, у справі заготовлення білизни, взуття, одягу й всього, що потрібно. Ми переживаємо великий історичний час, тепер підйом всіх народних сил» [3, арк. 1-1 зв.].

У циркулярі Попечителя Київського навчального округу (КНО), адресованому начальникам навчальних закладів і директорам народних училищ у листопаді 1916 р. було наголошено, що ідея реалізації «Братньої допомоги» в навчальних закладах могла бути досягнута наступним чином: навчальні заклади у повному складі, окремі класи, групи учнів, окремі учні та учениці, батьківські комітети, службовці навчальних закладів від Московського Відділу товариства «повсюдної допомоги отримували достовірну інформацію про поранених і вже самостійно надсилали грошову допомогу». Неодруженому воїну, як правило, надсилали не менше 3 руб., а одруженому – не менше 5 руб. на місяць. Але для цього необхідно було отримати «точні поштові адреси тих, кому планували надсилати допомогу» [4, арк. 5].

Отже, намагаючись залучити широкі верстви населення регіону до благодійництва, насамперед учнів та викладачів середніх навчальних закладів, керівництво навчального округу розсилало відповідні циркулярні розпорядження щодо організації допомоги пораненим солдатам.

Особлива увага приділялася організації госпіталів для поранених та хворих солдатів, офіцерів. Варто відзначити, що комплекс заходів у цьому напрямі розпочали здійснювати ще на початку воєнних дій. Так, 28 серпня 1914 р. на пожертви учнів та службовців КНО було відкрито госпіталь. У зв'язку з цим, керівників навчальних закладів округу просили інформувати про пожертви для нього, оскільки частина навчальних закладів регіону перевела кошти на депозит КНО за статтею «на потреби війни». Тому вони до 1 вересня 1914 р. мали проінформувати, які суми були перераховані, а які планували перераховувати на ці потреби, включаючи й «кошти благодійників» [5, арк. 251].

В іншому циркулярному документі, адресованому начальникам навчальних закладів КНО, наголошувалося, що згідно з затвердженим імператором 30 вересня 1914 р. «журналу Верховної Ради з признання родин осіб, призваних на війну, а також родин поранених і загиблих воїнів» постановили: надати Міністрам і Головним управляючим окремими частинами у відомстві яких були державні «відкриті навчальні заклади» приймати заходи про «їх забезпечення на час військових обставин, за їх внесок у війну з Німеччиною та Австро-Угорщиною та дозволити продовження розпочатого навчання дітьми призваних на військову службу, незважаючи на несплату за навчання», за умови неможливості вчасно заплатити, якщо це зумовлено «дійсною відсутністю засобів у тих, на чиєму утриманні залишилися ці діти» [5, арк. 310].

Таким чином, на початку Першої світової війни, використовуючи хвилю громадського піднесення, відкривалися госпіталі для поранених солдатів та офіцерів. Паралельно з цим, уряд прийняв рішення дозволити продовжувати навчання учнів середніх навчальних закладів та значної частини вищих за умови, що ті, хто їх утримував, були призвані на

військову службу, а опікуни у зв'язку зі скрутним фінансовим становищем, не мали можливості оплатити навчання. Це стосувалося лише державних навчальних закладів.

Паралельно з навчальними закладами, що були у підпорядкуванні Міністерства народної освіти та інших світських структур, значну роль у наданні допомоги пораненим та хворим солдатам відігравали навчальні заклади, які підпорядковувалися Синоду Російської православної церкви (РПЦ). На Волині, у своїй більшості, це були церковнопарафіяльні школи.

З початком ведення військових дій, практично у всіх таких закладах освіти розпочали збір коштів для надання допомоги пораненим та хворим солдатам і відкриття лазаретів. Одним із перших почав діяти шпиталь у м. Житомирі в районі Малеванка у приміщенні церковнопарафіяльної школи. Учні церковних шкіл міста надали значну допомогу в його облаштуванні та відкритті. За період з вересня 1914 р. по серпень 1915 р. у ньому лікувалися 434 поранених солдати. На його функціонування було зібрано, включаючи й пожертви благодійників, – 2 438 руб., 39 коп. Стільки ж було й витрачено. Але проведений нами аналіз видатків свідчить, що шпиталь фінансувався й за рахунок державної скарбниці також. Адже на ліки було витрачено лише 12 руб. 09 коп. із зібраних [6, с. 314-318]. Інший госпіталь, який знаходився у м. Житомирі, був розміщений у приміщенні, яке заповів благодійник Г. Должанський. Він розпочав свою роботу 5 березня 1915 р. та був розрахований на 42 особи. За період до 1 січня 1916 р. у ньому лікувалися 233 солдати: у тому числі 127 поранених та 106 хворих. На утримання шпиталю було зібрано 13 544 руб. 42 коп., а витрачено – 10 664 руб. 41 коп. у 1915 р. [7, с. 313].

Отже, як бачимо, з початку війни у Волинській губернії так само, як і в інших, організовувалися лазарети для хворих та поранених солдатів, кошти на утримання яких збирали учні та вчителі церковнопарафіяльних шкіл. Це свідчить про те, що на початковому етапі війни благодійна діяльність з надання допомоги пораненим солдатам набрала широкого розмаху. При цьому варто відзначити, що РПЦ у підпорядкуванні якої були ці школи, часто зобов'язувала їх вчителів займатися благодійністю.

У всіх повітах губернії учні та вчителі церковнопарафіяльних шкіл збирали кошти для госпіталів, на придбання продуктів та допомогу незаможним родинам, чоловіки яких були призвані в армію. Так, у Новоград-Волинському повіті після початку 1914/15 навчального року в школах учні погодилися «2 % від свого утримання перерахувати Червоному Хресту та військовим шпиталю». Учні Кобиленської двокласної школи власним коштом обладнали два ліжка для військового шпиталю, який був розміщений на Малеванці у Житомирі. У м. Корці, Новоград-Волинську, Полонному, Любарі, де було утворено комітети допомоги родинам військовослужбовців, завідувачі шкіл спільно з учнями стали їх членами й «вносили щомісячні грошові пожертви». Ними проаналізовано матеріальне становище дітей, батьки яких були призвані у діючу армію, й найнезаможнішим надавали допомогу одягом, взуттям. Також за зібрані учнями й вчителями цих шкіл кошти купували продукти, які доставляли на пункт харчування, де зупинялися поїзди з пораненими. Також вони купували для них теплі речі, перев'язувальні матеріали тощо. Частина вчителів церковнопарафіяльних шкіл повіту була мобілізована й призвана до діючої армії [8, с. 516-517].

Щодо діяльності у цьому напрямі навчальних закладів інших повітів краю з організації благодійництва, то в тогочасному пресовому органі писалося, що «оголошена німцем підступним і споконвічним ворогом слов'янства війна», розбудила у «народу нечуваний вибух патріотизму». Так, з Рівненського повіту 29 вчителів церковних шкіл перебувало в

армії. Учні та вчителі церковнопарафіяльних «зголосилися 2 % від свого утримання перераховувати на військові потреби» та лікування хворих. За рік це склало 700 руб. Вони збирали кошти для потреб військових, але суми були невеликими. Всього за рік зібрали 160 руб. та 70 мішечків з різдвяними подарунками для солдатів. Крім пожертв, вчительки Олександрійської, Тиннівської, Бронницької та Глажевської церковнопарафіяльних шкіл безкоштовно шили білизну для поранених солдатів [9, с. 727-728]. Як і в Рівненському повіті церковнопарафіяльні школи Овруцького повіту, жертвували 2 % від утримання на організацію шпиталю для поранених імені Учнів церковних шкіл на Волині. У школах зібрано від 40 руб. до 1 руб. 04 коп. Учні також збирали теплі речі й допомагали виконувати сільськогосподарські роботи родинам військовим [10, с. 728]. З Острозького повіту поступило також 2 % відрахувань на хворих і поранених солдатів, що становило 803 руб. 81 коп. та добровільних пожертв від учнів та вчителів шкіл на суму 121 руб. 12 коп. [11, с. 728], у Ковельському повіті на ці ж самі потреби поступило 2 % відрахувань, загалом 573 руб. 65 коп. та зібрано у школах 53 руб. 51 коп. [12, с. 728]. В усіх повітах регіону учні та вчителі погодилися 2 % від утримання передавати на потреби армії, суми, як і благодійні пожертви, були різними. Адже у навчальних закладах цього типу навчалися діти незаможних верств населення, а заробітна плата вчителів не була високою.

Отже, на початку Першої світової війни учні церковнопарафіяльних шкіл під керівництвом учителів брали дієву участь у наданні благодійної допомоги пораненим солдатам та незаможним родинам військовослужбовців.

Коли на Волинь влітку 1915 р. ринула хвиля біженців із Галичини, а потім і Західних повітів Волині, частину з них розміщували у таборах для біженців. Так, лише у Шубківському таборі їх було близько 30 тис., у тому числі й дітей. Тоді виникла думка відкривати притулки для дітей, адже багато з них залишилися без догляду батьків. У серпні 1915 р. у м. Житомирі було відкрито перший такий притулок на 32 дитини. Надалі, кількість таких закладів зростала. У зв'язку з цим прийняли рішення відправляти дітей у віддалені від фронту губернії. 84 дитини відправили у Новий Новгород, 76 дітей – у Катеринослав, 13 – у «Київський притулок Стригалевої». Коли приміщення, де перебував притулок у м. Житомирі, почали використовувати для військових потреб, дітей перевели спочатку у приміщення семінарської лікарні, а потім – у приміщення Христо-Воздвиженської школи. Пізніше у м. Житомирі було відкрито ще один притулок на 32 дитини у приміщенні церковної школи. На початку 1916 р. у 2-х Житомирських притулках проживало 66 дітей [13, с. 95].

Школи-інтернати, які функціонували на Волині, прихистили близько 2-х тис. дітей-біженців. Вони утримувалися за рахунок пожертв благодійників та органів місцевого самоврядування. Згідно тогочасних правил, така школа-інтернат на 100 дітей мала розміщуватися у 15-20 кімнатному будинку, або у декількох поблизу. Як правило, під них використовувалися колишні молитовні будинки, «училища іновірців, будинки пасторів чи будинки заможних німців». Заняття в них проводилися за програмою церковнопарафіяльної школи, де значна увага приділялася релігійному вихованню учнів [14, с. 95].

Ураховуючи складне матеріальне становище значної частини біженців на Волині, їм надавали матеріальну допомогу, але її не вистачало. Через деякий час у суспільстві почало спостерігатися невдоволення через погляди частини місцевих жителів, які вважали, що біженці «свідомо не бажали працювати», хоча вакансій було вдосталь. Одним із напрямів врегулювання ситуації у цій сфері було відкриття 20 лютого 1916 р. швейних та шевських майстерень для біженців, які функціонували при св. Володимиро-Васильківському братстві.

В інтернаті, який знаходився при братстві біженці, які бажали працювати, мали «повний пансіон й отримували б відсоток від результатів своєї роботи». Православний клір закликав суспільство підтримати майстерні, в яких мали працювати біженці [15, с. 119-120].

Таким чином, різноманітні благодійні організації, що функціонували на Волині, приймали дієву участь у відкритті притулків для дітей-біженців, кількість яких почала зростати під час евакуації та примусового виселення цивільного населення з прифронтових повітів. Також з метою послаблення соціальної напруги в тогочасному суспільстві, виношувалися плани відкриття таких притулків для біженців, де вони могли б і працювати.

Отже, під час Першої світової війни на Волині важливу роль у наданні допомоги постраждалим від воєнних дій відіграла благодійність. При цьому окремі благодійні заходи відбувалися централізовано. Ключовими питаннями, якими займалися благодійні організації та благодійники було: надання допомоги пораненим та хворим солдатам, відкриття військових госпіталів, допомога незаможним родинам військовослужбовців, створення притулків для безпритульних дітей.

Список використаної літератури

1. Кравченко О. Організація опіки над дітьми-біженцями: документальні джерела з фондів Російського державного Військово історичного архіву / О. Кравченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Історія. – 2014. – Вип. 3 (121). - С. 15-17. ; Kravchenko O. Orhanizatsiia opiky nad ditmy-bizhentsiamy: dokumentalni dzherela z fondiv Rosiiskoho derzhavnoho Viiskovo istorychnoho arkhivu / O. Kravchenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia : Istoriiia. – 2014. – Vyp. 3 (121). - S. 15-17.

2. Загребельна Н. І. Велика війна : Українство і благодійність (1914-1917 pp.) / Н. І. Загребельна, І. А. Коляда. – Київ, 2006. - 193 с. ; Zahrebelna N. I. Velyka viina : Ukrainstvo i blahodiinist (1914-1917 rr.) / N. I. Zahrebelna, I. A. Koliada. – Kyiv, 2006. – 193 s.

3. Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.), ф. 3, оп. 1, спр. 1457, арк. 1-1 зв. ; Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (dali Derzharkhiv Volynskoi obl.), f. 3, op. 1, spr. 1457, ark. 1-1 zv.

4. Держархів Волинської обл., ф. 6, оп. 1, спр.60, арк. 5.; Derzharkhiv Volynskoi obl., f. 6, op. 1, spr.60, ark. 5.

5. Держархів Волинської обл., ф. 6, оп. 1, спр.146, арк. 257; арк. 310.; Derzharkhiv Volynskoi obl., f. 6, op. 1, spr.146, ark. 257; ark. 310.

6. Малеванский лазарет // Волынские епархиальные ведомости. – 1916. – 11 августа (№ 33). – С. 314-316. ; Malevanskiy lazaret // Volynskie eparkhialnye vedomosti. – 1916. – 11 avgusta (№ 33). – S. 314-316.

7. Лазарет имени учащихся церковных школ Волынской Епархии // Волынские епархиальные ведомости. – 1916. – 11 августа (№ 33). – С. 313. ; Lazaret imeni uchashchikhsya tserkovnykh shkol Volynskoy Yeparkhii // Volynskie eparkhialnye vedomosti. – 1916. – 11 avgusta (№ 33). – S. 313.

8. Участие церковно-приходских школ Новоградволинского уезда в текущей войне // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – 13 августа (№ 33). – С. 516-517 ; Uchastie tserkovno-prihodskikh shkol Novogradvolynskogo uezda v tekushchey voyne // Volynskie eparkhialnye vedomosti. – 1915. – 13 avgusta (№ 33). – S. 516-517.

9. Война и церковные школы на Волыни. По Ровенскому уезду // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – 10 декабря (№ 50). – С. 727-728. ; Voyna i tserkovnye

shkoly na Volyni. Po Rovenskomu uezdu // Volynskie eparkhialnye vedomosti. – 1915. – 10 dekabrya (№ 50). – S. 727-728.

10. Война и церковные школы на Волыни. По Овручскому уезду // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – 10 декабря (№ 50). – С. 728. ; Voyna i tserkovnye shkoly na Volyni. Po Ovruchskomu uezdu // Volynskie eparkhialnye vedomosti. – 1915. – 10 dekabrya (№ 50). – S. 728.

11. Война и церковные школы на Волыни. По Острожскому уезду // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – 10 декабря (№ 50). – С. 728. ; Voyna i tserkovnye shkoly na Volyni. Po Ostrozhskomu uezdu // Volynskie eparkhialnye vedomosti. – 1915. – 10 dekabrya (№ 50). – S. 728.

12. Война и церковные школы на Волыни. По Ковельскому уезду // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – 10 декабря (№ 50). – С. 728. ; Voyna i tserkovnye shkoly na Volyni. Po Kovel'skomu uezdu // Volynskie eparkhialnye vedomosti. – 1915. – 10 dekabrya (№ 50). – S. 728.

13. По Епархии. Общее собрание членов русско-галичского общества // Волынские епархиальные ведомости. – 1916. – 18 февраля (№ 8). – С. 95. ; Po Yeparkhii. Obshchee sobranie chlenov russko-galichskogo obshchestva // Volynskie eparkhialnye vedomosti. – 1916. – 18 fevralya (№ 8). – S. 95.

14. Внутренняя жизнь школ-интернатов // Волынские епархиальные ведомости. – 1916. – 11 августа (№ 33). – С. 313-314. ; Vnutrennyaya zhizn shkol-internatov // Volynskie eparkhialnye vedomosti. – 1916. – 11 avgusta (№ 33). – S. 313-314.

15. Открытие мастерских, учреждённых для беженцев // Волынские епархиальные ведомости. – 1916. – 10 марта (№ 10-11). – С. 119-120. ; Otkrytie masterskikh, uchrezhdennykh dlya bezhentshev // Volynskie eparkhialnye vedomosti. – 1916. – 10 marta (№ 10-11). – S. 119-120.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2020 р.

Ya. Tsetsyk

ACTIVITIES OF WONDERFUL ORGANIZATIONS ON THE WILLOW DURING THE FIRST WORLD WAR

In the article on the basis of archival documents the main directions of charity work in Volyn province during the First World War are analyzed. It has been found that they have played a leading role in organizing and assisting wounded and sick soldiers. To this end, hospitals were opened and maintained at the expense of local governments, educational institutions of various types and philanthropists. It is determined that the imperial authorities have strongly encouraged the population of the region to do this activity, including students and teachers of educational institutions. Particular attention is given to the organization of shelters for homeless children, whose numbers began to increase rapidly after the evacuation and forced eviction of civilians as a result of the Russian army's retreat in the summer of 1915, and the role of the Orthodox clergy in this was analyzed.

Using the documents of the study period, it was proved that the imperial authorities encouraged the people of Volyn to do charity for the benefit of the military, as evidenced by a number of circulars. However, as a result of hostilities in the province and the policies of the Russian military command, the majority of the population became impoverished and unable to do charity work. This situation indicates serious miscalculations by the imperial authorities and the military. But despite the shortcomings and shortcomings, charitable activities have played an

important role in helping the various sections of the population most affected by hostilities in the country.

Keywords: *Volyn province, evacuation, charity, assistance, educational institutions, homeless.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327(4977):17.022.1

К. Ю. Бікір

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ, ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІМІДЖЕВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглядається внутрішньополітичний імідж держави та його вплив на зовнішньополітичний імідж. Також показано взаємозалежність внутрішньополітичного та зовнішньополітичного іміджу держави. Що ще раз демонструє високу актуальність та нагальність дослідження саме внутрішньополітичного іміджу України, як важливого чинника й основи для створення керованого іміджу держави та планування дій щодо його утвердження та просування на світовій арені.

В статті з'ясовано, що формування та реалізація іміджевої політики держави з кожним роком стає все більш актуальним завданням для кожної світової держави. В статті комплексно досліджуються фактори, які впливають на формування та сприйняття громадянами держави саме внутрішньополітичного іміджу держави. Також в статті пропонуються авторські визначення «політичний імідж держави» та «внутрішньополітичний імідж держави».

Також в статті детально розглядаються історичні особливості сприйняття іміджу України її громадянами та представниками інших держав. Проаналізовано функції внутрішньополітичного іміджу та на основі них запропоновано актуальні та чіткі завдання для покращення внутрішньополітичного іміджу України. Особливу увагу приділено розгляду особливостей ментальності народу України, як цільової аудиторії для створення позитивного внутрішньополітичного іміджу. На основі цього аналізу розглядаються позитивні та негативні чинники формування внутрішньополітичного іміджу та запропоновано способи їх використання з найбільшою ефективністю.

Окрема увага у статті приділена питанню визначення політичного іміджу держави та розгляду його функцій. Також розглянуто структуру політичного іміджу держави, що дозволило ще глибше побачити взаємозв'язок внутрішнього і зовнішнього іміджу держави.

Також в статті визначено подальші напрямки дослідження, які дозволять створити більш ефективну іміджеву політику України.

Ключові слова: внутрішньополітичний імідж держави, політичний імідж держави, іміджева політика держави

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-64-75

Постановка проблеми. Сучасні світові процеси яскраво демонструють, що держави прагнуть формувати свій позитивний імідж в очах своїх громадян та населення інших держав. Логічно, що сучасна іміджева політика будь-якої держави стає все більш

цілеспрямованою, послідовною та систематичною. Україна також включена до цих світових процесів і ми спостерігаємо наслідки прикладених у цьому напрямку зусиль.

Адже будь-яка внутрішньополітична подія у країні одразу набуває світового резонансу і справляє значний вплив на імідж держави в очах світової громадськості. Імідж держави це комплексне поняття, яке охоплює зовнішньополітичний та внутрішньополітичний виміри. Беззаперечним є факт, кожна сучасна держава світу зацікавлена в формуванні позитивного іміджу в обох цих вимірах. Оскільки вони взаємодоповнюють, то логічно, що локальні іміджі формують зовнішній імідж. З впевненістю можна говорити, що феномен внутрішньополітичного іміджу має величезне значення і впливає на позиції держави всередині країни та на зовнішньополітичній арені.

З огляду на вищезазначене, дуже важливо глибоко дослідити та систематизувати доступні знання про феномен «внутрішньополітичний імідж» України. Це дасть змогу максимально ефективно використовувати їх надалі для створення ефективної політики формування внутрішньополітичного іміджу всієї України та іміджу окремих регіонів. Це сприятиме побудові послідовної та результативної іміджевої політики на далеку перспективу. Також доречно проаналізувати вплив та значення внутрішньополітичного іміджу, а зокрема локальних іміджів та іміджів регіону, на імідж держави в цілому.

Все більше і більше науковців звертають увагу на внутрішній імідж держави, розуміючи актуальність та значущість цього феномену.

Мета та завдання. Метою даної роботи є дослідження феномену внутрішньополітичного іміджу держави на прикладі України та його вплив на формування державної іміджевої політики.

Основним завданням цього дослідження є аналіз специфічних для України факторів формування внутрішньополітичного іміджу держави. Щоб якісно проаналізувати іміджеву політику держави у внутрішньополітичному вимірі також доречно визначити поняття та надати авторські визначення «політичний імідж держави» та «внутрішньополітичний імідж». Цілковито доречно розглянути взаємозв'язок внутрішньополітичного та зовнішньополітичного іміджу України, як фактора формування ефективної іміджевої політики. Для найкращого розкриття поставлених завдань доцільно використати системний, міждисциплінарний підхід до вивчення особливостей та факторів формування внутрішньополітичного іміджу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових працях України та близького зарубіжжя імідж держави переважно розглядається через зовнішньополітичний аспект [16, с. 21]. Зовнішній імідж держави у своїх працях досліджують такі вітчизняні та зарубіжні науковці як Е. Галумов, Т. Грінберг, Д. Замятін, Г. Лавриненко, О. Швець, та ін.

Щодо внутрішнього іміджу, то його розглядають менше науковців, С. Денісюк, О. Дубас, І. Лябухов, Н. Медведєва, О. Семченко та ін.. Це ще раз підтверджує необхідність і нагальність подальшого вивчення внутрішньополітичного іміджу держави.

Вагомий внесок в розробку та дослідження різних аспектів політичного іміджу зробили такі відомі вітчизняні та західні вчені як Г. Алмонд, В. Бозаджиев, С. Верба, О. Драгачова, Д. Істон, О. Семченко. Також у роботі над статтею були опрацьовані роботи провідних науковців світу С. Анхольта, П. Ван Хема, К. Дінні.

З огляду на вищезазначене, можна впевнено сказати, що проблема внутрішньополітичного іміджу досі залишається малорозробленою, а тому особливо нагальною та актуальною. Отже, доречно буде приділити особливу увагу дослідженню внутрішньополітичного іміджу та систематизації отриманих даних у цій статті.

Виклад основного матеріалу. Розвинуті держави вже довгий час ефективно використовують механізми створення та оптимізації зовнішньополітичного та внутрішньополітичного іміджу для своїх цілей. Така стратегія дозволяє їм закріплювати свій вплив у світі, просувати свої інтереси в інших державах та регіонах, виправдовувати свої спірні дії своєї зовнішньополітичної діяльності [11].

Для початку цілком доречним буде визначитись з поняттям політичного іміджу. Вчений Л. Бозаджиев розглядає політичний імідж держави, як думку про неї на основі образу, який склався в уявленні, яке формувалося цілеспрямовано та через професійні зусилля у внутрішньої (населення даної держави) та зовнішньої (соціальні групи інших держав) аудиторії [3]. Дослідниця О. Драгачова у своїх роботах розділяє два види іміджу: зовнішньополітичний та внутрішньополітичний. Де перший це цілеспрямоване створення уявлення про політичний об'єкт у громадян інших держав, а другий – це цілеспрямоване формування уявлень про політичний об'єкт у громадян даної держави [11].

Вітчизняна вчена Г. Дідух у своїй статті дає цікаве визначення політичного іміджу країни, розглядаючи його з точки зору синергетичного підходу, та враховує глобалізаційний та трансформаційний чинники. Дослідниця пише, що політичний імідж держави — це складна, відкрита, нелінійна система, яка відчуває на собі вплив низки факторів порушення рівноваги та реагує на них делокалізацією та нестабільністю. Крім того, саме теорія хаосу, яка є складовою синергетичної парадигми, за умов глобалізації оптимізує процес аналізу формування ефективного політичного іміджу держави [8, с. 29].

Така точка зору є цілком доречною й актуальною, адже вона дозволяє розглянути та проаналізувати політичний імідж держави як систему, масштабну та динамічну. Це свідчить про те, що будь-яка держава має бути готова переглянути свою іміджеву політику при змінах у світовій розстановці сил, погіршенні образу держави на міжнародній арені та всередині неї, а також при невідповідності наявного іміджу бажаному.

Також варто мати на увазі, що в сучасному світі тенденції, які в певний історичний період оцінювались і сприймались позитивно, в іншій країні та в інший час можуть сприйматися навпаки негативно [14].

Український науковець В. Данилов пише: політичний імідж інституту держави – це думка про інститут державної влади певної групи людей на основі сформованого в них образу (уявлення) внаслідок прямого контакту з ним чи інформації, отриманої з інших джерел (наприклад, ЗМІ), про здійснення і реалізацію даним інститутом державної політики [6, с. 68]. Також у своїй роботі він виокремлює основні суб'єкти формування політичного іміджу держави – владні інститути (президент, законодавча, виконавча, судова влада), політичні партії та органи місцевого самоврядування [6, с. 68]. Тобто дії цих органів прямо впливають на імідж держави, як у її населення так і на зовнішньополітичний імідж держави.

Науковець Л. Прудников пропонує наступну структуру політичного іміджу держави:

- 1) офіційна інформація про державу та її інститути (зокрема, щодо їх політики, діяльності);
- 2) узагальнена інформація про державу та її політичні інститути, лідерів, еліту як соціальні організми;
- 3) життєві (практичні) відомості про державу, конкретну діяльність чиновників та органів державної влади [15].

На превеликий жаль, на даному етапі в українському суспільстві дуже низький рівень лояльності щодо представників державних інститутів та провладних структур в цілому. Це відбувається через те, що хоча вони останнім часом більше уваги приділяють створенню

свого іміджу (уже навіть є посади спеціалістів з іміджевої політики в апараті державної влади), цього все одно недостатньо. Адже по суті часто непослідовна діяльність, невиконані політичні програми, слабка кореляція їх політики з соціальними очікуваннями негативно позначається на їх власному іміджі та зрештою на внутрішньополітичному іміджі України. Хоча, частково це обумовлено ментальністю українського народу, яку ми розглянемо нижче.

Тепер докладніше зупинимося на структурі політичного іміджу держави. Він містить такі складові: імідж політичних інститутів; імідж голови держави; імідж збройних сил та інших силових структур; імідж правлячої політичної еліти; масова політична свідомість, політичний менталітет; демократичний характер політичної системи; характер внутрішньої політики держави; характер зовнішньої політики держави, міжнародний статус держави; національна та міжрегіональна політика держави; геополітичне положення держави; державна символіка [3].

В. Чекалюк виділяє таку структуру політичного іміджу України: внутрішньополітичний і зовнішньополітичний іміджі держави, імідж глави держави, іміджі ключових сфер життєдіяльності країни, політичної, економічної, соціальної, культурної еліти [18, с.106]. Тобто, будь-яка діяльність представників цих груп прямо впливає на сприйняття іміджу України, як її громадянами так і громадянами інших держав.

Існує і дещо інший підхід до розуміння структури політичного іміджу держави: 1. офіційна інформація про державу та її інститути (зокрема, щодо їх політики, діяльності); 2. узагальнена інформація про державу та її політичні інститути, лідерів, еліту як соціальні організми; 3. життєві (практичні) відомості про державу, конкретну діяльність чиновників та органів державної влади [6, с. 69]. Цей підхід більш точно показує можливості зацікавлених сторін впливати на той чи інший елемент політичного іміджу. Якщо 1 і 2 компоненти піддаються регуляції та впливу з боку інститутів державної влади, то на останній практично неможливо вплинути. Водночас громадяни держави практично не можуть вплинути на формування 1 і 2 компоненти, але можуть активно формувати 3 компонент, адже саме вони транслиують імідж своєї держави іноземним знайомим. Якщо ж розглянути ЗМІ, то вони найбільше впливають на формування 2 компоненту, але можуть досить ефективно впливати на всі три.

Отже, пропоную розглядати політичний імідж держави, як цілеспрямовано або стихійно сформований образ та уявлення про конкретну державу у її громадян або світової громадськості, який охоплює внутрішньополітичний та зовнішньополітичний імідж держави та іміджі інститутів держави.

Вищеописана структура політичного іміджу показує, що зовнішньополітичний та внутрішньополітичний імідж держави взаємопов'язані, взаємозалежні та взаємообумовлюються.

Тепер варто детально зупинитися на внутрішньополітичному іміджі держави та його значенні для формування цілісної та послідовної іміджевої політики держави. Наприклад, К. Боулдінг, розглядаючи структуру національного іміджу, визначає внутрішній імідж як уявлення нації про саму себе [21, с.28]. Український дослідник О. Семченко стверджує у своїх роботах, що внутрішній образ країни, як сукупність уявлень про себе і про своє місце у світі, справляє неоднозначний вплив на сприйняття країни за її межами, тобто на зовнішній образ [16, с. 125]. До того ж, резонансні внутрішньополітичні події, які привертають увагу світової спільноти, теж справляють значний вплив на імідж держави на міжнародній арені, хоч і знаходяться у внутрішньополітичному вимірі. Це підтверджує факт

чергового пониження інвестиційної привабливості України у зв'язку з корупцією, нестабільність політичною та економічною всередині держави [12].

Науковець В. Бебик також наголошує на прямій залежності міжнародного авторитету держави від внутрішніх процесів у державі – економічний добробут, розвиток демократичних інститутів, громадянського суспільства та політичної культури населення [16, с. 130].

Ще один підхід у своїй монографії розглядає В. Семченко: внутрішній політичний імідж державної влади – це результат впровадження в масову свідомість сконструйованих образів суб'єктів політики за допомогою технологій політичної реклами, пропаганди й політичного PR, що використовуються в засобах масової інформації [16, с. 15].

Позитивний імідж держави починається з його утвердження всередині цієї держави, насамперед серед її населення. Світові аналітичні центри завжди використовують офіційні та неофіційні джерела при підготовці своїх матеріалів. Наприклад, представники опозиції у владі своїми необдуманими політичними гаслами і заявами часто наносять нищівних ударів іміджу держави. Якщо проаналізувати що говорять офіційні особи про Україну та простий народ на своїх сторінках та у соціальних мережах, то можна чітко простежити звідки походять як позитивні, так і негативні впливи на загальний імідж держави. Наприклад, з останніх резонансних публікацій дуже неоднозначним є інтерв'ю президента В. Зеленського у лондонській газеті The Guardian. У якому він допускає недоречні знецінювальні коментарі в бік України та обговорення внутрішніх проблем держави. Взагалі подача матеріалу не йде на користь іміджу України, враховуючи, що цільовою аудиторією є європейська громадськість [23].

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати що реципієнтом для внутрішньополітичного іміджу держави є громадяни цієї держави, а коли мова йде про зовнішньополітичний імідж держави реципієнтом виступають громадяни інших держав, їх правлячі структури, політичні лідери, міжнародні політичні, громадські та інші організації [3]. Тож, розуміючи взаємозалежність зовнішньополітичного та внутрішньополітичного іміджів держави, варто уважно враховувати реципієнтів на яких направлена комунікаційна хвиля. На державному рівні важливо відстежувати адекватність повідомлень про події всередині країни та швидко реагувати на зовнішні зауваження.

Отже, внутрішньополітичний імідж держави – сукупність типових рис і характеристик держави, які приписує даній державі її населення. Тому надзвичайно важливо працювати послідовно над створенням позитивного іміджу держави в очах її ж населення.

Доречно також розглянути внутрішні функції іміджу держави:

1. Зміцнення та укріплення солідарності суспільства.
2. Запобігання соціально-класовим конфліктам.
3. Утримання владної еліти при владі та збереження курсу державного та суспільного розвитку.
4. Формування позитивного настрою у населення в період активних соціальних змін.
5. Виховна функція громадян держави [16, с. 107].

Щоб ефективно формувати внутрішньополітичний імідж держави варто створювати й підтримувати єдиний образ держави в очах її населення. Для цього доречно визначити найбільш сприятливі характеристики держави, яким надає перевагу цільова аудиторія, тобто населення держави. Якщо взяти до уваги цінності молоді, то за результатами дослідження 2015 року «Молодь України-2015», проведеного ГФК ЮКРЕЙН у 2015 році, молоді

українці визначили такі пріоритети у своєму житті: 48% опитаних зазначили важливість народження та виховання дітей, 44% – пріоритети, пов'язані з роботою (пошуком та/ або досягненням певних результатів у ній), 36% – заробляння/отримання достатньої кількості грошей та 21% – пошук коханої людини та/або одруження [8, с. 56]. Хоча цінності молоді можуть бути відмінними від цінностей, які панують в суспільстві в цілому, але саме молодь змінює традиційні контури суспільства і через деякий час молодь, яка є реципієнтом іміджу держави стане її основним ретранслятором.

З огляду на вищезазначене, цілком доречно укріплювати та позиціювати імідж України, як держави яка підтримує сімейні цінності, створює і підтримує гідні умови для народження, розвитку й освіти дітей, сприяє створенню умов для професійної реалізації населення і достойного фінансового забезпечення, яке буде конкурентним на світовому рівні. А якщо ці цінності є доміантними у суспільстві, то вони однозначно сприятимуть консолідації населення.

Якщо імідж України буде таким, що держава стоїть на захисті інтересів суспільства, а не провладних структур і держслужбовців, то це однозначно сприятиме зміцненню суспільства і запобігатиме конфліктам.

На основі попереднього вже наявного іміджу держави можна протиставити новий позитивний імідж. Це дасть змогу вдало використати негативні образи, що існують, на користь нового іміджу та підвищити рівень довіри населення до влади та суспільних змін. Також важливо, щоб новий імідж відповідав очікуванням електорату.

Якщо іміджева політика держави буде функціонально вирішувати соціально значущі завдання, то однозначно матиме підтримку серед населення держави.

Можна виокремити такі завдання внутрішньополітичного іміджу держави:

1. Формування ефективного іміджу держави та її структур у населення та прозора демонстрація діяльності державного апарату. Для цього доцільно створити спеціальні органи, які зможуть відстежувати та вчасно подавати вичерпну інформацію та реагувати на соціальний запит населення. Це дозволить контролювати внутрішньополітичний імідж та цілеспрямовано його формувати.

2. Підвищення лояльності до державних органів та інститутів. Це може бути якісна реклама та піар. Зараз вже відбуваються певні зрушення у цьому напрямку, як то, рекламні щити української поліції, активна присутність Укравтодору у соціальних мережах, збільшення інформаційної відкритості гілок влади, тощо. Можливість напряму комунікувати з державними органами та структурами однозначно сприяє позитивному іміджу держави.

3. Відкритість інформації, державних рішень, проваджень. Прозорість діяльності держави та відкритість перед суспільством – сприяє громадському контролю та участі у прийнятті своєчасних політичних рішень, та підвищенню громадської відповідальності та участі у справах держави.

4. Виховання свідомих та політично активних громадян, які прагнутимуть брати участь у державних процесах та впливати позитивно на покращення держави. Цьому сприяє також патріотичне виховання (повага до держави та її історії, державних символів, підтримка своєї держави).

5. Формування привабливого іміджу окремих регіонів держави та підвищення їх популярності серед населення. Формування привабливого іміджу держави у внутрішньополітичному вимірі починається з образу регіонів держави. Зараз в Україні відбуваються зрушення у цьому напрямку [16, с. 135-146].

Під іміджем регіону варто розуміти певний набір ознак та притаманних певній території характеристик, які на емоційно-психологічному рівні асоціюються у громадськості з цією територією. Тож дуже важливим для покращення сприйняття населенням своєї ж держави є якісна робота над брендингом регіонів.

Від позитивного внутрішньополітичного іміджу держави залежить не лише сприйняття держави її громадянами, а і її авторитет на міжнародній арені.

Очевидно, що внутрішньополітичний імідж держави, те як її сприймають громадяни цієї держави, важливий для якісного формування загальнодержавної іміджевої політики. І його неможливо ігнорувати при створенні ефективної та далекоглядної іміджевої стратегії.

Тому варто детальніше зупинитися на факторах та особливостях формування внутрішньополітичного іміджу України. Щоб сформувати бажаний образ варто якнайглибше дослідити цільову аудиторію, тобто народ України.

Українські вчені виділяють чотири важливих ознаки ментальності українського народу, які значною мірою впливають на створення і сприйняття громадськістю образу держави. Зокрема, В. Семченко у своїй монографії [16, с. 48-49] дає такі:

Інтровертивність вищих психічних функцій у сприйнятті дійсності. Українці більше зосереджені на особистісно-індивідуальному світі, фактах і проблемах, які стосуються їх безпосередньо. В першу чергу звертають увагу на те, що відбувається з ними тут і зараз. Саме тому такі ефективні передвибірчі політичні маніпуляції, коли за невеликі гроші або “подарунки” виборці готові продати свій голос.

Кордоцентричність. Цей аспект описували ще Г. Сковорода і П. Юркевич та інші українські філософи. Для українського народу дуже характерно прийняття рішень та сприйняття дійсності на основі почуттів, сентименталізму, релігійності, романтизму. І хоча зараз у світі існує тенденція використання раціонального розуму, як основного інструменту сприйняття дійсності. Українці схильні керуватися своїми емоційними настроями, через що стають вразливі до різного роду впливів які можуть бути позитивними так і негативними. Наприклад, позитивно впливає на формування внутрішньополітичного іміджу організація і проведення заходів та виставок, які покращують імідж і сприйняття держави, популяризують красу і сучасність держави (UkraineWOW). Або ж інші держави можуть вдало проводити політичну пропаганду, яка навпаки негативно позначаються на внутрішньополітичному іміджі України (наприклад, проросійські ЗМІ, які зробили можливим розкол України та заклали фундамент для збройного конфлікту на територіях України; залякування громадськості коронавірусом 2020, для прикриття політичної кризи й відволікання уваги від нагальних проблем).

Анархічний індивідуалізм. Проявляється у відсутності сильного прагнення до державності, нестачі ясних цілей, дисципліни й організованості, а поряд з цим сильний потяг до особистої свободи та задоволення власних інтересів.

Перевага емоційного і чуттєвого над волею та інтелектом. Перегукується з другим пунктом. Уявлення сучасних українців про успіх, благо, реформи, політику більшою мірою інфантильні. Не розвинута особиста відповідальність за суспільні реформи та покращення (наприклад, вчасно і повністю сплачувати податки; дати офіційний запит про проведення ремонтних дорожніх робіт або проконтролювати їх виконання; не давати хабарі та інформувати про випадки правопорушень офіційними особами або держслужбовцями). Але поряд із цим є високі очікування від міфічного “дорослого” або рятівника (президента, уряду та парламенту), що прийде і розв’яже всі проблеми й відбудуться негайні зміни без особистої участі громадян.

Як бачимо з вищезазначеного, в Україні населення завжди неоднозначно ставиться до влади. Хоча владу критикують і бояться, та все одно сподіваються на розв'язання своїх проблем через діяльність представників влади. Тобто, з одного боку вільний козацький дух, а з іншого споживацький підхід та повне небажання брати на себе відповідальність [13, с. 45].

Всю історію існування людства, імідж держави справляв значний вплив на перебіг політичних та соціальних процесів. Українська держава не є виключенням. Імідж України має свої специфічні особливості, зокрема, постійно змінюється, як бачимо з її історії.

Відома українська дослідниця О. Бойко стверджує, що імідж української держави бере свій початок у 14-16 ст. Саме з тих часів можна простежити перші позитивні образи у свідомості іноземців, особливо європейців. У першій половині 18 ст. імідж став більш завершеним, а у 19-20 ст. починає нівелюватися і поглинається Російською імперією, а згодом Радянським союзом [2].

Ці останні століття ознаменувалися нещадним гнобленням української державності та призвели до значних зрушень у національному менталітеті. Тож, український народ отримав нав'язаний ззовні імідж «інертної маси», без власної державності та національної ідеї. До того ж, у внутрішньополітичному та зовнішньополітичному вимірах закріпився негативний образ України, як аграрного придатка колишньої імперії, який наділений специфічними ознаками та властивостями. А це потягло за собою певні негативні наслідки, що мають вплив на свідомість світової громадськості до сьогодні.

Навіть сьогодні, громадяни сусідніх держав дозволяють собі знецінювальні вирази в бік українців і української держави. Та і самі громадяни та офіційні особи сприяють закріпленню такого становища.

Щодо внутрішньополітичного іміджу варто відзначити, що є позитивні зрушення серед патріотично налаштованих громадян. Вже більше недовіри до проросійських ЗМІ у зв'язку зі збройними діями на Донбасі та окупацією Криму. Всі ці драматичні події стали поштовхом до об'єднання і консолідації українців, зростання поваги до української культури, більшої зацікавленості та включеності до сучасних державних процесів.

У ході історичного розвитку ми бачимо, що імідж України не був сталим та постійним. І це цілком нормально, адже імідж «неодмінно повинен адаптуватися до вимог часу, трансформуватися разом з розвитком економічних, соціальних, технологічних, інформаційних та інших процесів» стверджує дослідниця О. Чечель [19, с. 84].

Висновки до даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, є всі підстави стверджувати, що внутрішньополітичний імідж направлений на формування позитивного сприйняття держави насамперед у її населення. Якщо держава веде послідовну іміджеву політику держави, то вона має приділяти увагу наявному образу в очах своїх громадян та своєчасно і цілеспрямовано корегувати його в разі необхідності. Адже внутрішньополітичний імідж держави має величезний вплив на зовнішньополітичний імідж. Неможливо будувати далекоглядну та ефективну іміджеву політику держави без надійного фундаменту – позитивного внутрішньополітичного іміджу.

Таким чином, проведене дослідження підтверджує, що для формування позитивного сприйняття держави у внутрішньополітичному вимірі необхідно спочатку визначити ціннісну основу прийнятну для більшої частини населення держави, яка охоплює різні верстви та соціальні групи. Якщо на основі цінностей, що об'єднують український народ, поставити конкретні завдання по створенню та корекції внутрішньополітичного іміджу

держави, то це значно підвищить ефективність формування та реалізації іміджевої політики України.

З'ясовано також, що формування та підтримка громадськістю позитивного іміджу держави є важливим фактором покращення іміджу держави в цілому та внутрішньополітичного іміджу зокрема.

Також в статті подано авторські визначення «політичний імідж держави» та «внутрішньополітичний імідж».

Для визначення подальших кроків у цьому напрямку є сенс проводити регулярну об'єктивну оцінку іміджу України. Доцільно системно дослідити актуальне місце України в очах інших країн світу та побачити порівняльну оцінку, щоб вона була більш-менш об'єктивною [7, с. 217]. З огляду на взаємозалежність зовнішнього і внутрішнього іміджу держави, важливо рівномірно розподіляти зусилля з формування іміджу держави на населення держави та зарубіжну аудиторію. Якщо здійснювати регулярні паралельні кроки у цьому напрямі, то це значно зменшить розбіжність між очікуваним та реальним результатом. Саме у цьому напрямку доцільно проводити подальші дослідження, щоб вивчити й застосувати на практиці найефективніші інструменти оцінки іміджу держави та ефективності іміджевої політики держави.

Також в ході дослідження було виявлено, що територіальний брендинг має велике значення для формування позитивного внутрішньополітичного іміджу, а тому потребує подальших наукових розвідок і є перспективним напрямком дослідження.

Список використаної літератури

1. Анхольт С. Бренд Америка: мать всех брендов : как культурные ценности одной нации завоевывают сердца и умы миллионов людей в других странах благодаря правильно построенным маркетинговым стратегиям / С. Анхольт, Д. Хильдрет. - Москва : Добрая книга, 2010. - 231 с. ; Ankholt S. Brend Amerika: mat vsekx brendov : kak kulturnye tsennosti odnoy natsii zavoevyvayut serdtsa i umy millionov lyudey v drugikh stranakh blagodarya pravilno postroennym marketingovym strategiyam / S. Ankholt, D. Khildret. - Moskva : Dobraya kniga, 2010. - 231 s.

2. Бойко О. В. Зовнішньополітичний образ України та чинники його формування в друкованих англійських ЗМІ в умовах трансформації суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Оксана Владиславівна Бойко; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. - Київ, 2001. - 22 с. ; Boiko O. V. Zovnishnopolitychnyi obraz Ukrainy ta chynnyky yoho formuvannia v drukovanykh anhlomovnykh ZMI v umovakh transformatsii suspilstva : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Oksana Vladyslavivna Boiko; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t polit. i etnonats. doslidzh. - Kyiv, 2001. - 22 s.

3. Бозаджиев В. Л. Политическая психология: учеб. пособ. / В. Л. Бозаджиев. – Москва : Издательский дом Академии Естествознания, 2015. – 474 с. ; Bozadzhiev V. L. Politicheskaya psikhologiya: ucheb. posob. / V. L. Bozadzhiev. – Moskva : Izdatelskiy dom Akademii Yestestvoznaniya, 2015. – 474 s.

4. Ваторопин А. С. Социальные ценности как фактор формирования политического имиджа страны / А. С. Ваторопин, Г. Е. Зборовский, Е. А. Шуклина // Политическая имиджелогия : учебное пособие / под ред. А. А. Деркача и др. – Москва : Аспект Пресс, 2006. – С. 169-177. ; Vatoropin A. S. Sotsialnye tsennosti kak faktor formirovaniya politicheskogo imidzha strany / A. S. Vatoropin, G. Ye. Zborovskiy, Ye. A. Shuklina // Politicheskaya

imidzhelogiya : учебное posobie / pod red. A. A. Derkacha i dr. – Moskva : Aspekt Press, 2006. – S. 169-177.

5. Гравер А. А. Образ, имидж и бренд страны: понятия и направления исследования / А. А. Гравер // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2012. – № 3(19). – С. 29-45. ; Graver A. A. Obraz, imidzh i brend strany: ponyatiya i napravleniya issledovaniya / A. A. Graver // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya. – 2012. – № 3(19). – S. 29-45.

6. Данилов В. Особливості формування політичного іміджу держави [Електронний ресурс] / В. Данилов // Політичний менеджмент. - 2009. – № 2. – С. 67-72. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе_2009_2_9 (дата звернення: 11.03.2020) ; Danylov V. Osoblyvosti formuvannya politychnoho imidzhu derzhavy [Elektronnyi resurs] / V. Danylov // Politychnyi menedzhment. - 2009. – №2. – S. 67-72. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе_2009_2_9 (data zvernennia: 11.03.2020)

7. Денисюк С. Імідж України у внутрішньополітичних і геополітичних контекстах сучасності // С. Денисюк, В. Корнієнко // Studia politologica Ucraino-Polona. - 2014. - Вип. 4. - С. 93-100. ; Denysiuk S. Imidzh Ukrainy u vnutrishnopolitychnykh i heopolitychnykh kontekstakh suchasnosti // S. Denysiuk, V. Kornienko // Studia politologica Ucraino-Polona. - 2014. - Vyr. 4. - S. 93-100.

8. Дідух Г. Я. Політичний імідж України в контексті сучасних глобалізаційних умов / Г. Я. Дідух // Наукові праці МАУП. Серія : Політичні науки. Юридичні науки. - 2013. - Вип. 2. - С. 27-31. ; Didukh H. Ya. Politychnyi imidzh Ukrainy v konteksti suchasnykh hlobalizatsii nykh umov / H. Ya. Didukh // Naukovi pratsi MAUP. Seriiia : Politychni nauky. Yurydychni nauky. - 2013. - Vyr. 2. - S. 27-31.

9. Динни. К. Брендинг территорий. Лучшие мировые практики / под ред. К. Динни; пер. с англ. В. Сечной. – Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 336 с. ; K. Dinni Brending territoriy. Luchshie mirovye praktiki / pod red. K. Dinni; per. s angl. V. Sechnoy. – Moskva : Mann, Ivanov i Ferber, 2013. – 336 s.

10. Дмитрук Н. Між матеріалізмом та постматеріалізмом: ціннісні орієнтації сучасної української молоді / Н. Дмитрук // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. - 2017. - № 3. - С. 57-67. ; Dmytruk N. Mizh materializmom ta postmaterializmom: tsinnisni oriientatsii suchasnoi ukrainskoi molodi / N. Dmytruk // Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu. - 2017. - № 3. - S. 57-67.

11. Драгачева О. С. Внешнеполитический имидж государства и его лидера: технологии формирования и позиционирования : автореф. дис. ... кандидата политических наук : спец. 23.00.02 / Ольга Сергеевна Драгачева ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. - Москва, 2006. – 20 с. ; Dragacheva O. S. Vneshnepoliticheskiy imidzh gosudarstva i ego lidera: tekhnologii formirovaniya i pozitsionirovaniya : avtoref. dis. ... kandidata politicheskikh nauk : spets. 23.00.02 / Olga Sergeevna Dragacheva ; Mosk. gos. un-t im. M. V. Lomonosova. - Moskva, 2006. – 20 s.

12. Інвестиційна привабливість України впала до рівня 2016 року [Електронний ресурс] // УНІАН. Інформаційне агенство. – 2019. – 2 липня. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/economics/finance/10603815-investiciyna-privablivist-ukrajini-vpala-do-rivnya-2016-roku.html> (дата звернення: 11.03.2020). ; Investytsiina pryvablyvist Ukrainy vpala do rivnia 2016 roku [Elektronnyi resurs] // UNIAN. Informatsiine ahenstvo. – 2019. – 2 lypnia. – Rezhym dostupu : <https://www.unian.ua/economics/finance/10603815-investiciyna-privablivist-ukrajini-vpala-do-rivnya-2016-roku.html> (data zvernennia: 11.03.2020).

13. Корнієнко В. О. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації : моногр. / В. О. Корнієнко, С. Г. Денісюк. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. — 145 с. ; Korniienko V. O. Imidzh politychnoho lidera: problemy formuvannia ta praktychnoi realizatsii : monohr. / V. O. Korniienko, S. H. Denysiuk. – Vinnytsia : UNIVERSUM-Vinnytsia, 2009. — 145 s.

14. Лавриненко Г. Формування міжнародного іміджу України в західному світі (на прикладі Польщі) / Г. Лавриненко // Схід. — 2011. — № 4(111). — С. 149-154. ; Lavrynenko H. Formuvannia mizhnarodnoho imidzhu Ukrainy v zakhidnomu sviti (na prykladi Polshchi) / H. Lavrynenko // Skhid. — 2011. — № 4(111). — S. 149-154.

15. Прудников Л. А. Политические технологии как фактор формирования имиджа Вооруженных Сил Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 / Лев Алексеевич Прудников; Воен. ун-т. - Москва, 2004. - 20 с. ; Prudnikov L. A. Politicheskie tekhnologii kak faktor formirovaniya imidzha Vooruzhennykh Sil Rossiyskoy Federatsii : avtoref. dis. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Lev Alekseevich Prudnikov; Voen. un-t. – Moskva, 2004. – 20 s.

16. Семченко О. А. Іміджева політика України : моногр. / О. А. Семченко. – Київ : ВЦ «Академія», 2014. – 272 с. ; Semchenko O. A. Imidzheva polityka Ukrainy : monohr. / O. A. Semchenko. – Kyiv : VTs «Akademii», 2014. – 272 s.

17. Фролов Е. В. Политический имидж институтов государственной власти России: современное состояние и перспективы совершенствования : автореф. дис. ... канд. полит. наук. : спец. 23.00.02 / Евгений Владимирович Фролов; Моск. гос. техн. ун-т им. Н. Э. Баумана. –Москва, 2006. – 23 с. ; Frolov Ye. V. Politicheskii imidzh institutov gosudarstvennoy vlasti Rossii: sovremennoe sostoyanie i perspektivy sovershenstvovaniya : avtoref. dis. ... kand. polit. nauk. : spets. 23.00.02 / Yevgeniy Vladimirovich Frolov; Mosk. gos. tekhn. un-t im. N. E. Baumana. –Moskva, 2006. – 23 s.

18. Чекалюк В. В. Ключова місія засобів масової інформації у створенні репутації та формування іміджу [Електронний ресурс] / В. В. Чекалюк // Міжнародний філологічний часопис. - 2019. – Т. 10, № 2. - С. 104 - 109. – Режим доступу : <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Filol/article/view/philolog2019.02.098/11422> (дата звернення: 11.03.2020). ; Chekaliuk V. V. Kliuchova misiia zasobiv masovoi informatsii u stvorenni reputatsii ta formuvannia imidzhu [Elektronnyi resurs] / V. V. Chekaliuk // Mizhnarodnyi filolohichniy chasopys. - 2019. – Т. 10, № 2. – S. 104-109. – Rezhym dostupu : <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Filol/article/view/philolog2019.02.098/11422> (data zvernennia: 11.03.2020).

19. Чечель О. Ю. Формування іміджу держави на міжнародній арені / О. Ю. Чечель // Інвестиції: практика та досвід. - 2016. - № 10. - С. 82-86. ; Chechel O. Yu. Formuvannia imidzhu derzhavy na mizhnarodnii areni / O. Yu. Chechel // Investytsii: praktyka ta dosvid. - 2016. - № 10. – S. 82-86.

20. Швець О. В. Формування політичного іміджу України в міжнародному інформаційному просторі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.03. / Олена Вікторівна Швець; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2006. – 18 с. ; Shvets O. V. Formuvannia politychnoho imidzhu Ukrainy v mizhnarodnomu informatsiinomu prostori : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.03. / Olena Viktorivna Shvets; Kyivskiy natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2006. – 18 s.

21. Boulding K. The Image: Knowledge in Life and Society / K. Boulding. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 1956. – 278 p.

22. Van Ham, P. The Rise of the brand state: The postmodern politics of image and reputation / P. Van Ham // Foreign Affairs, - 2001. – Vol. 80, № 5. - P. 2 - 6.

23. Walker S. The TV comic turned maverick Ukrainian leader on Putin, power and Trump's impeachment [Electronic resource] / S. Walker, A. Roth // The Guardian. 2020. – 7 March. - Mode of access : <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/07/volodymyr-zelenskiy-tv-comic-who-became-ukraine-president-trump-putin>

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.

K. Bikir

THE INTERNAL POLITICAL IMAGE OF UKRAINE AS AN IMPORTANT FACTOR OF MODELING STATE IMAGE POLICY

The article analyses the internal political image of the state and its influence are on the external political image. Interdependence of the internal political and the external political image state is also shown. This article demonstrates once again high actuality and urgency research the internal political image of Ukraine, as an important factor and basis for producing a guided the state image policy.

Understanding of the internal political image helps planning the actions for creation actual image of the state on the world arena. It is found out in article, that forming and realization of image policy of the state with every year becomes more actual task for every state in the world.

The author offers in the article authorial determinations of "political image of the state" and of "internal policy image of the state". Also the article faces in detail the historical features the perception an image of Ukraine. Although, article shown and analysed the functions of the internal image policy. And on this basis author suggests actual and clear tasks for the improvement of internal image policy of Ukraine. Separate attention in article is spared to consideration of features of mentality of people of Ukrainians. On the analysis of the positive and negative factors of internal image policy, author proposes the most effective methods of their use.

The article determinates the political image of the state and shows its functions. The structure of political image of the state is also considered, that allowed yet deeper to see intercommunication of internal and external image of the state. Also author gives further directions of research, that will allow to create more effective image policy of Ukraine

Key words: *the internal political image of the state, the political image of the state, state image policy.*

УДК 352.073:336.1-048.74(437.6)

О. В. Бобрик

ФІНАНСОВА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

В статті розглядається проблема незалежності/залежності місцевого самоврядування Словацької Республіки в контексті фінансової реформи та бюджетної децентралізації. Фінансова реформа та бюджетна децентралізація, ідеологами реформ в Словаччині, визначалися як можливість забезпечити незалежність місцевого самоврядування.

Ключові слова: бюджетна децентралізація в Словаччині, фінансова реформа в Словаччині, адміністративна реформа в Словаччині, ефективність бюджетної децентралізації.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-75-87

Постановка проблеми. Довгий час перебування під впливом СРСР призвів до формування централізованою та бюрократизованої системи державного управління. Падіння прорадянських режимів, демократизація країн Центральної Європи створили необхідні передумови для відходу від радянської системи державного управління. Адміністративні реформи, що передбачали здійснення адміністративно-територіальних змін, реформ державного управління та місцевого самоврядування, деконцентрацію владних повноважень та передачу повноважень від органів державної влади органам місцевого самоврядування, фіскальну реформу та бюджетну децентралізацію. Бюджетна децентралізація повинна була забезпечити незалежність місцевого самоврядування. Для цього передбачалося створити систему, за якої бюджети місцевого самоврядування отримували гарантовані джерела доходів та не залежали від фінансування з центрального бюджету.

Методологія дослідження. Для обчислення ефективності бюджетної децентралізації у Словацькій Республіці ми використовуємо два критерії:

- гарантованість фінансових надходжень в бюджети органів місцевого самоврядування;
- Рівень фінансової незалежності органів місцевого самоврядування.

Для обчислення рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування ми використовуємо формулу:

$$\text{Фінансова незалежність місцевих органів влади} = \frac{\text{Власні доходи}}{\text{Усі доходи}} \times 100$$

Об'єктом нашого дослідження є рівень фінансової незалежності органів місцевого самоврядування у Словацькій Республіці. *Предметом* дослідження є механізми забезпечення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування у Словацькій Республіці. *Метою нашого дослідження* є вивчення ефективності фіскальної реформи та бюджетної децентралізації у Словацькій Республіці.

Аналіз джерельної бази. Вивчаючи науковий доробок українських науковців мусимо констатувати, що Словацька Республіка вивчена мало в порівнянні з іншими країнами Центральної Європи. Більшість українських науковців вивчають досвід реформ у Польщі зважаючи на її подібність до України за кількістю населення та величиною території. Деколи, як контраст з польським досвідом, аналізуються особливості реформ у Чеській Республіці. Дослідження адміністративної реформи в Словаччині є або загальними й розглядаються в широкому контексті країн регіону або ж є вивченням окремих аспектів реформ.

Наприклад, розглядаючи процес становлення та розвитку місцевої демократії в країнах Центральної Європи та Східної Європи М. Лендъел [6] розглядає й Словацьку Республіку. Проте, вона вивчає лише становлення місцевої демократії, як частину цього процесу формування необхідних інституційних змін, становлення громадянського суспільства тощо. Процес децентралізації в Словаччині вивчався А. Ключковичем [4; 5] та В. Пархоменком [9]. Зміни адміністративно-територіального устрою та їх вплив та конфігурацію політичного структурування досліджував І. Стряпко [11]. Проблема

фіскальної реформи вивчалася О. Молдованом [17] та І. Гнидюком [2]. Вчені вказали, що в результаті реформ було створено міцну основу місцевих бюджетів, які отримали стабільні фінансові надходження. Проте, переважання у Словаччині малих громад робить їх залежними від державних трансферів у свій бюджет. Більшість громад країни не є фінансово самодостатніми.

Реформування системи державного управління в Словаччині відбувалися в кілька етапів. Перший етап (1990-1993 рр.) – був пов'язаний із відмовою від радянської моделі урядування. Зокрема, в країні скасовувалася трирівнева система управління область-район-громада (kraj – okres – obec) і відбувався перехід на дворівневу систему громада – округ (obec – obvod). Також, відновлювалося місцеве самоврядування, яке в радянський період мало декларативну форму. На нашу думку, існування системи громада-округ було тимчасовим, доки тривав пошук оптимальної моделі адміністративно-територіального устрою та державного управління/місцевого самоврядування. В цій парі саме громада була базовою для місцевого самоврядування. Другий рівень самоврядування – округ (obvod) був занадто малим та економічно неспроможним. Всього в країні існувало 121 округ [11, с. 117]. Більшість з них були сільськими, з малою кількістю населення, а їх центри – невеликими населеними пунктами з слабкими інфраструктурою та економікою. Законодавчо було визначено, що громада (obec) стане базовою ланкою місцевого самоврядування.

Впродовж 1990-1993 р. відбувався пошук балансу між державним управлінням та місцевим самоврядуванням. Особливістю розвитку Словаччину в період 1990-1993 рр. було те, що країна розвивалася в межах Чехо-Словацької федерації. Власне, словацька політична еліта була зацікавлена у тому щоб отримати якомога більше повноважень та менше залежати від центру. Саме цим пояснюється активний розвиток та розширення прав місцевого самоврядування [11, с. 116].

У 1990 р. в країні створили нові органи місцевого самоврядування. Державна влада була представлена: районними адміністраціями (okresne urady) та окружними адміністраціями (obvodne urady). Місцеве самоврядування належало громадам (муніципалітетам, obec). В Словаччині почала формуватися так звана «роздільна модель» управління. Вона передбачає існування двох форм публічного управління (verejná správa): державного управління (štátna správa) та місцевого самоврядування (územná a obecna samospráva) [4, с. 103]. Законодавчий розподіл повноважень між державним управлінням та місцевим самоврядуванням в Словаччині вважається одним з найкращих, оскільки відповідав основам Європейської хартії місцевого самоврядування.

Другий етап реформ охоплює 1993-1998 рр. В цей час в Словацькій Республіці відбулися значні політичні зміни. По-перше, країна стала незалежною з 1 січня 1993 р. По-друге, відбувся певний відхід демократії. До влади прийшов В.Мечіар котрий характеризується авторитарним стилем керівництва. Відповідно, в цей період реформи втілюються відповідно до логіки централізації. Насамперед, скасовано спробу бюджетної децентралізації та становлення фінансової незалежності громад, які, нагадаємо, визначалися як базовий рівень місцевого самоврядування.

Реформа передбачала зміну адміністративно-територіального устрою країни, а отже й перебудову державного управління та місцевого самоврядування:

- скасовувалася система округів (obvod) та окружних адміністрацій;
- відновлювався поділ Словаччини на області й, а отже повертався обласний рівень державного управління. Вищими адміністративно-територіальними

одинацями стали краї (приблизно відповідає областям України) (kraj), проміжним рівнем був район (okres), а базовим громада (obec).

В Словаччині були утворені:

- 8 країв та крайових адміністрацій (Братиславський, Трнавський, Тренчинський, Нітранський, Жилінський, Бансько-Бистрицький, Пряшівський і Кошицький). Вони стали регіональним рівнем державного управління [11, с. 117-118];
- Виникли 79 окресів (районів), що поділялися на 3 типи, залежно від розмірів: малі – до 30 тис. населення, середні 30 тис. – 60 тис. населення, великі від 60 тис. населення [11, с. 118];
- Утворювалися 2890 муніципалітетів, де діяло самоврядування на місцевому рівні [10].

Реформа передбачала передачу частини повноважень від центральних органів влади місцевому самоврядуванню, органам влади крайового та окресного рівня. Проте, зважаючи на той факт, що більшість окресів були малими та економічно залежними, частина галузевих органів управліннь об'єднувалися [1, с. 13].

Третій етап реформ – 1998-2006 рр. Почався цей етап із значних політичних змін. В.Мечіар, який намагався повернути радянську модель урядування, програв вибори. Саме із його відходом склалися умови для проведення швидких та якісних реформ.

Після зміни влади відновилися дискусії щодо децентралізації державної влади. Після парламентських виборів 1998 р. був сформований уряд реформаторів на чолі з М.Дзуріндою. Саме він оголосив про потребу проведення радикальних реформ. Саме з цього часу можемо констатувати про системні реформи, що закріпили якісно новий рівень місцевого самоврядування та унеможливили повернення до радянської моделі. Варто також наголосити, що перспектива членства у ЄС та НАТО стимулювала уряд проводити реформи відповідно до вимог та рекомендацій ЄС. Збільшенню ефективності реформ сприяло те, що у владу були рекрутовані представники громадського сектору, була створена спеціальна посада урядового уповноваженого з реформ, у 1999 р. Її обійняв Віктор Ніжнянський, відомий прихильник та популяризатор реформ [1, с. 15].

Насамперед новий уряд схвалив «Стратегію реформування публічного управління» [4; 8], а у 2000 р. «Концепцію децентралізації і модернізації публічного управління» [10].

В 2001 р. уряд остаточно затвердив адміністративно-територіальний устрій країни законом «Про самоврядування вищих територіальних одиниць» [22]. За цим законом залишалось 8 адміністративно-територіальних одиниць – країв, але державне управління на цьому рівні ліквідувалося й залишалось лише місцеве самоврядування. Передача повноважень від державних органів влади до місцевого самоврядування визначалась законом «Про перехід деяких компетенцій від органів державної влади до муніципалітетів та до вищих територіальних одиниць» [4].

Відбулися значні зміни в місцевому самоврядуванні та державному управлінні. На обласному рівні (kraj) було ліквідоване державне управління, всі повноваження передавалися до місцевого самоврядування. На рівні району (okres) державне управління зберігається, але його повноваження сильно урізуються. Таким чином, до 01.01.2002 р. було створено систему місцевого самоврядування та остаточно встановлено поділ між місцевим самоврядуванням та державним управлінням [11, с. 118].

Серйозною проблемою для Словачької Республіки стало проведення фіскальної реформи, що включала у себе зміну податків, їх оптимізацію та скорочення кількості й

бюджетну децентралізацію. Проти цієї реформи загалом, виступало міністерство фінансів. Там вказували, що швидкі зміни призведуть до зменшення надходження до бюджету. Тому пропонували розтягнути реформу в часі щоб зробити її наслідки не такими болючими для населення та країни. Підтримувало швидке проведення реформи міністерство економіки. Вони вважали, що для стимулювання розвитку економіки, залучення інвестицій потрібно створити чітку, прозору, зрозумілу систему. Частину втрат від реформи, для населення, планувалося компенсувати надходженнями від приватизації. У 2004 р. фіскальну реформу було впроваджено. Бюджет 2005 р. формувався вже на її основі [23; 24].

В межах бюджетної децентралізації створилася система яка повинна була створити фінансову незалежність місцевого самоврядування, а отже унеможливити втручання держави у прийняття рішень органів місцевого самоврядування шляхом фінансового тиску. Бюджетна система була поділена на 3 (три) рівні:

I рівень – центральний бюджет;

II рівень – бюджети країв

III рівень – бюджети громад (муніципалітетів).

Таким чином, до бюджету I рівня (державного бюджету) стягуються:

- непрямі податки (ПДВ, мито, акцизний податок);
- податок на прибуток корпорацій;
- плата за користування автобанами та дорогами 1 класу;
- податок з доходів фізичних осіб (лише 6,2%) [2].
- також центральний бюджет міг отримувати трансфери з фондів ЄС.

До бюджетів II рівня (крайові бюджети) стягуються:

- транспортний податок;
- податок з доходів фізичних осіб (лише 23,5%) [1, с. 16].
- також бюджети країв можуть отримувати трансфери з державного бюджету

До бюджетів III рівня (бюджети громад) стягуються:

- плата за користування публічним простором;
- плата за використання житла або частини житла для цілей; відмінних від проживання;
- плата за майно;
- плата за проживання;
- плата за собак;
- плата за автотранспортні засоби для в'їзду до історичних частин міст;
- плата за гральні заклади;
- плата за торгівельні автомати;
- плату за ядерну установку;
- податок на нерухомість.
- податок з доходів фізичних осіб (лише 70,5%) [17].
- також бюджети громад можуть отримувати трансфери з державного бюджету.

Відповідно до цього податкова система розподілялася таким чином, що бюджет кожного рівня отримував гарантовані законом джерела доходів. Відмінність від попередньої системи була в тому, що держава втрачала право змінювати умови використання зібраних податків. Певні категорії податків стягувалися виключно у бюджети певного рівня і лише податок на прибуток ділився між бюджетами різного рівня, але у визначений законом спосіб. Відповідно, основним джерелом доходів для місцевого самоврядування є податок на

доходи фізичних осіб. Він є таким, що адмініструється державою. Тобто держава стягує та перерозподіляє його між бюджетами різних рівнів відповідно до визначеної законом формули. Наразі система фінансових надходжень у бюджети різних рівнів у Словацькій Республіці є такою:

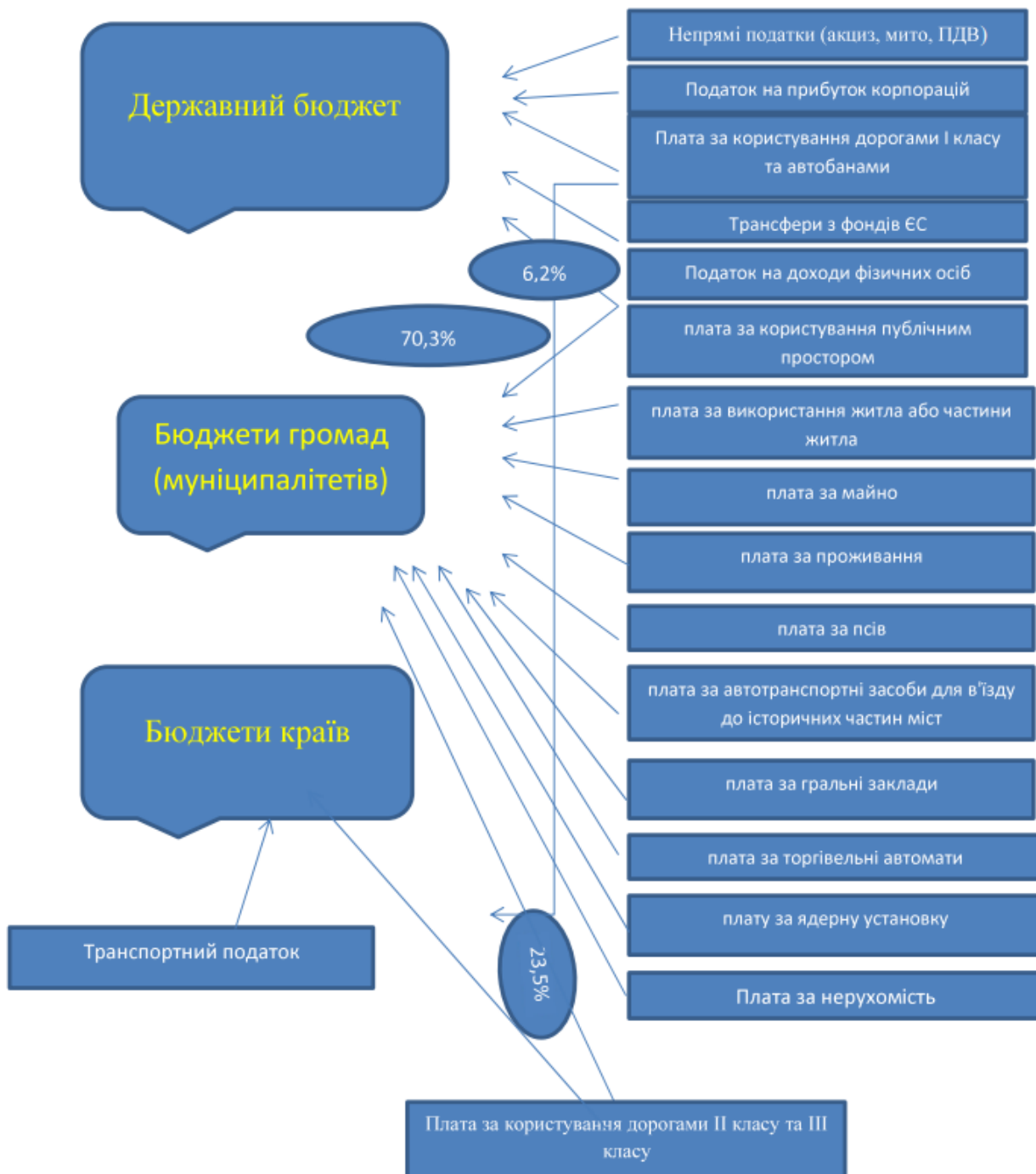

Рисунок 1. Схема бюджетних надходжень в Словацькій Республіці» [1; 2; 3; 17]

В контексті реформ для України надзвичайно важливим є вивчення досвіду конкретного розподілу коштів, що надаються громадам чи краям у вигляді трансферів. Проблема полягає у тому, що в країні існує велика кількість малонаселених громад, або громад де велика кількість пенсіонерів. Тому ці громади мали б отримати дуже малі доходи. Відтак, стали б приречені на залежність від дотацій та трансферів з державного бюджету. Тому була розроблена спеціальна система розподілу фінансів. Якщо взяти перерозподіл за 100% то з них:

– 23% перерозподілу надавалося за кількість жителів, що проживають у муніципалітеті станом на 1 січня попереднього року. Згодом було вирішено, що цього замало й до цього коефіцієнту додали 44% плату за висоту над рівнем моря. Словаччина гірська країна й громади, що знаходяться на висоті більше 375 метрів над рівнем моря, більше витрачають коштів на опалення та електроенергію.

– 32% нараховується за коефіцієнтом у залежності від розмірів муніципалітету. Ідея полягала у тому, що більші громади повинні були поділитися коштами з меншими громадами.

– 40% складає коефіцієнт в залежності від кількості дітей дошкільнят та учнів початкової школи, вік 3-14 років. Мова йде про фактичні витрати на дошкільню освіту та початкову освіту. Справа у тому, що дошкільною та початковою освітою опікуються громади. Більшість з них неспроможні утримувати заклади освіти власним коштом. Тому фактично більшість шкіл та садочків утримується за рахунок державних трансферів.

– 5% нараховується в залежності від кількості людей старше 62 років. Часто у літературі зустрічається в залежності від кількості пенсіонерів, але це не зовсім правильно [23; 24].

Додатково пояснимо коефіцієнт, що надається за розміри муніципалітету. В країні громади, в залежності від розмірів було поділено на кілька рівнів. Ідея полягає у тому, що малі громади не можуть виконувати усі делеговані державою повноваження адже вони занадто малі й не мають для цього ані ресурсів ані кадрів. Тому держава передавала їм значно менше повноважень. Великим громадам передавалося значно більший обсяг повноважень. Відповідно громади поділені на 7 рівнів, кожен з яких має свій коефіцієнт при перерозподілі субсидій з центрального бюджету:

- I рівень 1-1000 мешканців – 0,89;
- II рівень 1001-5000 мешканців – 0,90;
- III рівень 5001-10 000 мешканців – 0,91;
- IV рівень 10 001-50 000 мешканців – 0,94;
- V рівень 50 001-100 000 мешканців – 1,13;
- VI рівень (Кошіце) – 1,5;
- VII рівень (Братіслава) – 2,35 [18].

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що держава чітко визначила джерела які йдуть для наповнення бюджетів громад та органів місцевого самоврядування. Джерела визначені та гарантовані законом. Важливо зауважити, що законодавчо визначена пропорція та описана методологія перерозподілу коштів між органами місцевого самоврядування. У цій системі держава лише здійснює адміністрування фінансів. Громади мають можливості наповнювати свої бюджети встановлюючи завдяки місцевим податкам. Перелік яких є вичерпний. Закон, також встановлює, граничну величину податку. При цьому громада не зобов'язана ці

податки взагалі збирати. Проте, все ж місцеві податки є надійним джерелом наповнення бюджетів органів місцевого самоврядування.

Що ж стосується проблеми фінансової незалежності місцевого самоврядування, то тут ми розділимо рівень країв (вищий рівень) та громади (базовий рівень). Фінансова реформа та бюджетна децентралізація докорінно змінила систему фінансування країв. Було чітко визначено податки, які надходять до крайових бюджетів. Ми проаналізували структуру крайових бюджетів та визначили рівень їх залежності.

Таблиця 1. Рівень фінансової залежності країв

Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	% для краю
ББК	64,6	65,2	64,9	60,2	58,3	69,2	59,2	61,1	58,8	63,2	88,1	87,9	84,5	85,8	69,4
БрК	79,4	77,1	76,8	73,4	75,7	73,8	72,9	73,2	68,7	71,9	86,4	85,3	84,8	81,6	77,2
ЖК	72,1	72,9	79,3	71,3	82,1	62,7	71,1	70,6	68,6	57,9	83,8	72,1	70,6	71,3	71,8
КК	84,3	94,8	73,4	68,7	71,3	69,9	67,1	69,9	70,0	69,2	76,2	73,9	75,2	73,8	74,1
НК	74,4	73,8	76,4	71,4	68,2	68,9	57,6	67,7	69,1	67,2	79,9	85,5	81,7	79,3	73
ПК	85,7	84,5	83,8	86,2	74,3	67,9	64,1	71,5	73,1	71,2	77,1	86,4	82,6	83,3	78
ТрК	84,9	82,8	81,5	84,4	63,8	80,6	79,8	72,7	76,8	78,2	89,8	92,5	91,6	89,7	82
ТК	74,8	75,4	51,1	53,3	67,7	72,5	48,8	66,2	70,9	72,6	84,3	82,8	80,4	79,2	70
% по роках	77,5	78,3	73,4	71,1	70,1	70,6	65,0	69,1	69,4	68,9	83,2	83,3	81,4	80,5	74,4

Таблицю складено за даними [1; 14; 15; 16; 19; 20]

ББК – Бансько-Бистрицький край; БрК – Братиславський край; ЖК – Жилінський край; КК – Кошицький край; Нітрянський край; Прешовський край; ТрК – Трнавський край; ТК – Тренченський край.

Як бачимо з наведеної таблиці усі без винятку краї показують надзвичайно високий рівень фінансової залежності. Визначених законом джерел наповнення бюджетів країв недостатньо. Тому основним джерелом надходжень залишаються державні трансфери, субсидії чи грантові кошти. Під час створення системи бюджетної децентралізації самоврядування в Україні, слід звернути на це увагу й передбачити такі джерела надходжень, які б гарантували фінансову самостійність областей.

Громади мають значно більше механізмів самостійного наповнення бюджету. За рахунок змін місцевих податків вони можуть збільшувати свої доходи чи зменшувати їх. Зауважимо, що наразі ситуація в країні з місцевими податками стабілізувалася. Вони закріпилися на певному рівні. Справа у тому, що після 2005 р. місцеві податки активно зростали. Більшість муніципалітетів бачили в них джерело своїх фінансових можливостей. Надмірне зростання податків у певних громадах призвело до природнього відтоку населення до громад де місцеві податки були меншими. Природня міграція населення призвела до вирівнювання податкового навантаження. Громади, в яких населення має більші фінансові можливості, впроваджували місцеві податки. Громади з меншими

фінансовими можливостями своїх жителів скорочували місцеві податки. Наприклад, зростання місцевих податків у Братиславі призвело до міграції мешканців у місто Трнава. В ньому податки були нижчими й присутнє швидке сполучення з Братиславою.

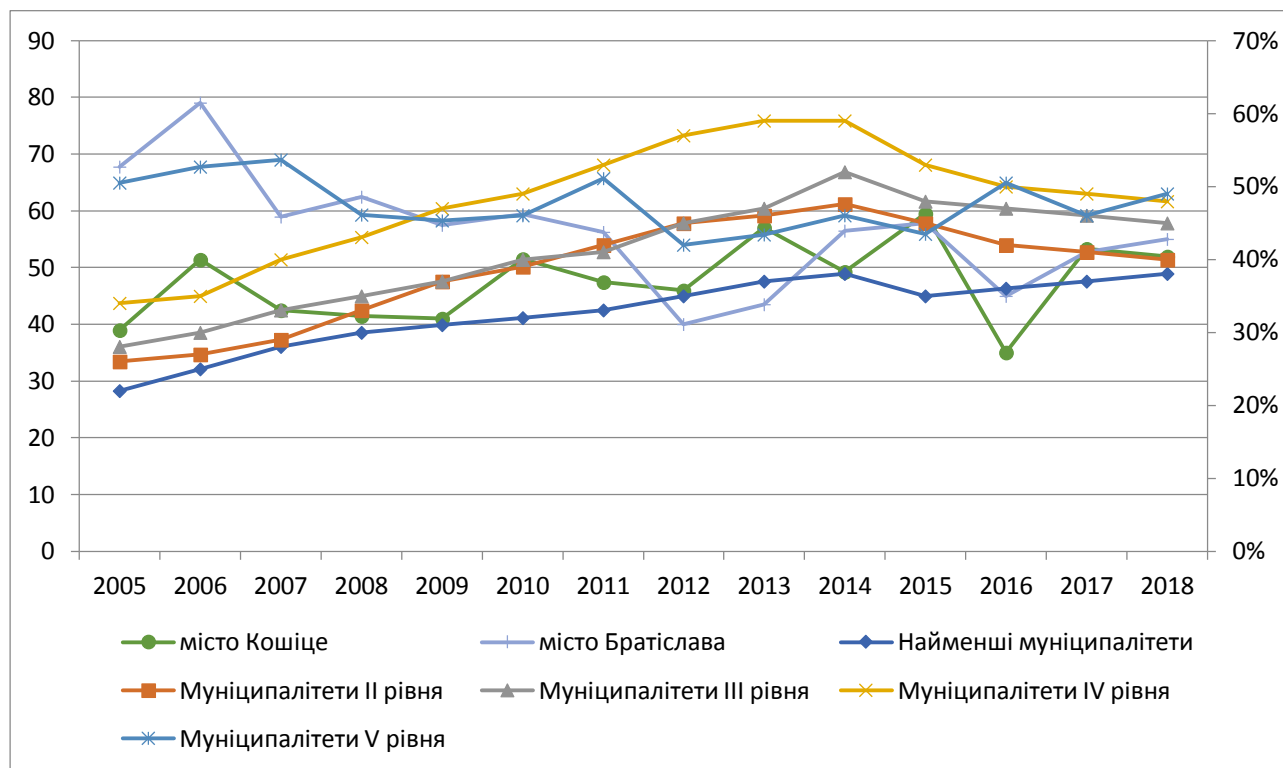

Рисунок 2. Фінансова незалежність громад. Рисунок створено за даними [1; 11;15; 16; 19; 20]

З наведеного графіку бачимо, що громади мають більшу незалежність ніж краї. Потрібно зважити на те, що громади можуть збирати 10 податків, в той час як можливості країв обмежені. З графіку ми бачимо динаміку розвитку фінансової незалежності муніципалітетів. Загалом існуюча система створила умови для того, що більшість громад змогли збільшити свою фінансову незалежність. Особливо це стосується малих громад. Фінансова незалежність міста Братислава дещо знизилася після реформи, але тому, що місто багато коштів залучає з фондів ЄС, а також через те, що один з районів міста збанкрутував.

Таким чином, у Словацькій Республіці вже довгий час працює модель фіскальної децентралізації. Законом чітко визначено, які податки збираються на користь держави. З них наповнюється бюджет країни. Закон чітко визначає податки які можуть стягуватися на користь органів місцевого самоврядування. При цьому громади не зобов'язані їх стягувати. Тобто податкова ставка може бути рівна 0. З цих податків безпосередньо наповнюються бюджети місцевого самоврядування – муніципалітетів та країв. Держава подбала про встановлення граничної, верхньої межі податків. Вище якої, муніципалітети не можуть встановлювати податкову ставку. Адміністрування місцевих податків здійснює держава, але вони повністю надходять у бюджети органів місцевого самоврядування. Держава не отримує з них нічого.

Водночас існує податок на доходи фізичних осіб який держава перерозподіляє між бюджетами органів місцевого самоврядування. Частина з цього податку залишається державі. Щоправда лише як резерв на випадок потреби дотацій. Перерозподіл здійснюється згідно затвердженої формули й не може бути змінений. Відповідно з 2005 р. бюджети громад та країв формуються з врахуванням цього перерозподілу. Варто зауважити, що держава розглядає кошти від перерозподілу цього податку як плату за здійснення органами місцевого самоврядування делегованих державою повноважень.

Аналізуючи можливості наповнення бюджетів муніципалітетів та країв зазначимо, краї мають значно менше можливостей для цього. Як наслідок бюджети країв є більше залежними від перерозподілу коштів та субсидій з державного бюджету. В той час як частка перерозподілених коштів та дотацій у бюджетах міст значно нижча.

Список використаної літератури

1. Бобрик О. Фінансова децентралізація в Словацькій республіці / О. Бобрик // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія, Соціологія, Політологія. – 2017. – Т. 37, № 3. – С. 12-20. ; Bobryk O. Finansova detsentralizatsiia v Slovatskii respublitsi / O. Bobryk // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Filosofiia, Sotsiologiia, Politologiia. – 2017. – Т. 37, № 3. – С. 12-20.

2. Гнидюк І. В. Децентралізація бюджетної системи: досвід Словаччини та перспектива для України [Електронний ресурс] / І. В. Гнидюк // Облік і фінанси. – 2015. – № 3. – С. 80-87. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2015_3_14 ; Hnydiuk I. V. Detsentralizatsiia biudzhetnoi systemy: dosvid Slovachchyny ta perspektyva dlia Ukrainy [Elektronnyi resurs] / I. V. Hnydiuk // Oblik i finansy. – 2015. – № 3. – С. 80-87. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2015_3_14

3. Иванов В. В. Типология межбюджетных отношений и моделей бюджетного федерализма [Электронный ресурс] / В. В. Иванов // Вестник Мурманского государственного технического университета. – 2010. – Т. 13, № 1. – С. 5-14. – Режим доступа : http://vestnik.mstu.edu.ru/v13_1_n38/articles/01_ivanov.pdf ; Ivanov V. V. Tipologiya mezhbyudzhetykh otnosheniy i modeley byudzhethogo federalizma [Elektronnyy resurs] / V.V. Ivanov // Vestnik Murmanskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta. – 2010. – Т. 13, № 1. – С. 5-14. – Rezhim dostupa : http://vestnik.mstu.edu.ru/v13_1_n38/articles/01_ivanov.pdf

4. Ключкович А. Децентралізація публічного управління в контексті демократизації політичної системи Словацької Республіки / А. Ключкович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. – 2009. – Вип. 13. – С. 102-105. ; Kliuchkovych A. Detsentralizatsiia publichnoho upravlinnia v konteksti demokratyzatsii politychnoi systemy Slovatskoi Respubliky / A. Kliuchkovych // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Politologiia, sotsiologiia, filosofiia. – 2009. – Vyp. 13. – С. 102-105.

5. Ключкович А. Особливості розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст. / А. Ключкович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. – 2009. – Вип. 11. – С. 100-107. ; Kliuchkovych A. Osoblyvosti rozvytku partiinoi systemy Slovachchyny v konteksti suspilno-politychnykh transformatsii kintsia KhKh – pochatku XXI st. / A. Kliuchkovych // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Politologiia, sotsiologiia, filosofiia. – 2009. – Vyp. 11. – С. 100-107.

6. Лендзел М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи : моногр. / М. О. Лендзел. – Ужгород : Мистецька лінія, 2011. – 688 с. ; Lendel M. O. Mistseva demokratiia u krainakh Tsentralnoi i Skhidnoi Yevropy : monohr. / M. O. Lendel. – Uzhhorod : Mystetska liniia, 2011. – 688 s.

7. Небрат В. В. Фінансова децентралізація у контексті теорії суспільних благ [Електронний ресурс] / В. В. Небрат // Український соціум. – 2016. – № 1. – С. 146-155. – Режим доступу : <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-1-56-2016/finansova-decentralizaciya-u-konteksti-teorii-suspilnih-blag/> ; Nebrat V. V. Finansova detsentralizatsiia u konteksti teorii suspilnykh blah [Elektronnyi resurs] / V. V. Nebrat // Ukrainskyi sotsium. – 2016. – № 1. – S. 146-155. – Rezhym dostupu : <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-1-56-2016/finansova-decentralizaciya-u-konteksti-teorii-suspilnih-blag/>

8. Нехайчук Ю. С. Оценка систем финансового обеспечения местного самоуправления в европейских странах [Электронный ресурс] / Ю. С. Нехайчук, Д. В. Нехайчук // Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. – 2014. - №. 3(28). - С. 35-40 – Режим доступа : <https://elibrary.ru/item.asp?id=24909956> ; Nekhaychuk Yu. S. Otsenka sistem finansovogo obespecheniya mestnogo samoupravleniya v evropeyskikh stranakh [Elektronnyy resurs] / Yu.S. Nekhaychuk, D. V. Nekhaychuk // Nauchnyy vestnik: finansy, banki, investitsii. – 2014. – №. 3(28). – S. 35-40 – Rezhim dostupa : <https://elibrary.ru/item.asp?id=24909956>

9. Пархоменко В. Децентралізація у Словаччині / В. Пархоменко // Партнери : Муніципальний бюлетень Українсько-американської програми партнерства громади. – 2006. – Вип. 11 (87). – С. 5-6. ; Parkhomenko V. Detsentralizatsiia u Slovachchyni / V. Parkhomenko // Partnery : Munitsypalniy biuletен Ukrainsko-amerykanskoї prohramy partnerstva hromady. – 2006. – Vyp. 11 (87). – S. 5-6.

10. Руснакова А. Регіональна політика Словаччини та інтеграція до європейських структур [Електронний ресурс] / А.Руснакова // Практичні аспекти євроінтеграції: досвід країн Вишеградської групи для українських міст. Огляд семінару-тренінгу. – Режим доступу: http://visnyk-politologia.mdu.in.ua/index/vimogi_do_publicacij/0-13 ; Rehionalna polityka Slovachchyny ta intehracija do eropejskych struktur / A. Rusnakova // Praktychni aspekty evrointehracii^ dosvid krain Vyshehrad's'koi hrupy dlia ukrainskych mist. Ohliad seminaru-treninhu . – <http://soskin.info/ea/2008/5-6/200805.html>;

11. Стярко І. Порівняльний аналіз адміністративної реформи в Польщі та Словаччині / І. Стярко // Ужгородські польські наукові читання: історія, культура, політика, право : наук. зб. – Ужгород : Ліра, 2014. – С. 115-121. ; Striapko I. Porivnialnyi analiz administratyvnoi reformy v Polshchi ta Slovachchyni / I. Striapko // Uzhhorodski polski naukovy chytannia: istoriia, kultura, polityka, pravo : nauk. zb. – Uzhhorod : Lira, 2014. – S. 115-121.

12. Cibik L. Finančná samostatnosť obecných rozpočtov na slovensku (Prípadová štúdia obcí v okrese Ilava) [Electronic resource] / L. Cibik // Teória a prax verejnej správy : Recenzovaný zborník príspevkov z vedeckej konferencie doktorandov, Košice 17.2.2016. – Košice, 2016. – S. 228-234. - Mode of access : <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2016/fvs/zbornik-z-konferencie-doktorandov-teoria-a-prax-verejnej-spravy-kor4.pdf>

13. Davey K. Decentralization in CEE Countries: Obstacles and Opportunities. Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe [Electronic resource] / K. Davey // Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe / ed. by G. Peteri. – Budapest : OS1/LGI, 2002. – Pp. 35-41. – Mode of access : http://pdc.ceu.hu/archive/00006974/01/LGI_Mastering-Decentralization-and-Public-Admin-Reforms_2002.pdf

14. Hamalova M. Veľkosť miestnych samospráv verzus a efektívnosť poskytovaných služieb / M. Hamalova // Ekonomický a sociálny rozvoj Slovenska. Zborník príspevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie 25 novembra 2010, Bratislava, 217-232 s.

15. Hamerníková B. Veřejné finance [Electronic resource] / B. Hamerníková, A. Maaytová. – Praha, Vysoká škola ekonomie a managementu, 2012. – Mode of access : [https://books.google.com.ua/books?id=k6-5w8vh77gC&pg=PA8&lpg=PA8&dq=Hamern%C3%ADkov%C3%A1,+B.,+Maaytov%C3%A1,+A.+\(2010\).+Ve%C5%99ejn%C3%A9+finance.+Praha:+ASPI+Wolters+Kluwer&source=bl&ots=D_QDFrMopq&sig=ACfU3U3amYrElUpsbcHB7eECXt-P8N4-Zg&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwj_l6HU3N3IAhVuxcQBHTf-A3EQ6AEwAHoECAkQAQ#v=onepage&q=Hamern%C3%ADkov%C3%A1%2C%20B.%2C%20Maaytov%C3%A1%2C%20A.%20\(2010\).%20Ve%C5%99ejn%C3%A9%20finance.%20Praha%3A%20ASPI%20Wolters%20Kluwer&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=k6-5w8vh77gC&pg=PA8&lpg=PA8&dq=Hamern%C3%ADkov%C3%A1,+B.,+Maaytov%C3%A1,+A.+(2010).+Ve%C5%99ejn%C3%A9+finance.+Praha:+ASPI+Wolters+Kluwer&source=bl&ots=D_QDFrMopq&sig=ACfU3U3amYrElUpsbcHB7eECXt-P8N4-Zg&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwj_l6HU3N3IAhVuxcQBHTf-A3EQ6AEwAHoECAkQAQ#v=onepage&q=Hamern%C3%ADkov%C3%A1%2C%20B.%2C%20Maaytov%C3%A1%2C%20A.%20(2010).%20Ve%C5%99ejn%C3%A9%20finance.%20Praha%3A%20ASPI%20Wolters%20Kluwer&f=false)

16. Jílek M. Fiskální decentralizace, teorie a empirie / M. Jílek. – Praha : ASPI, 2008. – 428 s.

17. Moldovan O.O. Fiškálna decentralizácia: skúsenosti efektívnej reformy na Slovensku pre Ukrajinu / O.O. Moldovan. Bratislava: Národný inštitút strategických štúdií, 2010. – 40 s.

18. Nariadenie vlády č. 668/2004 Z. z. Nariadenie vlády Slovenskej republiky o rozdeľovaní výnosu dane z príjmov územnej samospráv [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2004-668>

19. Peková J. Finance územní samosprávy – Teorie a prax v ČR / J. Peková. – Praha : Wolters Kluwer, 2011. – 588 s.

20. Provazníková R. Financování měst, obcí a regionů - teorie a praxe / R. Provazníková. – 3. aktualizované a rozšířené vydání. – Praha : Grada Publishing, 2015. – 288 s.

21. Swianiewicz P. Is There a Third Road Between Small Yet Ineffective and Big Yet Less Democratic? Comparative Conclusions and Lessons Learnt / P. Swianiewicz // Consolidation or Fragmentation: The Size of Local Governments in Central and Eastern Europe / ed. by P. Swianiewicz. – Budapest : Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute, 2002. – P. 293-326.

22. Zákon č. 302/2001 Z. z. zo 4. júla 2001 o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch) [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi3pMiRncDOAhVTlxQKHe1PAfEQFggmMAE&url=https%3A%2F%2Fwww.pokraj.sk%2Ffiles%2Fdokumenty%2FDokumenty-PSK%2FZakony%2Fzakon_302-

23. Zákon 23 septembra 2004 o rozpočtových pravidlách verejnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.slovlex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2004/523/>

24. Zákon č. 564/2004 Z. Zákon o rozpočtovom určení výnosu dane z príjmov územnej samosprávy a o zmene a doplnení niektorých [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2004-564#c12>

O. Bobryk

FINANCIAL INDEPENDENCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AUTHORITIES IN THE CONTEXT OF BUDGET DECENTRALIZATION

The article deals with the problem of independence / dependence of local self-government of the Slovak Republic in the context of financial reform and budget decentralization. Financial

reform and budget decentralization, as reform ideologues in Slovakia, have been defined as an opportunity to ensure the independence of local self-government.

In general, administrative reform in the Slovak Republic can be divided into three stages. At the first stage (1990-1993) the basic level of self-government - communities (municipalities) was determined and the division into state administration and local self-government was carried out. There was a separation from the Soviet model of public administration, local self-government was given the powers defined by law. However, in financial terms, most communities remain dependent on central budget resources. At the second stage of reforms (1993-1998) a dual system began to emerge - when local self-government and public administration coexisted. In general, such a system allowed the state to have a major influence on local government decision-making and to redistribute community resources manually. The third stage of reforms (1998-2005) is characterized by extreme reforms. The powers of public administration and local self-government were clearly shared. In the process of deconcentration of power, most of the powers were gradually transferred from state government to local government. Local self-government remained at two levels: community (municipality) - base level and territories - higher, land level. At the same time, public administration was maintained at the sub-level - the district (okres), average between communities and territories.

An important problem of financial reform and budgetary decentralization was ensuring the independence of local budgets. As a result of the reform, a tax was defined - a personal income tax, which was distributed in some proportion between the community budget, the territory budget and the central budget. An exclusive list of taxes that could be charged on the benefit of communities and provinces was determined. Therefore, they received guaranteed sources of budget revenue.

We have analyzed the effectiveness of budgetary decentralization on two criteria: the guaranteed budget revenues and the level of financial independence / dependence of local government budgets.

In Slovakia, local government has guaranteed sources of revenue. It is both the right to charge one's own taxes and the distribution of the personal income tax. This system has been stable since 2005 and has not changed. However, the analysis of revenue receipts showed that the budgets of the region are very dependent on resources from the central budget. That is, they do not have enough revenue receipts from the sources defined by law. Community budgets show greater independence by having more tools to pump up their budgets.

Keywords: *budget decentralization in Slovakia, financial reform in Slovakia, administrative reform in Slovakia, effectiveness of budget decentralization.*

М. В. Булик

ВІДНОСИНИ З ДЕРЖАВАМИ-СУСІДАМИ У РАМКАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ (90-і рр. XX – XXI ст.)

У статті розглядаються актуальні питання двосторонніх відносин Республіки Білорусь з державами-сусідами, членами Європейського Союзу та їхній вплив на міжнародне становище країни в умовах правління президента О. Лукашенка. Проаналізовано політичні та економічні аспекти взаємовідносин, визначено основні проблеми та перспективи подальшого співробітництва.

Ключові слова: Республіка Білорусь, Європейський Союз, «Східне партнерство».

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-88-96

Зовнішня політика Республіки Білорусь протягом 90-х рр. XX – у XXI ст. вирізнялась певним дуалізмом, пов'язаним з офіційно декларованою президентом О. Лукашенком прагненням до глибокої інтеграції з Російською Федерацією та зацікавленістю з тісному економічному співробітництві з європейськими державами. Водночас, попри перманентні політичні скандали, починаючи з 2000-х рр., білоруська влада бачила в ЄС своєрідну протитягу посиленню експансіоністських прагнень російського панівного режиму на чолі з В. Путіним. Більш того, події 2014 р. на сході України показали готовність останнього не лише до економічного тиску, але й безпосереднього військового втручання та порушення принципу територіального суверенітету сусідніх держав. В цих умовах перед панівним режимом Білорусі стало питання політичного виживання, що спонукало О. Лукашенка до більш тісної співпраці з державами та політичними союзами, що могли б забезпечити збереження незалежності країни. Одним з таких партнерів, безперечно, є Європейський Союз, який попри довголітню критику білоруської влади прагне зберегти можливість впливати на її рішення. Водночас, у рамках реалізації європейської політики Білорусі важливу роль відіграють двосторонні стосунки з сусідніми державами, що входять до складу ЄС.

У науковій літературі існує достатньо велика кількість досліджень, присвячених як зовнішній політиці Республіки Білорусь в цілому, так і відносинам з окремими державами. Так, зокрема, серед білоруських вчених дану проблему вивчали С. Балюк, С. Кізіма, Г. Корзенко, Ю. Лукашевич, Ю. Малевич, А. Русакович, В. Снапковський, В. Улахович, А. Шарапо [8-9; 16; 18-19]. Серед українських дослідників зовнішня політика Білорусі стала об'єктом досліджень О. Валіон, С. Васишина, І. Заводовського, А. Королевської, Т. Польового, які переважно зосередили увагу на різноманітних аспектах відносин офіційного Мінська з ЄС [3-4; 7; 10; 14]. У свою чергу, європейські вчені Ж. Боссе та О. Коростолева досліджували участь Білорусі у програмі «Європейського партнерства», ролі та місці ЄС у процесі трансформації політичного устрою цієї країни [20]. Водночас Кл. Партела досліджувала роль санкційного режиму ЄС на політичний розвиток Білорусі [21-22]. Загалом слід констатувати, що особливістю предмета дослідження є його надзвичайна мобільність, через що видані праці швидко втрачають поточну актуальність. Крім того, зосереджуючись на відносинах Білорусі з Європейським Союзом в цілому,

автори часто не надають достатньої уваги взаєминам з окремими державами-членами об'єднання.

Беручи до уваги результати попередніх досліджень, метою статті є дослідити розвиток відносин Республіки Білорусь з сусідніми країнами-членами Європейського Союзу у контексті її європейської політики. Зокрема, приділити увагу історичним передумовам, політичним та економічним факторам, що впливають на розвиток цих відносин.

Необхідно зазначити, що відносини з країнами-членами ЄС отримали відповідне визначення серед пріоритетів забезпечення національної безпеки зовнішньої політики Республіки Білорусь [2]. Так, заходами щодо захисту національних інтересів країни передбачено розвиток повноформатної співпраці з країнами ЄС, і, водночас, боротьбу за скасування санкцій, накладених цією організацією [17]. Слід зазначити, що основна частина з них вже скасована, водночас погіршення відносин з Російською Федерацією на сучасному етапі змушує білоруське керівництво шукати шляхи більш тісної співпраці з ЄС.

Поряд з реалізацією європейської політики на рівні ЄС важливу роль у міжнародних відносинах Білорусі відіграють взаємини з сусідніми державами, що є членами даного об'єднання. При цьому одразу ж слід зазначити, що ці відносини зародилися набагато раніше, ніж контакти, безпосередньо, з Європейським Союзом. Сусідні народи пов'язані між собою тісними історичними, економічними, культурними зв'язками, які продовжують відігравати свою роль й на сучасному етапі. Більш того, у випадку Польщі та Литви на взаємини накладає свій відбиток й перебування свого часу у складі єдиних державних утворень, зокрема, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Білоруське суспільство сприймає цю сторінку історії як важливий фактор у формуванні національної ідентичності.

Відносини між білоруським та польським народами мають давню історію. Свого часу території сучасної РБ входила до складу Речі Посполитої, значна частина місцевого населення піддавалася полонізації та окатоличенню, у свою чергу, на територію Білорусі масово переселилися поляки, змішуючись з місцевим населенням. У період 1921 – 1939 рр. до складу Польської республіки входила Західна Білорусь у складі 4 воєводств. Як і у Західній Україні місцеве білоруське населення піддавалося активній полонізації, водночас здійснювалася активна міграція так званих осадників – польських поселенці, переважно, з числа ветеранів війни, які отримували земельні наділи, де будували хутори. Осадники становили опору центрального уряду у Західній Білорусі. У 1939 р. внаслідок укладення радянсько-німецького союзного договору територія Західної Білорусі була захоплена частинами РСЧА та увійшла до складу СРСР. Вже у другій половині ХХ ст. значна частина польського населення була виселена з БРСР, а ті, хто залишилися, піддавалися масовій білорусизації та русифікації. Фактично, польська мова виходила з ужитку навіть у домашньому побуті, переходячи на російську, бачачи у ній додаткові можливості для будівництва кар'єри.

Після проголошення незалежності РБ процес зменшення польського населення через репатріацію посилювався. Якщо за переписом 1989 р. його кількість у Білорусі становила 417720 осіб, то за даними 2009 р. вона становила лише 294549 осіб [11, с. 8]. За регіональним розташуванням більша частина білоруських поляків проживає на заході республіки, насамперед, у Гродненській області (230 тис. осіб, або 21,5 % від загальної кількості населення за даними 2009 р.) [11, с. 7].

Республіка Польща визнала незалежність РБ 27 грудня 1991 р., дипломатичні відносини між двома державами було встановлено 2 березня 1992 р. Етап становлення

взаємин припав на 1992 – 1994 р. і характеризувався активним зближенням у політичній та економічній сферах. Так, польські компанії вклали близько 65 млн. дол. США у білоруську економіку, було утворено 570 спільних підприємств та 1200 – за участі польського капіталу. Саме у цей час було закладено основи двосторонніх відносин, зокрема, підписано «Договір про добросусідство й дружелюбне співробітництво» від 23 червня 1992 р., а також низку документів, що стосувалися оформлення державного кордону між Білоруссю та Польщею [19, с. 139].

Прихід до влади О. Лукашенка й реалізація Польщею стратегії євроатлантичної інтеграції знаменували початок нового етапу, який ознаменувався значним загостренням відносин через розходження бачення їхнього майбутнього. Новий білоруський президент орієнтувався на зближення з Росією і негативно ставився до входження Польщі у Північноатлантичний альянс. У свою чергу, польське керівництво критикувало за перегляд конституції республіки, посилення авторитарних процесів у Білорусі, переслідування опозиції тощо. Додатковим подразником слугувало становище поляків у Білорусі, прагнення білоруської влади підпорядкувати собі діяльність «Союзу поляків Білорусі» (СПБ).

Наслідком цього загострення стало відмова Польщі від визнання результатів президентських виборів у Білорусі. Було запроваджено політику так званого «критичного діалогу», який передбачав більш жорстке ставлення до обмеження громадянських прав та свобод з одночасним збереженням певного рівня взаємин через побоювання посилення контролю над Білоруссю з боку Росії. Діючи в таких доволі суперечливих обставинах, польський уряд намагався лавірувати між жорсткою позицією своїх європейських союзників та власними національними інтересами. Прикладом такої двоїстої політики стала відмова від приєднання до санкцій щодо О. Лукашенка внаслідок конфлікту щодо резиденцій іноземних посольств у Дроздах у 1998 р. Разом із тим, подальше посилення авторитарних тенденцій у правлінні О. Лукашенка, жорсткі репресії проти опозиції з одного боку, й приєднання Польщі до ЄС – з іншого, зумовили неминуче загострення двосторонніх відносин. До цього долучилися чергові, невизнані на Заході, президентські вибори у Білорусі та перманентний конфлікт, пов'язаний з СПБ.

Ситуація ненадовго змінилася у 2008 – 2010 рр. і була пов'язана із загальним зближенням РБ та ЄС. Підтримуючи цей процес, Польща стала ініціатором запровадження програми «Східного партнерства» та активної участі Білорусі у цьому процесі. Водночас, між країнами зберігалася напруженість через ситуацію з Союзом поляків Білорусі. Так, 16 лютого 2009 р. було запроваджено санкції щодо білоруських чиновників через переслідування СПБ та фактичну конфіскацію його майна [15]. Згодом, 11 січня 2011 р. було запроваджено заборону на в'їзд для О. Лукашенка та білоруських чиновників як наслідок невизнання результатів президентських виборів 2010 р. та переслідування опозиції у РБ. У лютому 2012 р. за ініціативи білоруського МЗС було відкликано послів обох країн. Знову ж таки, діючи у рамках спільної політики ЄС, Польща вітала чергове потепління у взаєминах з Білоруссю у 2014 р., ставши провідником цього процесу.

Пропри складні та суперечливі політичні відносини Білорусь та Польща протягом 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. залишалися стратегічними торговельними партнерами. Зокрема, у 2019 р. торговий оборот між ними перевищив 2,6 млрд. дол. США, з яких білоруський експорт становив 1,29 млрд. дол. США, а імпорт – 1,31 млрд. дол. США [6]. Основу білоруського експорту у Польщу становлять продукти нафтопереробки, хімічної та лісової

промисловості, водночас, імпорт представлений, у першу чергу, машинним обладнанням, продукцією легкої та харчової промисловості тощо.

Як і у випадку з Польщею Білорусь та Литва пов'язані давніми історичними, культурними та родинними зв'язками. Починаючи з XIII ст., білоруські землі поступово увійшли до складу Великого князівства Литовського, перетворившись на його центр, здійснюючи спільно з Україною культурний та релігійний вплив на подальший розвиток цієї держави. З 1569 р. Литва та Білорусь увійшли до складу Речі Посполитої, а після її ліквідації – Російської імперії.

В умовах ліквідації СРСР 20 грудня 1991 р. Литва визнала незалежність Білорусі, а 27 грудня 1991 р. – відбувся зворотній процес. 30 грудня 1992 р. між Литвою та Білоруссю було укладено угоду про дипломатичні відносини, у свою чергу, 6 лютого 1995 р. було підписано «Договір про добросусідство та співробітництво». Тоді ж було укладено угоду про литовсько-білоруський державний кордон, який становить близько 680 км. За даними перепису 1989 р. у БРСР проживало 7606 литовців. У свою чергу, у 2009 р. вже у незалежній Білорусі налічувалося 5087 етнічних литовців [11, с. 8]. Таким чином, за рахунок еміграції та природного скорочення населення відбулося істотне скорочення чисельності литовської громади, і попри стабілізацію соціально-економічної ситуації цей процес продовжується й на сучасному етапі.

Політичні стосунки між двома країнами лежать у площині загального вектора відносин Білорусі з ЄС та його членами. Відповідно, Литовська Республіка дотримувалася спільної європейської політики щодо режиму О. Лукашенка з поправками на місцеві реалії. Так, Литва негативно поставилася до змін у білоруській конституції, неодноразового переобрання О. Лукашенка як президента, репресій проти опозиції, громадських активістів та незалежних ЗМІ. Наслідком стало запровадження персональних санкцій проти оточення білоруського президента, надання політичного притулку представникам опозиції тощо.

У 2008 – 2010 рр. у зв'язку із потеплінням відносин між ЄС та РБ активізувалися й контакти між офіційними Мінськом та Вільнюсом. Так, у вересні 2009 р. відбувся візит О. Лукашенка до Литви, під час якого він узяв участь у відкритті Днів економіки, науки й культури Білорусі та форуму «Білорусь і країни Балтійського моря» [13]. У свою чергу, 20 жовтня 2010 р. президент Литви Д. Грибаускайте відвідала Білорусь. Як вже зазначалося вище, після президентських виборів у Білорусі, які відбулися у 2010 р., відносини з Білорусі з європейськими державами знов загострилися. У певній мірі це стосувалося й Литви, однак піддаючи критиці політику О. Лукашенка, литовський уряд разом із тим прагнув зберегти тісне економічне співробітництво, розділяючи ці сфери .

Торговельні відносини між Білоруссю та Литвою попри політичні суперечності завжди вирізнялися активністю. Так, у 2019 р. торговельний оборот між ними склав понад 1,4 млрд. дол. США, з яких 1,06 млрд. дол. США припав на білоруський експорт [6]. Його основними статтями є продукція деревообробної промисловості, вантажні автомобілі, нафтопродукти, мінеральні добрива тощо. Імпортується, у свою чергу, продукція хімічної, харчової та легкої промисловості, високотехнологічне обладнання тощо. Значно зріс ринок послугу, у першу чергу, транспортних. Так, експорт білоруських послуг до Литви у 2018 р. становив майже 330 млн. дол. США, імпорт – 482 млн. дол. США [1]. Литва є одним з провідних інвесторів у білоруську економіку. Щорічно компанії з РБ залучають понад 150 млн. дол. США у сфері будівництва, роздрібної торгівлі, деревообробки, сільського господарства тощо [1].

На відміну від попередніх країн Білорусь та Латвія не мають тягаря історичного минулого, пов'язаного з відносинами політичного центру та провінції, проблемами асиміляції, культурного домінування чи віросповідання. Країни-сусіди мають спільний кордон у 170 км. За даними перепису 1989 р. у Білорусі проживало 2658 латишів, у свою чергу, у 2009 р. – 2239 представників цього народу [11, с. 8]. Вже 16 грудня 1991 р. між Латвією та Білоруссю було підписано Декларацію про принципи добросусідських взаємин, яка визнавала територіальну цілісність та суверенітет обох держав. Процес взаємного дипломатичного визнання країн відбувався протягом січня 1992 р., а дипломатичні відносини встановилися 7 квітня 1992 р. Згодом, у 1993 – 1994 рр. було започатковано мережу дипломатичних представництв.

Важливим етапом у розвитку двосторонні відносин стало підписання 21 лютого 1994 р. Договору про державний кордон, який встановлював її за адміністративним кордоном на 16 червня 1940 р. У травні 1998 р. було підписано угоду про основні принципи транскордонного співробітництва.

Політичні взаємини між Білоруссю та Латвією в цілому відповідають основним тенденціям стосунків між офіційним Мінськом та ЄС. Обрання О. Лукашенка президентом, посилення авторитарних тенденцій у його правлінні, репресії проти опозиції та тісні відносини з РФ з одного боку, та вступ Латвії до ЄС і НАТО – з іншого, стали тими факторами, які обумовили відносини між країнами. Крім того, підтримуючи рішення європейських держав, Латвія запровадила санкції проти керівництва Білорусі.

Економічні ж відносини між Латвією та Білоруссю попри неузгодженість політичних питань активно розвиваються. Так, у 2019 р. торговельний оборот між двома країнами склав 487,4 млн. дол. США [6]. При цьому спостерігається значний профіцит на користь Білорусі, яка експортує до Латвійської республіки товарів та послуг на загальну суму у 397,3 млн. дол. США [6]. Номенклатура товарів водночас залишається традиційною – продукція нафто- та лісопереробки, хімічної, машинобудівної промисловості тощо. У свою чергу, латвійський експорт становив до Білорусі у 2019 р. склав близько 90 млн. дол. США і включав до себе продукцію легкої та харчової промисловості, машинобудування тощо [6].

Аналіз відносин Білорусі з країнами-сусідами, що є членами Європейського Союзу, дозволяє зробити кілька висновків. Насамперед, політичні взаємини цих держав розвиваються на кількох рівнях і не обмежуються лише загальноєвропейським контекстом. Поряд з ним зберігають актуальність проблемні питання, коріння яких полягає у наслідках історичних та політичних процесах минулого. Крім того, слід підкреслити прагнення сусідів Білорусі керуватися не лише стратегією ЄС щодо цієї країни, але й шукати власні шляхи впливу на офіційний Мінськ в інтересах співвітчизників або економічної вигоди. В умовах, коли керівництво Білорусі зацікавлене у налагодженні відносин з західними державами, такі плани відповідають інтересам Європи загалом. Водночас, на перший план виходить економічне співробітництво, в якому Білорусь відіграє роль вагомого партнера, здатного забезпечити потреби європейських держав у продукції нафто- та лісопереробної, переробної промисловості тощо.

Разом із тим, в умовах дестабілізації міжнародного становища, пов'язаної з діями Російської Федерації у Центральній та Східній Європі, вразливість Білорусі перетворюється на один з головних ризиків для подальших відносин з країнами-сусідами. Глибока криза у білорусько-російських відносинах, реальне небажання О. Лукашенка втрачати важелі влади примушують зосередити увагу на північно-західному сусіді України. До того ж, своєрідним «чорним лебедем» Білорусі може виступити епідемія COVID-19, яка вже зачепила країну,

але не викликала відповідної реакції з боку влади та особисто О. Лукашенка. В умовах можливого загострення епідеміологічної ситуації, погіршення соціально-економічного становища та порушення політичного балансу, ризику неконтрольованої зміни влади у РБ значно зростають, що, у свою чергу, відіб'ється на відносинах з сусідами. В цих умовах на перший план можуть вийти вже не економічні, а безпекові та геополітичні тренди, які змусять по новому аналізувати міжнародне становище в регіоні.

Список використаної літератури

1. «Наш товарооборот приблизился к полутора миллиардам долларов». Беларусь и Литва обсудили торгово-экономические отношения двух стран [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ctv.by/novosti-minska-i-minskoy-oblasti/nash-tovarooborot-priblizilsya-k-polutora-milliardam-dollarov> ; «Nash tovarooborot priblizilsya k polutora milliardam dollarov». Belarus i Litva obsudili torgovo-ekonomicheskie otnosheniya dvukh stran [Yelettronniy resurs]. — Rezhim dostupu: <http://www.ctv.by/novosti-minska-i-minskoy-oblasti/nash-tovarooborot-priblizilsya-k-polutora-milliardam-dollarov>.

2. Булик М. Нормативне забезпечення зовнішньої політики Республіки Білорусь / М. Булик // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: Збірник матеріалів Дев'ятої Всеукраїнської науковопрактичної Інтернет-конференції (24 травня 2019 р.) / Під заг. ред. К. В. Балабанова. — Маріуполь : МДУ, 2019. — С. 3—6 ; Bulyk M. Normatyvne zabezpechennia zovnishnoi polityky Respubliky Bilorus / M. Bulyk // Tendentsii rozvytku suchasnoi systemy mizhnarodnykh vidnosyn ta svitovoho politychnoho protsesu: Zbirnyk materialiv Dev'iatoi Vseukrainskoi naukovopraktychnoi Internet-konferentsii (24 travnia 2019 r.) / Pid zah. red. K. V. Balabanova. — Mariupol : MDU, 2019. — S. 3—6.

3. Валіон О. Торговельно-економічне співробітництво Республіки Білорусь та країн Євросоюзу на сучасному етапі / О. Валіон // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини. — Вип. 19. — Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. — С. 214—221 ; Valion O. Torhovelnno-ekonomichne spivrobitnytstvo Respubliky Bilorus ta krain Yevrosoiuzu na suchasnomu etapi / O. Valion // Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii : Istorii, mizhnarodni vidnosyny. — Vyp. 19. — Ternopil : Vydavnytstvo TNPU im. V. Hnatiuka, 2017. — S. 214—221.

4. Василюшин С. Україна – Білорусь: стратегічне партнерство у політичній сфері (1994 – 2004 рр.) / С. Василюшин // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини. — Вип. 19. — Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. — С. 139—150 ; Vasylyshyn S. Ukraina – Bilorus: stratehichne partnerstvo u politychnii sferi (1994 – 2004 rr.) / S. Vasylyshyn // Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii : Istorii, mizhnarodni vidnosyny. — Vyp. 19. — Ternopil : Vydavnytstvo TNPU im. V. Hnatiuka, 2017. — S. 139—150.

5. Даля Грибаускайте против введения ЕС экономических санкций в отношении Беларуси. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.belta.by/politics/view/dalja-gribauskajte-protiv-vvedeniya-es-ekonomicheskikh-sanktsiy-v-otnoshenii-belarusi-111453-2011> ; Dalja Gribauskajte protiv vvedeniya YeS ekonomicheskikh sanktsiy v otnoshenii Belarusi. [Yelettronniy resurs]. — Rezhim dostupu: <https://www.belta.by/politics/view/dalja-gribauskajte-protiv-vvedeniya-es-ekonomicheskikh-sanktsiy-v-otnoshenii-belarusi-111453-2011>.

6. Данные о внешней торговле Республики Беларусь по отдельным странам в 2019 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat-excel/Oficial_statistika/2019/exlm2-1912.xlsx; Dannye o vneshney trgovle Respubliki Belarus po otdelnym stranam v 2019 g. [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu: https://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat-excel/Oficial_statistika/2019/exlm2-1912.xlsx.

7. Заводовський І. Вплив зовнішньополітичних чинників на формування зовнішньої політики Республіки Білорусь (перша половина 1990-х рр.) // Стратегічні пріоритети. — 2012. — № 1 (22). — С. 196—201; Zavodovskyi I. Vplyv zovnishnopolitychnykh chynnykiv na formuvannia zovnishnoi polityky Respubliki Bilorus (persha polovyna 1990-kh rr.) // Stratehichni priorytety. — 2012. — № 1 (22). — S. 196—201.

8. Кизима С. Курс лекций по внешней политике Республики Беларусь : Курс лекцій / С. Кизима. — Мн. : Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2008. — 168 с. ; Kizima S. Kurs lektсий po vneshney politike Respubliki Belarus : Kurs lektсий / S. Kizima. — Мн. : Akad. upr. pri Prezidente Resp. Belarus, 2008. — 168 s.

9. Корзенко Г. Международные отношения и внешняя политика государств / Г. Корзенко и др. — Минск : БГПУ, 2013. — 151 с. ; Korzenko G. Mezhdunarodnye otnosheniya i vneshnyaya politika gosudarstv / G. Korzenko i dr. — Minsk : BGPU, 2013. — 151 s.

10. Королевська А. Становлення зовнішньої політики Республіки Білорусь від незалежності до сьогодні / А. Королевська // Гілея. 2014. — № 83 (4). — С. 424—427; Korolevska A. Stanovlennia zovnishnoi polityky Respubilky Bilorus vid nezalezhnosti do sohodennia / A. Korolevska // Hileia. 2014. — № 83 (4). — S. 424—427.

11. Национальный состав населения Республики Беларусь : статистический сборник. Т. III. — Минск, 2011. — 436 с. ; Natsionalnyu sostav naseleniya Respubliki Belarus : statisticheskiy sbornik. T. III. — Minsk, 2011. — 436 s.

12. Отношения ЕС – Беларусь [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_zh-hant/35851/%D0%9E%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%20%D0%95%D0%A1-%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D1%8C ; Otnosheniya YeS – Belarus [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_zh-hant/35851/%D0%9E%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%20%D0%95%D0%A1-%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D1%8C.

13. Пилип Л. Литву спочатку відвідала білоруська опозиція, потім президент Білорусі Олександр Лукашенко [Електронний ресурс] / Л. Пилип. — Режим доступа: <https://www.radiosvoboda.org/a/1824049.html> ; Pylyp L. Lytvu spochatku vidvidala biloruska opozytsiia, potim prezydent Bilorusi Oleksandr Lukashenko [Elektronnyi resurs] / L. Pylyp. — Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/1824049.html>.

14. Польовий Т. Чинники та передумови двостороннього зближення Республіки Білорусь та Російської Федерації / Т. Польовий // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. — 2015. — № 3 (31). С. 132—137; Polovyi T. Chynnyky ta peredumovy dvostoronnoho zblyzhennia Respubliki Bilorus ta Rosiiskoi Federatsii / T. Polovyi // Prykarpatskyi visnyk NTSh. Dumka. — 2015. — № 3 (31). S. 132—137.

15. Польша ввела санкции против группы белорусских чиновников [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.euroline.by/belarus/3352-polsha-vvela-sankcii-protiv-gruppy-belorusskikh.html> ; Polsha vvela sanktsii protiv gruppy beloruskikh chinovnikov [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu: <https://www.euroline.by/belarus/3352-polsha-vvela-sankcii-protiv-gruppy-belorusskikh.html>.

16. Снапковский В. История внешней политики Беларуси : Пособие / В. Снапковский. — Минск : БГУ, 2013. — 495 с. ; Snapkovskiy V. Istoriya vneshney politiki Belarusi : Posobie / V. Snapkovskiy. — Minsk : BGU, 2013. — 495 s.

17. Указ Президента Республики Беларусь 9 ноября 2010 г. № 75 «Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Беларусь». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=P31000575> ; Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus 9 noyabrya 2010 g. № 75 «Ob utverzhdenii Kontseptsii natsionalnoy bezopasnosti Respubliki Belarus». [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=P31000575>.

18. Шарапо А. Внешняя политика Республики Беларусь в 2000-е годы / А. Шарапо, Ю. Малевич. — Минск : БГУ, 2010. — 84 с. ; Sharapo A. Vneshnyaya politika Respubliki Belarus v 2000-e gody / A. Sharapo, Yu. Malevich. — Minsk : BGU, 2010. — 84 s.

19. Шарапо, А. В. Республика Беларусь в контексте геополитики XXI века : сб. ст. Минск : БГУ, 2012. 275 с. ; Sharapo, A. V. Respublika Belarus v kontekste geopolitiki XXI veka : sb. st. Minsk : BGU, 2012. 275 s.

20. Bosse G. Changing Belarus?: The Limits of EU Governance in Eastern Europe and the Promise of Partnership / G. Bosse, E. Korosteleva-Polglase // SAGE journals. — 2009. — Volume: 44. Issue 2. — PP. 143—165.

21. Portela Cl. European Union Sanctions and Foreign Policy. When and Why do they Work? / Cl. Portela. — London : Routledge, 2010. — 224 p.

22. Portela Cl. The European Union and Belarus: Sanctions and partnership? / Cl. Portela // Comparative European Politics. — 2011. — No 9. — PP. 486—505.

M. Bulyk

RELATIONS WITH THE NEIGHBORING STATES IN THE FRAMEWORK OF IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN POLICY OF THE REPUBLIC OF BELARUS (90s YEARS OF THE XX – XXI CENTURIES)

Foreign policy of the Republic of Belarus during the 90s. XX - the 21st century was distinguished by a certain dualism related to the officially declared by President A. Lukashenko desire for deep integration with the Russian Federation and interest in close economic cooperation with European states. At the same time, despite permanent political scandals, since the 2000s, the Belarusian authorities have regarded the EU as counterbalancing to strengthening the expansionist aspirations of the Russian ruling regime, led by V. Putin. Thus, the current study is substantiated by the cross-border issue of the EU status of the Republic of Belarus, the current geopolitical process taking place in Eastern Europe, as well as close histories, cultural and economic links, which require detailed consideration.

An analysis of Belarus's relations with the European Union's neighboring countries allows us to draw several conclusions. First of all, the political relations of these states are developing at several levels. At the same time, problematic issues, whose roots lie in the consequences of the historical and political processes of the past remain relevant. In addition, the desire of Belarus's neighbors to be guided not only by the EU's strategy for this country, but also by seeking their own

ways of influencing on official Minsk in the interests of compatriots or economic benefits, should be emphasized. In conditions where the Belarusian leadership is interested in establishing relations with Western countries, such plans are in the interests of Europe as a whole. At the same time, economic cooperation comes to the fore, in which Belarus plays the role of a powerful partner, able to meet the needs of European countries in the production of oil and wood processing, processing industry, etc. However, in the context of destabilization of the international situation related with the actions of the Russian Federation in Central and Eastern Europe, Belarus' vulnerability becomes one of the main risks for future relations with neighboring countries.

Keywords: Republic of Belarus, European Union, European Policy, Eastern Partnership.

УДК 327(73:597)''1945/1975''

І. В. Десятніков

АМЕРИКАНО-В'ЄТНАМСЬКІ ВІДНОСИНИ У СВІТЛІ ГЕОПОЛІТИКИ США У АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ 1945-1975 РОКІВ

Розглянуто основні риси американо-в'єтнамських взаємин протягом 1945-1975 років. Автор прослідковує еволюцію політики США у В'єтнамі президентів Г. Трумена, Д. Ейзенгауера, Дж. Кеннеді, Л. Джонсона та Р. Ніксона. Встановлено характерні риси бачення місця і ролі В'єтнаму у геополітиці США. Визначено місце відносин з В'єтнамом у геополітичних розрахунках США.

Ключові слова: США, Демократична Республіка В'єтнам, Республіка В'єтнам, міждержавні відносини, Азійсько-Тихоокеанський регіон

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-96-106

Однією з визначальних рис світового розвитку після закінчення «холодної війни» стало зростання політичної ваги Азійсько-Тихоокеанського регіону. Активізація зовнішньої політики США у цьому регіоні викликає актуальність досліджень відносин цієї країни з провідною країною Південно-Східної Азії – В'єтнамом. Американо-в'єтнамські відносини пережили кілька етапів – від партнерства до війни, розірвання дипломатичних відносин до їх відновлення і налагодження стратегічного партнерства. Сучасний стан цих відносин значною мірою визначила Друга війна у Індокитаї. Її події і наслідки досі справляють значний вплив на розстановку сил у регіоні.

Мета статті – прослідкувати зміни, які відбувалися у відносинах між США і В'єтнамом протягом 1945-1975 років, визначити чинники, які впливали на них, зв'язок підходів, з допомогою яких керівники держав підходили до вирішення зовнішньополітичних задач у регіоні.

Тема американо-в'єтнамських відносин протягом окресленого періоду знайшла широке відображення насамперед у американській науковій літературі. З огляду на значний інтерес до теми війни у В'єтнамі у США, перелік авторів, які присвятили їх праці, від політичних діячів до науковців і публіцистів, досить значний (А. Шлезінгер, Г. Моргентгау, Г. Кіссінджер, Дж. Херрінг, Е. Блек, Х. Гелб, Р. Беттс, М. Лінд, Р. Сміт, Дж. Олсон та інші). У роботах в'єтнамських авторів (Чионг Чунг Тхі, Нгуєн Мань Де, Нгуєн Кхак Вьєн и Во

Нгуєн Зіап) проблематика американо-в'єтнамських відносин означеного періоду висвітлюється у дусі підходів, які склалися у часи холодної війни. Праці українських авторів присвячені доктринальному підходу американських урядів до вирішення в'єтнамської проблеми (А.І. Павко, Ю.В. Пірожкова, О.В. Шевчук), політиці США у Азійсько-Тихоокеанському регіоні загалом (І.А. Дужа, С.В. Пронь, С.А. Шергін та інші). Значна увага надається американо-в'єтнамським відносинам 1940-1970-х років російськими дослідниками з огляду на значну замученість СРСР до подій війн у Індокитаї та традиційного співробітництва Росії та В'єтнаму (Т.А. Воробйова, А.С. Воронін, В.В. Іванов, І.В. Конєва, О.Г. Тимошенко та інші)

В'єтнам як незалежна держава постала 2 вересня 1945 року, коли Хо Ши Мін у Ханой проголосив створення Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ). Проте Франція, яка до Другої світової війни володіла Індокитаєм як колонією, прагнула відновити своє панування у В'єтнамі.

Незабаром після вступу президента Г. Трумена на посаду, США запевнив Францію, що вона ніколи не ставила під сумнів суверенітет Франції над Індокитаєм. США висловили занепокоєння після спалаху партизанської війни, яка виникла, і зазначила, що, хоча вона не має наміру протидіяти відновленню французького контролю, «це не політика цього уряду допомагати французам насильно встановити свій контроль над Індокитаєм, а готовність США побачити відновлений французький контроль передбачає, що французькі претензії на підтримку населення в Індокитаї підтверджуються майбутніми подіями». Восени і взимку 1945-1946 років США отримали кілька листів від Хо Ши Міна, але не відповіли на них. Разом з цим, США відмовилися надавати допомогу французьким військовим зусиллям, наприклад, забороняючи американським суднам перевозити війська або військові матеріали до В'єтнаму. Проблеми політики США щодо В'єтнаму розглядалися в контексті відносин США з Францією [14, с. 2-3].

14 липня 1949 року з метою створення політичної альтернативи ДРВ, Франція створили Державу В'єтнам на чолі з колишнім імператором Бао Даєм. Офіційна ратифікація незалежності В'єтнаму у Франції була оголошена 4 лютого 1950 року, цього ж дня президент Г. Трумен затвердив американське визнання Бао Дая.

Повоєнна доктрина Г. Трумена стала вираженням боротьби США та їх союзників за необхідну їм політико-економічну однорідність світу. 12 березня 1947 року президент Г. Трумен виголосив промову на об'єднаному засіданні сенату і палати представників, закликавши американський парламент підтримати його намір про розширення векторів зовнішньої політики. Своєю доктриною Г. Трумен оголошував весь світ «сферою ексклюзивних інтересів США». Концепція «стримування» була сформульована в 1948 році в директиві Ради національної безпеки №67 і мала на меті змусити Радянський Союз обмежити зону свого контролю державних кордонів станом на 1947 рік [3, с. 34].

Основна думка щодо обґрунтування американської участі у справах Індокитаю була вперше недвозначно сформульована у рішенні Ради національної безпеки від 18 квітня 1950 року щодо військової допомоги Франції у цьому регіоні. У висновку рішення, зокрема, зазначалося: «З точки зору інтересів безпеки Сполучених Штатів дуже важливо, щоб були вжиті усі можливі заходи для попередження подальшої комуністичної експансії у Південно-Східній Азії. Індокитай – ключовий район і піддається безпосередній загрози. Можна припустити, що сусідні Таїланд і Бірма опиняться під пануванням комуністів, якщо Індокитай потрапить під контроль комуністичного уряду. Рівновага у Південно-Східній Азії була б у цьому випадку поставлена під серйозну загрозу» [12, с. 747]. Протягом усіх 1950-х

років у подальших рішеннях Ради незмінно і все більш широко повторювалося це формулювання.

Корейська війна прискорила поляризацію по осі «США-СРСР». Взаємна напруженість між СРСР і США у роки корейської війни перетворилась на ворожість і переконала американську адміністрацію щодо «доречності» рішень про регіональні перетворення та проведення їх без участі СРСР. Вже на початку 1950-х років у країнах Заходу утвердилася думка про необхідність структурно закріпити баланс сил, який склався в результаті перших повоєнних років, тобто план стримувати СРСР у його амбіціях щодо лідерства у АТР [3, с. 37].

Д. Ейзенхауер змінив Г. Трумена на посаді президента США у розпал Першої війни у Індокитаї. Причому американська допомога покривала 78% військових витрат французів у цій війні [9, с. 261]. Допомога Франції та уряду Південного В'єтнаму тісно пов'язувалася з геополітикою США не лише з зони АТР. У документі Ради національної безпеки, схваленому президентом Д. Ейзенхауером у січні 1954 року, передбачалося, що «втрата хоча б однієї країни» у Південно-Східній Азії у кінцевому рахунку призведе до втрати усієї Південно-Східної Азії, потім Індії та Японії, і, нарешті, до виникнення загрози стійкості і безпеки Європи» [2, с. 258].

Внаслідок військових поразок у Індокитаї Франція пішла на дипломатичне врегулювання конфлікту. Рішенням Женевської конвенції 1954 року В'єтнам був тимчасово поділений на дві частини по 17-й паралелі. 1955 року у обох частинах В'єтнаму мали бути проведені вільні вибори з метою об'єднання країни.

Відразу після закінчення конференції у Женеві, Рада національної безпеки США на засіданні 3 серпня 1954 року, прийняла рішення про впровадження невідкладної програми економічної і військової допомоги Південному В'єтнаму. Кінцевою метою Рада визначала «збереження дружнього некомуністичного Південного В'єтнаму» і «попередження перемоги комуністів у разі проведення загально-в'єтнамських виборів» [2, с. 256].

Остаточна політика США у В'єтнамі була сформульована підписанням президентом Д. Ейзенхауером документу Ради національної безпеки під назвою «Огляд політики США на Далекому Сході» 20 серпня 1954 року. У ньому, зокрема, зазначалося, що Сполучені Штати повинні почати надання допомоги безпосередньо в'єтнамцям, а не через французів, як це робилося раніше. Французи повинні бути відсторонені від важелів управління. Економічні заходи мали поєднуватися з військовими та політичними, причому на перший план висувалися військові [10, с. 774]. Цим рішенням американська політика у післяженевському В'єтнамі була остаточно сформульована. Сполучені Штати взяли на себе тягар захисту Південного В'єтнаму.

У жовтні 1955 року виконання Женевських угод було зірвано проведенням у Південному В'єтнамі референдуму, у результаті якого президентом країни було обрано Нго Дінх Дьєма Він проголосив утворення на Півдні Республіки В'єтнам і відмовився від загальнонаціональних виборів. США визнали Республіку В'єтнам і відкрили у Сайгоні посольство. У зриві виборів були зацікавлені як уряд Дьєма, так і адміністрація Д. Ейзенхауера. Останній вважав, що Хо Ши Мін набере 80% голосів виборців, що встановить у об'єднаній країні владу комуністів. Хоча референдум 1955 року показав, що ці цифри були завищені, обидва уряди були переконані, що у будь-якому випадку Ханой не дотримається принципу вільних загальних виборів, а міжнародна наглядова рада буде безпорадна [14, с. 246-247].

Уряд Республіки В'єтнам отримував значну економічну допомогу з боку США. Попри критику залежності від американської допомоги, країна досягла значного прогресу у становленні економічної незалежності [9, с. 6].

Адміністрація Д. Ейзенхауера намагалася не допустити вторгнення у Тихоокеанську Азію СРСР, але готова була заплатити вже меншу ціну за своїх попередників з демократичної партії. Враховуючи вірогідність застосування ядерної зброї при зіткненні з СРСР, США вирішили діяти більш опосередковано – шляхом дипломатичної гри, укладаючи договори безпеки з якомога більшим числом несоціалістичних країн Азії, що остерігалися підпасти під вплив СРСР [3, с. 41]. Практичним втіленням цієї політики стало створення 8 вересня 1954 року Організації договору івденно-Східної Азії (СЕАТО).

Дж. Кеннеді продовжив політику Д. Ейзенхауера у В'єтнамі. В основу його стратегії була покладена концепція «гнучкого реагування», яка виступала за необхідність мати можливість давати гнучку відповідь і рухатися по сходах ескалації конфлікту поступово, у відповідь на ті чи інші дії противника. Так, під час листування з президентом Південного В'єтнаму Нго Дінь Дьємом, Дж. Кеннеді наголошував, що США готові здійснювати військову підтримку у боротьбі проти ДРВ, що для США є принциповим аспектом стабільності у АТР [3, с. 42].

Зусилля адміністрації Дж. Кеннеді у В'єтнамі припали на значну активізацію В'єтконгу та підрозділів армії Північного В'єтнаму, що проникали на Південь. Хоча В'єтнам мав значення для Дж. Кеннеді, 1961 року обстановка у цій країні не була настільки загрозливою, щоб через неї йти на ризик розв'язання третьої світової війни з огляду на передбачувану реакція СРСР і КНР у випадку рішучих дій проти ДРВ [4, с. 301]. Примітно, що президент Республіки В'єтнам Дьєм також дотримувався думки, що введення американських військ у Південний В'єтнам можливе не інакше як тільки у випадку явного вторгнення з Півночі [14, с. 55].

Протягом президенства Дж. Кеннеді допомога США Південному В'єтнаму значно збільшилася. При цьому обираючи між двома варіантами вирішення в'єтнамської проблеми – політичним і військовим, Дж. Кеннеді, зрештою схилився до останнього. Відповідно відбувається зміщення акцентів у використанні американської допомоги у від Плану протидії повстанцям до умиротворення [9, с. 8].

1962 рік характеризувався успіхами армії Республіки В'єтнам. Урядові війська діяли не дуже ефективно, але за американської допомоги їм вдалося досягти певного прогресу у сільській місцевості. Терористична діяльність В'єтконгу щодо представників адміністрації пішла на спад. У стратегічній програмі умиротворення села з'явилося майбутнє [4, с. 310]. Принаймні, здавалося, що проблему В'єтнаму можна вирішити у короткі строки за допомогою військових методів.

Подальші відносини США та Республіки В'єтнам наштовхувалася на невдоволення керівництвом країни внутрішньою політикою президента Дьєма. У жовтні 1963 року уряд США оголосив про тимчасове припинення певних видів військової і економічної допомоги, пов'язавши їх відновлення з проведенням реформ і задоволенням інших вимог американської сторони. Адміністрація Дж. Кеннеді сподівалася, що Дьєм піде на поступки, які дозволять стабілізувати ситуацію у країні і активніше вести боротьбу проти В'єтконгу. Але припинення допомоги стало певним сигналом для заколотників, які готували військовий переворот [7, с. 116]. Внаслідок військового перевороту Дьєм був усунутий від влади і вбитий. Через три тижні загинув Дж. Кеннеді.

Республіка В'єтнам вступила у період політичної нестабільності. Протягом 1963-1965 років на тлі протистояння військових і цивільних політиків у країні змінилося чотири президенти. Лише обрання 1967 року президентом Нгуєна Ван Тхієу надало південнов'єтнамському режиму ознак внутрішньополітичної стабільності. Проте В'єтконг скористався цим часом, кинувши усі сили на активізацію політичної і військової боротьби, що призвело до повного провалу програми умиротворення. На середину березня ситуація у країні з точки зору американців зайшла у тупик. США повинні були вжити якихось рішучих заходів [4, с. 311, 317].

Міністр оборони Р. Макнамара 16 березня 1964 року у меморандумі новому президенту Л. Джонсону зазначив: «Ми шукаємо незалежного некомуністичного Південного В'єтнаму. Ми не вимагаємо, щоб він служив західною базою або був членом західного альянсу. Однак, Південний В'єтнам повинен бути вільним приймати сторонню допомогу, необхідну для підтримання її безпеки. Ця допомога повинна мати форму не лише економічних та соціальних заходів, але й допомоги поліції та військових для усунення та контролю повстанських елементів» [15, с. 499-500]. Наступного дня Рада національної безпеки схвалила аргументи Р. Макнамари. Це рішення – меморандум №288 – стало визначати політику США у В'єтнамі за каденції Л. Джонсона.

У практичній площині американське керівництво дійшло висновку про те, що новий південнов'єтнамський уряд не в змозі контролювати ситуацію на своїй території. Після інцидентів у Тонкінській затоці 2 та 4 серпня 1964 року, 5 серпня у посланні до конгресу Л. Джонсон пояснив необхідність цих заходів наступним чином: «Наша політика у Південно-Східній Азії була постійною і незмінною з 1954 року. Я узагальнив її 2 червня у вигляді чотирьох простих положень: 1. Америка тримає слово. Тут, як і скрізь, ми повинні і будемо шанувати наші зобов'язання. 2. Мова йде про майбутнє Південно-Східної Азії в цілому. Загроза будь-якій країні цього регіону є загрозою всьому регіону в цілому і є загрозою нам. 3. Нашою метою є мир. У нас немає будь-яких військових, політичних або територіальних претензій в регіоні. 4. Це не війна у джунглях, але боротьба за свободу на всіх напрямках людської діяльності. Наша військова та економічна допомога Південному В'єтнаму і Лаосу, зокрема, має на меті надання допомоги цим країнам у відбитті агресії і зміцненні своєї незалежності» [15, с. 720-721].

7 серпня 1964 року конгрес ухвалив Тонкінську резолюцію, яка санкціонувала використання збройних сил США у воєнних діях у Південно-Східній Азії. У ній, зокрема, зазначалося: «Сполучені Штати вважають життєво важливим для свого національного інтересу та світового миру підтримку міжнародного миру та безпеки в Південно-Східній Азії. Відповідно до Конституції США та Статуту ООН та відповідно до її зобов'язання згідно Договору про колективну оборону Південно-Східної Азії, Сполучені Штати готові, за рішенням президента, вжити всіх необхідних заходів, включаючи використання збройної сили, для надання допомоги будь-якому члену чи державі протоколу Договору про колективну оборону Південно-Східної Азії, які звернуться з проханням про допомогу в захисті своєї свободи» [15, с. 722].

Проте ні Л. Джонсон, ні його радники у цей час не підтримували ідею повномасштабної участі американських збройних сил у в'єтнамському конфлікті. На це значною мірою впливала внутрішньополітична ситуація у США, пов'язана з виборами президента 1964 року. Натомість Політбюро правлячої у ДРВ Партії трудящих В'єтнаму вважало, що якщо армія Північного В'єтнаму вступить у бойові дії у Південному В'єтнамі, це допоможе комуністам захопити країну. Причому вважалося, що США не стануть

направляти у Південний В'єтнам сухопутні сили і наносити авіаудари по Північному В'єтнаму. Терплячість США щодо наростання військових і терористичних акцій В'єтконгу і передвборча риторика Л. Джонсона, що він «не збирається посилати хороших американських хлопців битися за справу, за яку мають битися хороші азійські хлопці» сприяли неправильному розумінню Північним В'єтнамом ступені готовності США до вступу у конфлікт. У результаті у середині 1964 року Політбюро прийняло рішення про введення на територію Республіки В'єтнам Головних сил армії ДРВ [12, с. 330-331].

Влітку 1965 року у Південному В'єтнамі висадилися регулярні частини армії США. Поступово вони перебирали на себе тягар ведення бойових дій проти В'єтконгу та НВА. Віддаючи належне впливові на американські президентські адміністрації теорії доміно, слід зазначити, що Л. Джонсон і його радники дивилися на проблему В'єтнаму значно ширше. Вони розуміли, що Сполучені Штати – наймогутніша країна у світі, що результат подій у Південному В'єтнамі продемонструє волю і здатність Сполучених Штатів домагатися свого у міжнародних справах. Війна, таким чином, вважалася важливою не стільки з точки зору того, що вона значила для південнов'єтнамського народу, скільки з точки зору того, що вона значила для становища Сполучених Штатів на земній кулі [2, с. 33].

Бомбардування території ДРВ та введення сухопутних сил США у Республіку В'єтнам та кардинально змінили ситуацію у регіоні. США, які у своїх планах і діях керувалися настановами не допустити прямого протистояння з СРСР і КНР, своїм військовим прямим втручанням у в'єтнамський конфлікт активізували політику своїх візаві у регіоні.

У 1965 році головним завданням Китаю було збереження існування Північного В'єтнаму як стратегічної буферної зони за всяку ціну, аж до прямого втручання у В'єтнамську війну, як в випадку з Корейською війною 1950-1953 років. І армія США на суходолі не перейшла 17-ту паралель. Г. Кіссінджер пригадував: «Джонсон рішуче заперечував будь-яку можливість «розширення» війни... Більш того, оцінка Вашингтоном загального міжнародного контексту викликала у нього велику заклопотаність китайської інтервенцією...». На думку Г. Кіссінджера, відмова від розширення війни за межі Південного В'єтнаму стала «відмовою Америки від єдиної стратегії, яка могла принести перемогу», оскільки «виснаження не могло працювати, поки партизани мали можливість вибирати, коли і де їм боротися». Обмежившись присутністю тільки у Південному В'єтнамі, США поставили себе у «військовий глухий кут», який, на думку дипломата, і був метою Ханоя [1, с. 5-6].

Враховуючи ситуацію, що склалася, нова президентська адміністрація Р. Ніксона переглянула зовнішньополітичні пріоритети США. Доктрина Р. Ніксона була проголошена 25 липня 1969 року під час прес-конференції на острові Гуам. Р. Ніксон сказав, що Азія «представляє, на мій погляд, у довгостроковій перспективі до кінця століття, найбільшу загрозу миру у світі, і, з цієї причини, США повинні продовжувати відігравати значну роль». Але він конкретизував цю роль: «У кожній країні, яку ми відвідаємо, азіати скажуть, що вони не хочуть, щоб їм щось диктували ззовні, Азія - для азіатів. І саме цього ми хочемо, і саме таку роль нам слід відігравати. Ми повинні допомагати, але ми не повинні диктувати. В цей час політичні та економічні плани, які вони розробляють, дуже обнадійливі. Ми надамо допомогу цим планам». Відповідаючи на запитання, президент повторив, що Сполучені Штати будуть виконувати свої договірні зобов'язання, але додав, що «щодо проблем військової оборони, за винятком загрози великої держави, пов'язаної з ядерною зброєю, Сполучені Штати збираються заохочувати і мають право розраховувати, що цю проблему будуть вирішувати самі азійські країни» [11, с. 91-92].

Доктрина Р. Ніксона означала, що США знімають з себе відповідальність за стійкість союзних режимів в Азії силовими методами. У випадку В'єтнаму практичними кроками цього підходу стала політика «в'єтнамізації» війни, тобто поступове перекладення її ведення на армію Республіки В'єтнам.

На рубежі 1960-1970-х років у Вашингтоні дійшли розуміння нереальності збереження свого гегемоністичного домінування у світі. Адміністрацією Р. Ніксона була висунута теза щодо невідповідності двополюсної системи новим характеристикам міжнародних відносин. Був визначений перехід до п'ятиполюсного світу – США, СРСР, Китай, Європа і Японія. Але водночас США прагнули зберегти роль світового лідера, не допустивши переходу цієї ролі до СРСР. З огляду на це «доктрина Ніксона» не була повною мірою стратегічним поворотом, а виступала у ролі тактичного заходу, який дозволяв отримати певний перепочинок після втрат 1960-х років та забезпечити збереження статус-кво у світі [8, с. 57].

У руслі нової доктрини США переходять від різкої конфронтації до співпраці з КНР. Ця політика виходила з поєднання глобальних і регіональних розрахунків. У регіональному відношенні «наведення мостів» з КНР розглядалося керівництвом Сполучених Штатів перш за все у контексті розв'язання конфлікту у В'єтнамі, який дедалі більше набував характеру головної внутрішньополітичної проблеми США і ставав значною перешкодою на шляху до міжнародної розрядки [6, с. 161].

Одним з головних наслідків китайського прориву американської дипломатії стало закінчення війни у В'єтнамі. На фоні погіршення радянсько-китайських відносин американська дипломатія 1969 року послала Радянському Союзу чіткий сигнал, що США не підтримають його у цьому конфлікті. Разом з цим, Г. Кіссінджер дав зрозуміти Китаю, що його зближенню з США заважає допомога КНР Північному В'єтнаму. Він також правильно виснував, що зближення США та КНР примусить СРСР бути більш зговорливим у в'єтнамському питанні, щоб не спровокувати ще тісніше китайсько-американське співробітництво проти Москви [13].

Жорстка позиція керівництва ДРВ не сприяла прогресу на переговорах в Парижі протягом 1969-1971 років. Вони йшли важко, північнов'єтнамська делегація не бажала відмовлятися від свого плану врегулювання і йти на поступки американцям, стримано ставилася до посередницьких зусиль СРСР.

Перелом настав у 1972 році. Коли провал вторгнення армії ДРВ на територію РВ (так званий Пасхальний наступ) став все більш і більш очевидним, ідея переговорів почала ставати все більш привабливою для Північного В'єтнаму. До цього в'єтнамських товаришів підштовхували їх «старші брати» з Москви і Пекіна. СРСР не збирався дозволяти зіпсувати справу розрядки. КНР теж мала деякі плани, пов'язані з припиненням війни у В'єтнамі. Після недавнього візиту Р. Ніксона китайці побачили, що зможуть стравлювати Радянський Союз і Сполучені Штати, до того ж вирішення тайванського питання і інші проблеми вимагали американської допомоги. Загалом, сам Мао влітку 1972 року спонукав в'єтнамських товаришів проявити більшу гнучкість. Майстерно оперуючи на полі дипломатії, Р. Ніксон і Г. Кіссінджер зуміли-таки домогтися політичної ізоляції Північного В'єтнаму [4, с. 691].

Так при силовому тиску США (різдвяні бомбардування Північного В'єтнаму у грудні 1972 року), а також під тиском Москви і Пекіна на ДРВ 27 січня 1973 року були підписані Паризькі мирні угоди. Війна для американців в Індокитаї закінчилася. Її війська остаточно залишили країну 29 березня цього року.

Паризькі мирні угоди були укладені за рахунок країни, за яку воювали США і яку намагалися врятувати майже 20 років. Президент Республіки В'єтнам Тхієу назвав текст Паризьких угод «договором про капітуляцію». У відповідь Р. Ніксон визнав, що угода неідеальна, але переконував південов'єтнамського керівника, що потрібно її прийняти, обіцяючи, що США покарають комуністів, якщо ті наважаться порушити домовленості. Також Р. Ніксон пообіцяв домогтися від конгресу продовження надання допомоги Південному В'єтнаму. Тхієу заперечував і Р. Ніксон був вимушений натиснути на нього, пригрозивши, що США у будь-якому разі підпишуть угоду, хоче того Сайгон чи ні, але у такому випадку на допомогу йому розраховувати не варто. Тхієу був вимушений погодитися [4, с. 707].

Північний В'єтнам зі свого боку також зобов'язувався вивести свої підрозділи. Але і Р. Ніксон, і Г. Кіссінджер, і Тхієу розуміли, що північні в'єтнамці не збираються виконувати підписані ними умови. Так само усі розуміли, що в угоді відсутня система стримування у майбутньому військової активності ДРВ на Півдні. Фактично угодою лише призупинялися військові дії на строк, необхідний комуністам на приготування широкомасштабного наступу. Армія Республіки В'єтнам була небоєздатною. Надіялися на погодження конгресом каральних акцій у В'єтнамі теж не доводилося. Фактично доля Південного В'єтнаму була вирішена. Але в умовах зростання пацифістських настроїв у конгресі та американському суспільстві Р. Ніксон інакше вчинити не міг [4, с. 708-709].

Наприкінці 1974 року становище режиму Тхієу значно погіршилося внаслідок наступу військ комуністів. 23 березня він звернувся з черговим проханням до президента Дж. Форда про військове втручання США. Але Дж. Форду, не вдалося переконати конгрес збільшити кошти на підтримку південнов'єтнамського уряду [6, с. 137]. 21 квітня 1975 року Нгуєн Ван Тхієу подав у відставку. У своєму останньому виступі він усю відповідальність за поразку поклав на США: «Сполучені Штати не виконали своїх обіцянок. Це не гуманно. Це безвідповідально» [6, с. 139].

Таке «загострення» відносин між США і Республікою В'єтнам вже не могло мати вагомих наслідків. США евакуювали своїх громадян з Південного В'єтнаму, повністю припинивши боротьбу за цю країну. 30 квітня 1975 року Сайгон був узятий об'єднаними силами в'єтнамських комуністів. США закрили своє посольство у Сайгоні і ввели проти В'єтнаму торгове ембарго. Америко-в'єтнамські відносини вступили у етап відсутності офіційних дипломатичних представництв.

Отже, результати дослідження дають підстави дійти наступних висновків. Від закінчення Другої світової війни, коли у Індокитаї розгорнувся активний антиколоніальний рух, США мали справу у двома В'єтнамами: Північним – прокомуністичною Демократичною Республікою В'єтнам, та Південним – прозахідною Державою, згодом – Республікою В'єтнам. Відносини з цими державними утвореннями у США склалися діаметрально протилежні – конфронтація та військовий конфлікт з ДРВ і співпраця аж до перекладення на себе основних зусиль щодо розвитку економіки і оборони з Республікою В'єтнам.

Такі відносини були обумовлені тогочасною міжнародною ситуацією, зокрема початком «холодної війни». Хоча США під час та після Другої світової війни виступали за демонтаж світової колоніальної системи, очолення комуністами антиколоніальної війни у В'єтнамі змусило їх підтримати Францію у її зусиллях зберегти своє панівне становище у Індокитаї.

Логіка дій президентів Д. Ейзенхауера та Дж. Кеннеді щодо активної допомоги Республіці В'єтнам полягала у стримуванні розширення зони впливу комуністичного блоку. Останній давав їм усі підстави вважати себе таким, що прагне переглянути розмежування зон впливу скориставшись національно-визвольною боротьбою у колишніх колоніях.

Відносини США та Республіки В'єтнам протягом окресленого періоду не були рівноправними. Остання завжди була «молодшим партнером» Сполучених Штатів. Військова міць та політичний вплив у світі давали змогу США фактично диктувати свою волю Південному В'єтнаму. Проте події у В'єтнамі не були зовнішньополітичним пріоритетом США. Поява доктрин Д. Ейзенхауера, Дж. Кеннеді та Л. Джонсона були пов'язані не з Південно-Східною Азією, а з іншими регіонами світу. Хоч поява доктрини Р. Ніксона й була викликана прагненням США вийти з глухого кута у В'єтнамі, стосувалася американської політики не лише у цій країні. Тому американо-в'єтнамські відносини швидше були наслідком зовнішньої політики США загалом, яка визначалася реаліями «холодної війни». Безпосередня участь збройних сил США у в'єтнамському конфлікті не переслідувала мету покарати комуністів за будь-яку ціну. Застосування військової сили лежало у площині підтримки престижу Сполучених Штатів у глобальному протистоянні з СРСР.

З огляду на це, зміна конфігурації у комуністичному блоці, зокрема розкол між СРСР та КНР, був використаний США для виходу з В'єтнамської війни та налагодження стосунків з Китаєм як противагою Радянському Союзу у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Вихід США з Другої війни у Індокитаї, який багато дослідників характеризують як поразку, значною мірою визначив подальшу політику Сполучених Штатів і В'єтнаму щодо одна одної. Тому період 1960-1970-х років необхідно обов'язково враховувати, роблячи висновки про сучасні американо-в'єтнамські відносини.

Перспективи подальших досліджень американо-в'єтнамських відносин 1960-1970-х років полягають у вивченні їх розвитку після закінчення війни та її впливу на стратегію США у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, яку ми спостерігаємо сьогодні.

Список використаної літератури

1. Гарри М. Роль Китая в победе Вьетнама в войне с США (1959-1975) / М. Гарри // Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН. – 2017. – Т. 31, № 3. – С. 2-7. ; Garri M. Rol Kitaya v pobede Vetnama v voyne s SShA (1959-1975) / M. Garri // Vestnik Kalmytskogo instituta gumanitarnykh issledovaniy RAN. – 2017. – Т. 31, № 3. – С. 2-7.

2. Документы Пентагона [Электронный ресурс] / сост. Д. Ф. Кузнецов. – Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2017. – 310 с. – Режим доступа : http://kuznetsov.ucoz.org/publications/dokumenty_pentagona.pdf ; Dokumenty Pentagona [Elektronnyy resurs] / sost. D. F. Kuznetsov. – Blagoveshchensk : Blagoveshchenskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet, 2017. – 310 s. – Rezhim dostupa : http://kuznetsov.ucoz.org/publications/dokumenty_pentagona.pdf

3. Дужа І. А. Еволюція політики США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні : моногр. / І. А. Дужа. – Біла Церква : ДНВЗ «БНАУ», 2018. – 198 с. ; Duzha I. A. Yevolyutsiya politiki SShA v Aziysko-Tikhookeanskomu regionii : monogr. / I. A. Duzha. – Bila Tserkva : DNVZ «BNAU», 2018. – 198 s.

4. Дэвидсон Ф. Б. Война во Вьетнаме (1946-1975) / Ф. Б. Дэвидсон. – Москва : Изд-во Эксмо, 2002. – 816 с. ; Devidson F. B. Voyna vo Vetname (1946-1975) / F.B. Devidson. – Moskva : Izografus, Izd-vo Eksmo, 2002. – 816 s.

5. Иванов В. В. Политика США в отношении Республики Вьетнам (Южный Вьетнам) в 1973-1975 гг., как один из главных факторов падения режима Нгуена Ван Тхьеу / В.В. Иванов // Псковский военно-исторический вестник. – 2017. - Вып. 3. – С. 131-141. ; Ivanov V. V. Politika SShA v otnoshenii Respubliki Vetnam (Yuzhnyy Vetnam) v 1973-1975 gg., kak odin iz glavnykh faktorov padeniya rezhima Nguena Van Tkhieu / V.V. Ivanov // Pskovskiy voenno-istoricheskiy vestnik. – 2017. - Vyp. 3. – S. 131-141.

6. Пірожкова Ю. «Китайський фактор» у стратегії розрядки міжнародної напруженості адміністрації Р. Ніксона / Ю. Пірожкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. - 2007. - Вип. 91-93. - С. 160-162. ; Pirozhkova Yu. «Kytaiskyi faktor» u stratehii rozriadky mizhnarodnoi napruzhenosti administratsii R. Niksona / Yu. Pirozhkova // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia. - 2007. - Vyp. 91-93. - S. 160-162.

7. Тимошенко А. Г. Формирование политики администрации Д. Кеннеди в Индокитае (1961-1963 гг.) / А. Г. Тимошенко // Вестник Томского государственного университета. – 2007. – № 303. – С. 109-117. ; Тимошенко А. Г. Формирование политики администрации Д. Кеннеди в Индокитае (1961-1963 гг.) / А. Г. Тимошенко // Вестник Томского государственного университета. – 2007. – № 303. – С. 109-117.

8. Шевчук О. В. Азійська доктрина Р. Ніксона та її вплив на зміну конфігурації стратегічного трикутника США – КНР – СРСР / О. В. Шевчук // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. - 2008. - Т. 93, Вип. 80. - С. 56-62. ; Shevchuk O. V. Aziiska doktryna R. Niksona ta yii vplyv na zminu konfihuratsii stratehichnoho trykutnyka SShA – KNR – SRSR / O. V. Shevchuk // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser. : Politolohiia. - 2008. - T. 93, Vyp. 80. - S. 56-62.

9. Dacy D. C. Foreign Aid, War, and Economic Development: South Vietnam, 1955-1975 / D. C. Dacy. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 324 p.

10. Foreign Relations of the United States, 1952-1954 / ed. D. W. Mabon. – Washington : United States Government Printing Office, 1984. – Vol. XII, Part I : East Asia and the Pacific. – 1113 p.

11. Foreign Relations Of The United States, 1969–1976 / ed. L. J. Smith, D. H. Herschler. – Washington : Uited States Government Printing Office, 2003. – Vol. I : Foundations of Foreign Policy, 1969–1972. - 437 p.

12. Foreign Relations of the United States. 1950 / ed. N. H. Petersen, W. Z. Slany, Ch. S. Sampson, J. P. Glennon, D. W. Mabon. – Washington : United States Government Printing Office, 1976. – Vol. VI : East Asia and the Pacific. - 1581 p.

13. Sebenius J. K. Kissinger's Negotiation Campaign to End the Vietnam War [Electronic resource] / J. K. Sebenius, E. B. Kogan // Harvard Business School Working Paper. – 2016. - № 17-053. – Mode of access : https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/17-053_238c3f80-ac0e-45c4-a769-fb7173fb09ff.pdf

14. The Pentagon Papers / M. Gravel Edition. – Boston : Beacon Press, 1971. – Vol. 2. – 632 p.

15. The Pentagon Papers / M. Gravel Edition. – Boston : Beacon Press, 1972. – Vol. 3. – 746 p.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2020 р.

I. Desiatnikov

**UNITED STATES - VIETNAM RELATIONS IN LIGHT OF GEOPOLITICS OF
THE USA IN ASIA-PACIFIC REGION IN 1945-1975**

The article focuses on the analysis of US-Vietnam relations during the period from 1945 to 1975. The aim of the article is to trace the changes that took place in the US-Vietnam relationship over that period, to identify the factors that influenced them, as well as the approaches used by the heads of the countries to tackle their foreign policy objectives in the region.

The author traces the evolution of US policy in Vietnam pursued by Presidents H. Truman, D. Eisenhower, J. Kennedy, L. Johnson and R. Nixon. The United States had diametrically opposed position on relations with the Vietnamese governments, namely, confrontation and military conflict with the Democratic Republic of Vietnam, and cooperation, military and economic aid to the Republic of Vietnam.

The author concludes that the US attitude towards Vietnam was determined by the international situation at that time, including the beginning of the Cold War. The policies of Presidents D. Eisenhower and J. Kennedy were to restrain the expansion of the Communist bloc's sphere of influence. The direct involvement of the US military in the Vietnam conflict, initiated by L. Johnson, pursued the goal of enhancing the prestige of the United States in the global confrontation with the USSR.

The split between the Soviet Union and China was used by the US to get out of the Vietnam War and mend relations with China as a counterweight to the Soviet Union in the Asia-Pacific region. Instead, the Republic of Vietnam, which had been the "junior partner" of the United States, was left to its fate.

Keywords: *United States of America, Democratic Republic of Vietnam, Republic of Vietnam, interstate relations, Asia-Pacific region.*

УДК 32.019.51:070.16(4-672ЄС)

Л. Дорош

**ВІДПОВІДЬ НА ГІБРИДНІ ЗАГРОЗИ:
ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У БОРОТЬБІ З
ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ**

Проаналізовано особливості комплексної стратегії Європейського Союзу у боротьбі з дезінформацією. Прослідковано, що для реагування на гібридні загрози у рамках ЄС функціонують такі інструменти – «Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій», «Координаційна група з питань гібридних загроз» та «Система швидкого оповіщення». Стверджується, що використання багаторівневого, крос-секторального підходу дає можливість ЄС поступово нарощувати його захисні сили у протидії модерним гібридним загрозам. Наголошено, що Україні, яка потерпає від гібридної війни, вкрай важливо залучати досвід використання окремих інструментів, вироблених у рамках ЄС, у боротьбі з дезінформацією та забезпечення стійкості до гібридних викликів.

Ключові слова: *гібридна війна, дезінформація, Європейський Союз, Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій, Координаційна група з питань гібридних загроз, Система швидкого оповіщення.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-106-116

Посилення гібридних загроз глобального та регіонального рівнів вимагає зміцнення безпекового потенціалу Європейського Союзу. Сьогодні ці загрози стали основним центром уваги для політиків, чиновників, аналітиків та дослідників у ЄС. Ці загрози трактуються як критичні. Саме на підготовку відповіді на них спрямована спільна діяльність держав Європи. У рамках ЄС країни-члени спільно випрацювали Спільну зовнішню політику та політику безпеки (СЗППБ) (Common Foreign and Security Policy (CFSP), спільну політику безпеки та оборони (СЗПБ) (Common Security and Defence Policy (CSDP)), Зону свободи, безпеки та справедливості (the Area of Freedom, Security and Justice (AFSJ) та Безпековий Союз (Security Union). ЄС підштовхнули до таких дій головно агресивна поведінка Росії та захоплення Криму у 2014 році. У об'єднанні побоюються, що Росія може використовувати ту саму тактику щодо інших колишніх радянських республік та членів Варшавського договору. Крім того, занепокоєння викликають дії Даєш в південному сусідстві ЄС, що змусили Об'єднання звернути увагу на особливості використання соціальних медіа та мереж для радикалізації європейців та спрямування терористичних операцій на європейському континенті. Нарешті, кібератаки, ініційовані з Китаю чи Ірану, підривні операції комерційних структур (наприклад, Wannacry та NotPetya), дезінформаційні кампанії не лише порушили критичну інфраструктуру в Європі, але й послабили довіру до європейських демократичних інститутів та процесів (наприклад, діяльність Cambridge Analytica) [16]. У такому випадку для подолання таких гібридних викликів ЄС повинен не тільки захищати свої інституції від зовнішніх державних суб'єктів, а й від внутрішніх загроз, що йдуть від політичних груп у межах її держав-членів [22].

ЄС сьогодні вкрай серйозно сприймає гібридні загрози і розробляє механізми протидії їм. Тут йдеться про кризи, що тривають за його межами, на його східних та південних кордонах. Як в Україні, так і інших країнах ЄС намагається протидіяти головно ворожим діям Росії, окрім цього реагує на активність США та Китаю, а також на використання нових технологій, таких як 5G. Однак контрзаходи ЄС передусім зосереджені на внутрішньому вимірі його розвитку, враховуючи, що держави-члени ЄС передусім піддаються гібридним атакам. Ці заходи в цілому допомагають «забезпечити майбутнє» самого ЄС, створити його внутрішні структури й мережі в умовах швидкозмінюваного міжнародного ландшафту. Таке зміцнення безпекових структур передбачає передусім творення інституцій на наднаціональному рівні, а також узгодження спільного для європейського простору інструментарію протидії безпековим викликам.

Одним із ключових інструментів у гібридній війні стала дезінформація в Інтернеті – поширення неправдивої або оманливої інформації на веб-платформах для впливу на громадськість. Такий інструмент у повній мірі використовує Росія у гібридній війні проти України, а також для впливу на суспільства західних демократій. ЄС заявляє, що «дезінформація спотворює істину, відволікає від істини і відкидає істину», вона стає «зброєю для впливу на громадську думку, створення та посилення поділів у суспільстві та підриву довіри до державних установ та виборчих систем» [11]. ЄС визнає ці загрози та реагує на них, розробляючи комплексну стратегію боротьби з дезінформацією, створюючи відповідні інститути та творячи відповідну нормативно-правову базу, викриваючи неправдиві повідомлення та зміцнюючи незалежні ЗМІ.

Мета цього дослідження – комплексно проаналізувати стратегію та інституційну структуру ЄС, що спрямована на протидію гібридним впливам у інформаційній сфері.

Джерельну базу цього дослідження становлять головно документи ЄС [1-2; 4-9] та інформація про діяльність структур ЄС, створених для протидії дезінформації [3; 10; 19]. Також міцну основу цього дослідження склали довідкові та публіцистичні матеріали [11-13; 15; 18], у яких досліджуються сучасні виклики у сфері подолання кіберзагроз, протидії дезінформації, забезпечення кібербезпеки тощо. Варто також викормити аналітичні роботи Д.Файота та Р.Паркса [16], С. Столтона [19-20], К.Торінгтон [22], які зосереджують увагу на інституційній структурі, виробленій у рамках ЄС, діяльність якої спрямована на протидію сучасним гібридним викликам та захист Європи.

Важливо розуміти, що безпекова архітектура ЄС стосується не лише її військової компоненти. Тут йдеться, окрім іншого, й про безпеку європейської цифрової економіки, кібербезпеку, безпеку морської, космічної та енергетичної сфер. До них слід додати й такі надважливі сектори, як безпека кордонів ЄС, захист його критичної інфраструктури та інформаційного середовища. Захист останніх трьох сфер означає захист наріжних каменів самого Європейського Союзу, без них неможлива подальша інтеграція європейської економіки та розвиток демократичних інститутів, що її підтримують [16]. Отож, у нашому дослідженні акцентуємо увагу на комплексному з'ясуванні специфіки інституційного та інструментального забезпечення безпеки Об'єднання у сфері подолання гібридних загроз, враховуючи, що таких захист має міжінституціональний характер і охоплює різноманітні сфери.

У червні 2016 р. Верховний представник Союзу з питань зовнішньої політики та політики безпеки та віце-президент Європейської комісії оприлюднили Глобальну стратегію ЄС (EU Global Strategy). Її ключовою тезою є «захист Європи» - через управління кризами, захист кордонів та зусилля по боротьбі з екстремізмом, кібератаками та дезінформацією через «зв'язок» між внутрішньою та зовнішньою безпекою. «Гібридна книга ЄС» («EU Hybrid Playbook») заклала основи для системи координації на рівні ЄС та на національному рівні у разі гібридної атаки [9]. Усі заходи, вжиті ЄС з 2015 р., були підсумовані 12 червня 2018 р. у звіті про виконання спільної платформи щодо протидії гібридним загрозам («Report on the implementation of the joint framework on countering hybrid threats») та 26 червня 2018 р. у спільному повідомленні про підвищення стійкості та протидії гібридним загрозам («Communication on increasing resilience and bolstering capabilities to address hybrid threats») [7] та запропоновано подальші дії у цій сфері. І, нарешті, 5 грудня 2018 р. ЄС опублікував свій план дій щодо подолання дезінформації («Action Plan against disinformation») [5], що передбачає встановлення партнерських відносин між структурами ЄС, державами-членами та онлайн-платформами.

Загалом дослідники виділяють 10 заходів, які здійснює ЄС для протидії дезінформації:

1. Створення публічної бази даних EuvsDisinfo (2015 р.), метою якої є підвищення рівня обізнаності громадськості та розуміння випадків дезінформації, а також допомога громадянам розвивати опір цифровій дезінформації та маніпуляціям у ЗМІ.

2. Захист виборів у ЄС (захист персональних даних, прозорість політичної реклами в інтернеті, посилення кібербезпеки), наголошуючи, що забезпечення стійкості демократичних систем Союзу є частиною «Безпекового Союзу».

3. Розвінчування євроміфів. ЄС розробив серію спеціалізованих кампаній у кількох країнах ЄС, розвінчуючи національні варіанти міфів, пов'язаних з функціонуванням ЄС.

4. Моніторинг дезінформаційний повідомлень системою швидкого оповіщення (Rapid Alert System), яка дозволяє інституціям ЄС та державам-членам обмінюватись ідеями щодо подолання дезінформаційних кампаній, та координувати дії з їх відсічі.

5. Прийняття загальноєвропейського кодексу практики щодо дезінформації («EU-wide Code of Practice on Disinformation») спільно з онлайн-платформами. Провідні інтернет-компанії, такі як Google, Mozilla, Facebook, Twitter та Microsoft, підписали цей Кодекс, зобов'язавшись застосовувати більш жорсткі правила та вказівки щодо поширення дезінформації, видаляти фейкові облікові записи та забезпечувати прозорість поширення політичної реклами.

6. Організація заходів, що сприяють посиленню медіаграмотності. Тут йдеться про проведення щорічного Європейського тижня медіаграмотності (European Media Literacy Week), що охоплює понад 320 заходів, що сприяють посиленню медіаграмотності в Європі. Європейська комісія також підтримує такі проекти, як детектори брехні (Lie Detectors), які спонукають школярів до критичного мислення.

7. Посилення ролі громадянського суспільства у виявленні та викритті дезінформації. ЄС заохочує громадські організації виявляти та викривати дезінформацію в Інтернеті. Однією з таких ініціатив є волонтерський проект «Keyboard Warriors» у Польщі.

8. Посилення роботи платформ з перевірки фактів (fact-checkers) шляхом інвестування у їх діяльність. ЄС інвестує у нові технології, що пов'язані із перевіркою змісту і відслідковуванням поширення дезінформації в соціальних медіа (до прикладу, веб-платформа «Truly Media», розроблена спільно Афіньським технологічним центром (Athens Technology Center) та Deutsche Welle).

9. Здійснення кампаній, які сприяють підвищенню обізнаності громадян щодо негативних наслідків дезінформації. У Єврокомісії стверджують, коли громадяни знають про позитивний вплив політики та цінностей ЄС на їх повсякденне життя, вони також стають більш стійкими до негативних наслідків дезінформації. За допомогою комунікаційних кампаній, таких як InvestEU, EUandMe та EU Protects, ЄС інформує громадян про їхні права та про те, як він захищає їх від дезінформації.

10. Підтримка свободи та плюралізму ЗМІ для забезпечення здорової демократії. ЄС поважає свободу та плюралізм ЗМІ, а також право на свободу вираження поглядів. Дезінформацію можна подолати, підтримуючи незалежних журналістів та журналістів-розслідувачів, які продукують високоякісний новинний матеріал [11].

Загалом для реагування на гібридні загрози у рамках ЄС функціонують такі інструменти – «Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій» (East StratCom Task Force (ESTF)), «Координаційна група з питань гібридних загроз» (Hybrid Fusion Cell (HFC)) та «Система швидкого оповіщення» (Rapid Alert System – Disinformation (RAS-DIS)). Аналітики зазначають, що бюджет на 2019 рік для цих структур зріс з 1,9 мільйона євро у 2018 році до 5 мільйонів євро. Крім того, передбачається розширення кількості співробітників команди стратегічної комунікації впродовж найближчих двох років, а саме експертів з пошуку та аналізу даних [22].

У 2015 р. у рамках ЄС створено «Східну групу StratCom» (East StratCom Task Force) для боротьби з дезінформацією російських урядових та провладних медіа-джерел, що спрямована проти держав Європи та держав Східного партнерства (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова та Україна) [1]. Ця група була створена ще до виборів у США у 2016 р., з метою кращого реагування на спроби Кремля вплинути на виборців та зруйнувати європейську єдність. Особливо це наголошувалось щодо колишніх радянських республік

[14]. Згодом вплив російських груп було підтверджено і щодо референдуму по Брекзиту, і щодо виборів у Франції та Німеччині. Відтак, така протидія має довгострокові виміри.

У діяльності групи наголошується на значенні стратегічного спілкування, розробці комунікаційних продуктів та кампаній, що орієнтовані на краще пояснення політики ЄС у країнах Східного партнерства. Діяльність робочої групи здійснюється у рамках більш широких зусиль ЄС, спрямованих на зміцнення медіа-середовища в регіоні Східного партнерства, у тісній співпраці з іншими членами ЄС. Цільова група повідомляє і аналізує тенденції дезінформації, пояснює та розкриває дезінформаційні повідомлення та сприяє підвищенню обізнаності про дезінформацію, що надходить з російських державних медіа ресурсів, проросійських джерел та поширюється у медіапросторі політики сусідства [19]. Переважно такі комунікаційні стратегії були орієнтовані на країни Східного партнерства. Пізніше були створені такі ж спеціальні групи з питань стратегічної комунікації для Півдня та Західних Балкан.

У згаданому нами Плані дій проти дезінформації [5] ЄС визнав, що ESTF каталогізувала, проаналізувала та поставила у центрі уваги понад 4500 прикладів дезінформації, що використовується Російською Федерацією, розкривши численні повідомлення про дезінформацію, підвищивши обізнаність та викривши інструменти, методи та наміри дезінформаційних кампаній.

Важливого значення ЄС надає підвищенню рівня обізнаності та творенню спеціальних механізмів для обміну інформацією з країнами-членами та координації спроможності ЄС щодо реалізації стратегічних комунікацій. 6 квітня 2016 р. ЄС окреслив спільну основу щодо протидії гібридним загрозам, яка, серед іншого, передбачала створення центру «Координаційна група з питань гібридних загроз» («Hybrid Fusion Cell») для розвідки, збору інформації та аналізу потенційних гібридних загроз у розвідувальному та ситуаційному центрі ЄС («EU's intelligence and situation centre» (INTCEN) [4]. Метою функціонування такого інституту є отримання, аналіз та обмін інформацією, інформування осіб, які приймають рішення, як в установах ЄС, так і в державах-членах щодо індикаторів гібридних загроз та попередження щодо них [12]. Лише у координації з відповідними органами ЄС та на національному рівні Fusion Cell аналізуватиме зовнішні аспекти гібридних загроз, що впливають на ЄС та його сусідів, з метою швидкого аналізу відповідних інцидентів та інформування про стратегічні процеси прийняття рішень ЄС, у тому числі надання даних до оцінки безпекових ризиків на рівні ЄС. Група сприятиме зростанню поінформованості та робитиме вклад у процеси оцінки безпекових ризиків, які сприятимуть розробці політики на національному та європейському рівнях [15].

Система швидкого оповіщення (Rapid Alert System- Disinformation (RAS-DIS) є ще одним інструментом у загальній системі ЄС у боротьбі з дезінформацією та є одним із стовпів згаданого нами Плану дій проти дезінформації, затвердженого Європейською Радою у грудні 2018 р. Ця система є частиною інституцій ЄС, яка сприяє обміну думками щодо дезінформаційних кампаній та координує протидію їм у режимі реального часу. Над проектом працює близько 140 осіб, які діляться всіма повідомленнями, аналізами та звітами щодо випадків дезінформації. Також система включає вбудовану функцію оповіщення у випадку широкомасштабної дезінформаційної кампанії, на зразок кампанії у США у 2016 р. [17]. Діяльність RAS-DIS ґрунтується на загальнодоступній інформації, а також система повинна використовувати наукові дані, дані досліджень, платформ перевірок фактів, онлайн-платформ та міжнародних партнерів [19]. У її рамках передбачено створення Цільової цифрової платформи (Dedicated Digital Platform), у межах якої держави-члени та

інституції ЄС можуть ділитися інформацією та баченнями щодо дезінформації та координувати відповіді на них. Також перебачено функціонування мережі із 28-ми національних контактних пунктів, які координуватимуть участь урядів держав-членів ЄС та обмінюватимуться інформацією та кращими практиками в межах RAS-DIS. Потенційними результатами дії системи стануть заходи з інформування та підвищення обізнаності громадськості; збереження прикладів важливих випадків на веб-платформах; розширення можливостей дослідників, мереж перевірок фактів та громадянського суспільства; скоординована відповідь; скоординована залученість тощо.

Важливо відзначити, що ця система швидкого попередження про дезінформацію ініційована у 18 березня 2019 р., однак станом на жовтень 2019 р. ще у повній мірі не використовувалась. Ключовим поясненням цьому є, окрім іншого, невизначеність параметрів, за якими оцінюють міру впливу, шкідливість та масштаб кампанії з дезінформації. Тут йдеться про те, щоб виміряти, чи той чи інший випадок дезінформації є частиною більшої транскордонної кампанії, чи вона координується, здійснюється навмисно, з політичною метою та з конкретним аудиторним «охопленням» [20]. Відтак, джерела зазначають, що з часу запуску системи ЄС не виявив таку кампанію, яка була б порівнянна, наприклад, з кампанією, про яку повідомлялося під час президентських виборів у США. Однак, у ЄС розуміють, що якщо навіть не було виявлено дезінформаційних кампаній за допомогою таких інструментів, це не означає, що вони повністю відсутні [13; 17].

Систему швидкого оповіщення сьогодні критикують, як «нешвидку, несповісницьку, несистемну» [22]. Це важливо з точки зору відсутності ефективної співпраці з державами-членами, браку координаційної роботи поміж 28-ма національними урядами, які не мають власних систем моніторингу дезінформації. Відтак, за відсутності скоординованої діяльності ЄС у боротьбі з дезінформацією у всіх 28-ми державах-членах існує висока вірогідність, що у окремих країнах більш неконтрольованіше поширюватимуться фейкові повідомлення. Чинники ЄС зазначають, що у 2020 р. буде здійснено оцінку потенційної діяльності системи і буде прийнято рішення, чи вона функціонуватиме у рамках власного нормативного регулювання чи у рамках дії майбутнього Закону про цифрові послуги – нової правової бази, яка повинна бути представлена в 2020 р. [20].

Сьогодні RAS-DIS використовується ЄС для моніторингу серйозних випадків дезінформації після низки онлайн-кампаній, що стосуються спалаху коронавірусу у світі та Європі. У випадку виявлення фальшивих новин про коронавірус в Інтернеті, система поширює інформацію про дезінформацію між країнами-членами, а також партнерами з Великої сімки [21].

Погоджуємось з думкою аналітиків, які зазначають, що важливість цієї системи швидкого оповіщення не в тому, щоб фіксувати кількість виявлених оповіщень, а в тому, що держави-члени ЄС можуть вчитися одне в одного обміну даними та спільно оцінювати дезінформаційні кампанії, які мали успіх [19].

Слід зазначити, що ЄС розробив низку політичних ініціатив, які покликані допомогти Союзу та його державам-членам реагувати на гібридні загрози та підвищити власну стійкість й у сфері кібербезпеки. У 2013 р. ЄС оприлюднив стратегію кібербезпеки, а в 2016 р. було прийнято Директиву щодо безпеки мережевих та інформаційних систем по всьому ЄС («Directive on the security of network and information systems across the EU» – NIS Directive). Цю Директиву всі члени ЄС імплементували до 9 травня 2018 р. На додаток до кіберзахисних висновків Європейської програми з питань безпеки (European Agenda on Security) у 2015 р., ЄС представив спільне повідомлення під назвою «Опір, стримування та

оборона: розбудова сильної кібербезпеки для ЄС («Joint Communication entitled ‘Resilience, Deterrence and Defence: Building Strong Cyber Security for the EU») [7], що включає такі ініціативи, як, наприклад, посилення Агентства ЄС з питань мережевої та інформаційної безпеки («EU Agency for Network and Information Security») (ENISA) та вироблення плану координованого реагування на масштабні інциденти та кризи в кібербезпеці в ЄС [2]. 6 лютого 2018 р. країни-члени ЄС погодились створити платформу «Освіта, навчання, тренінги та оцінювання» («Education, Training, Exercise and Evaluation (ETEE) platform») для координації діяльності у сфері кібербезпеки та підготовки та освіти в галузі кібербезпеки в межах ЄС. Ця платформа була запущена в листопаді 2018 р. після залучення експертів з окремих країн [3]. 4-8 червня 2018 р. були організовані спільні навчання із кіберзахисту «Cyber Phalanx 2018», які відбувались у формі імітаційних навчань, які проходили в місті Уолс-Зізенхайм (Австрія). 28 червня 2018 р. шість країн-членів ЄС (Австрія, Бельгія, Естонія, Фінляндія, Німеччина та Латвія) підписали Меморандум про об'єднання та обмін можливостями в галузі кібербезпеки, що має на меті організацію спільних навчань та посилення обміну інформацією [10]. 10 грудня 2018 р. Європейська Комісія вирішила посилити кіберспроможність Союзу шляхом створення Агенції ЄС з питань кібербезпеки («EU Agency for Cybersecurity»). Отож, ЄС надає особливого значення тренуванням та навчанням, дослідженням та залученням технологій, цивільно-військовому співробітництву та міжнародному співробітництву у цій сфері.

Однак зусилля ЄС не обмежуються лише кібербезпекою. ЄС підвів підсумки щодо імплементації спільної платформи щодо протидії гібридним загрозам та посилення практичного реагування на гібридні загрози [8]. Важливо відзначити, як уважно ставиться ЄС до практичної підготовки у сфері протидії гібридним загрозам. Так, у межах об'єднання було організовано низку навчань з посилення реагування на кризи. Слід зазначити, що ще в 2016 р. Європейське агентство з питань оборони (European Defence Agency (EDA)) організувало імітаційні навчання щодо вигаданої гібридної кризової ситуації. 28 вересня 2017 р. ЄС розпочав паралельні та скоординовані навчання (PACE17) за вигаданим сценарієм, щоб перевірити ситуаційну обізнаність ЄС, час реакції, канали комунікацій – та засвоїти деякі уроки. 30-31 січня 2018 р. Управління Європейської комісії з питань охорони здоров'я та безпечності харчових продуктів (the European Commission's DG for Health and Food Safety (DG SANTE)) організувало міжгалузеві навчання з питань гібридних загроз (навчання «Химера») із використанням факторів пандемії. Такі тренування стали особливо актуальними у світлі використання отрути «Новічок» для отруєння у Солсбері, Великобританія. З 5 по 23 листопада 2018 р. було організовано великі цивільно-військові «Гібридні навчання ЄС 2018» (EU Hybrid Exercise 2018) (EU-HEX-ML 18). У ході цих навчань було залучено різні інституції та органи ЄС для розробки сценарію врегулювання кризи, із врахуванням різних аспектів зовнішньої та внутрішньої безпеки (гібридні атаки, енергетика, кібербезпека, охорона здоров'я, морська сфера тощо). Паралельно відбувались тренування під егідою НАТО у рамках програми Паралельних і координованих навчань (Parallel and Coordinated Exercise (PACE)).

У січні 2020 р. European Union Task Force провели перший в історії саміт щодо ворожого зовнішнього впливу (головно з боку втручання східного сусіда – РФ та Китаю) У ході саміту обговорювались змінювані загрози, викликані поширенням дезінформації в середині ЄС, наголошувалось на необхідності вироблення крос-секторальної стратегії, спрямованої на боротьбу з дезінформаційними кампаніями, картографування майбутніх загроз та діагностики сфер вразливості, а також визначення нових шляхів подолання цих

викликів. Чиновники ЄС наголошують на тому, що дезінформація поширюється щодо цілої низки питань, як-от міграція, сфера охорони здоров'я (особливо щодо пандемії коронавірусу), зміна клімату та участі у виборчому процесі. У рамках саміту представники Європейської Комісії запропонували 2,5 мільйони євро для створення обсерваторії цифрових медіа, яка б об'єднала платформи перевірки фактів та наукових дослідників для боротьби з дезінформацією, і 60 мільйонів євро на 2021-2027 роки для підтримки якісної журналістики. З іншого боку, експерти стверджують, що сьогодні таких коштів є недостатньо [14].

Значення має й постійна співпраця з великими платформами соціальних мереж (Facebook, Twitter, Google, Microsoft, Mozilla), які взаємодіють у рамках Кодексу практики проти дезінформації («Code of practice against disinformation») та зобов'язані робити кроки для підвищення прозорості цих платформ, включаючи забезпечення прозорості політичної реклами у межах країн ЄС, співпрацю з платформами з перевірки фактів для виявлення дезінформаційного змісту (у тому числі пов'язаного з виборами), та видалення фальшивих облікових записів тощо [22]. Власне такі спільні зусилля та заходи у рамках спільного плану дій проти дезінформації, а також зусилля громадянського суспільства щодо підвищення обізнаності про загрози, сприяли стримуванню атак та викриттю дезінформаційного змісту, а отже, повинні тривати та поширюватись [14].

Слід зазначити, що сьогодні немає єдиновірного інструменту боротьби з дезінформацією та іншими гібридними впливами. Дослідники вказують на гібридну природу самого ЄС, що робить її незамінним фактором протидії гібридним загрозам [14]. Однак гібридний характер Союзу також робить його однозначно вразливим. Саме тому аналітики наголошують, що гібридні загрози вимагають обережної рівноваги між основними правами та безпекою, відкритим ринком та безпечною економікою. Окрім цього вони вимагають швидкості та рішучості, які у випадку ЄС часто недосяжні, через брак бажання та можливостей координації спільних зусиль державами-членами ЄС. Тут важливо також називати все своїми іменами (гібридну атаку – гібридною атакою), швидко реагувати та розвивати інституції як на наднаціональному рівні, так і на рівні країн-членів [16].

Висновуючи, слід зазначити, що ЄС, використовуючи батерівневий, крос-секторальний підхід, поступово нарощує свої захисні сили, зокрема стосовно модерних нетрадиційних загроз. Сучасні гібридні загрози не мають часових рамок, відтак, відповіді на них та зусилля з метою підвищення стійкості повинні стати перманентною особливістю зовнішньої та внутрішньої діяльності ЄС. Особливо важливо на сучасному етапі вчасно виявляти та усувати поточні виклики, слідкувати за новими вразливими ситуаціями та міжнародними акторами, для яких використання інструментів більш масштабної гібридної кампанії стало вже звичним. З іншого боку, слід погодитись з думкою аналітиків, що наразі ефективність заходів ЄС у протидії дезінформації є маловідомою та потребує детального вивчення, у тому числі із врахуванням факторів впливу внутрішнього та зовнішнього походження. Однак, слід розуміти, що створення та координація інституцій Об'єднання у цій сфері, вироблення політичних механізмів та прийняття стратегічних документів, вчасна та ефективна реакція ЄС – це ті кроки, які посилюють співтовариство. Україні ж, яка потерпає від гібридної війни, вкрай важливо залучати досвід використання окремих інструментів, вироблених у рамках ЄС, у боротьбі з дезінформацією та забезпечення стійкості до гібридних загроз.

Список використаної літератури

1. Action Plan on Strategic Communication [Electronic resource] // High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. – 2015. – Ares(2015)2608242. – June 22. – Mode of access : <http://archive.eap-csf.eu/assets/files/Action%20Plan.pdf>
2. Commission Recommendation on Coordinated Response to Large-Scale Cybersecurity Incidents and Crises [Electronic resource] // European Commission. – 2017. – C(2017)6100 final. – September 13. – Mode of access : <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2017/EN/C-2017-6100-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>
3. ESDC: Cyber platform for education, training, evaluation and exercise (ETEE) [Electronic resource] // EEAS. – 2018. – February 14. – Mode of access : https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/39848/esdc-cyber-platform-education-training-evaluation-and-exercise-eteen_en
4. Joint Communication establishing a Joint Framework on Countering Hybrid Threats // High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. – 2016. – April 6. – JOIN(2017) 18 final.
5. Joint Communication on an Action Plan Against Disinformation [Electronic resource] // High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. – 2018. – December 5. – JOIN(2018) 36 final. – Mode of access : https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/action_plan_against_disinformation.pdf
6. Joint Communication on Increasing Resilience and Bolstering Capabilities to Address Hybrid Threats // High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. – 2018. – June 13. – JOIN(2018) 16 final.
7. Joint Communication on Resilience, Deterrence and Defence: Building Strong Cybersecurity for the EU [Electronic resource] // High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. – 2017. – September 13. – JOIN(2017) 450 final. – Mode of access : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=JOIN:2017:450:FIN&rid=3>
8. Joint Report on the Implementation of the Joint Framework on Countering Hybrid Threats – A European Union Response // High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. – 2017. – July 19. – JOIN(2017) 30 final.
9. Joint Staff Working Document: EU Operational Protocol for Countering Hybrid Threats – ‘EU Playbook // High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. – 2017. – July 5. – SWD(2016) 227 final.
10. Six Member States agree to pool and share cyber ranges capabilities [Electronic resource] // European Defence Agency. – 2018. – June 28. – Mode of access : <https://www.eda.europa.eu/info-hub/press-centre/latest-news/2018/06/28/six-member-states-agree-to-pool-share-cyber-ranges-capabilities>
11. 10 actions that the EU undertakes to fight disinformation [Electronic resource] // Soma. – 2019. – September 24. – Mode of access : <https://www.disinfoobservatory.org/10-actions-that-the-eu-undertakes-to-fight-disinformation/>
12. A Europe that protects: good progress on tackling hybrid threats [Electronic resource] // European Commission. – 2019. – 29 May. – Mode of access : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_2788
13. Dervey S. The EU’s Rapid Alert System: what are the results? [Electronic resource] / S. Dervey // EU Policies. – 2019. – October 30. – Mode of access : <http://eu-policies.com/competences/economy/digital-economy/eus-rapid-alert-system-results/>

14. European Union Task Force holds its first summit on fighting russian disinformation [Electronic resource] // Institute Mass Information. – 2020. – January 31. – Mode of access: <https://imi.org.ua/en/news/european-union-task-force-holds-its-first-summit-on-fighting-russian-disinformation-cnn-i31479>

15. FAQ: Joint Framework on countering hybrid threats [Electronic resource] // European Commission. – 2016. – 6 April. – Mode of access : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_1250

16. Fiott D. Protecting Europe. The EU's response to hybrid threats [Electronic resource] / D. Fiott, R. Parkes // Chaillot Paper. – 2019. – 151. – Mode of access : https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_151.pdf

17. Nielsen N. No large-scale disinformation detected in EU this year [Electronic resource] / N. Nielsen // Euobserver. – 2019. – 29 Oct. – Mode of access : <https://euobserver.com/justice/146461>

18. Questions and Answers about the East StratCom Task Force [Electronic resource] // European External Action Service. – 2018. – 05 December. – Mode of access : https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/-questions-and-answers-about-the-east-stratcom-task-force_en

19. Rapid Alert System strengthening coordinated and joint responses to disinformation [Electronic resource]. – Mode of access : https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/ras_factsheet_march_2019_0.pdf

20. Stolton S. EU mulls disinformation regulation but admits alert system has 'never been triggered' [Electronic resource] / S. Stolton // Euractiv. – 2019. – 29 Oct. – Mode of access : <https://www.euractiv.com/section/digital/news/eu-mulls-disinformation-regulation-but-admits-alert-system-has-never-been-triggered/>

21. Stolton S. EU Rapid Alert System used amid coronavirus disinformation campaign [Electronic resource] / S. Stolton // Euractiv. – 2020. – 4 March. – Mode of access : <https://www.euractiv.com/section/digital/news/eu-alert-triggered-after-coronavirus-disinformation-campaign/>

22. Thorington K. Europe's Elections: The Fight Against Disinformation [Electronic resource] / K. Thorington // Council on Foreign Relations. – 2019. – May 23. – Mode of access : <https://www.cfr.org/blog/europes-elections-fight-against-disinformation>

L. Dorosh

RESPONSE TO HYBRID THREATS: PECULIARITIES OF THE EUROPEAN UNION STRATEGY ON COUNTERING THE DISINFORMATION

The features of the European Union's comprehensive strategy on countering the disinformation have been analyzed. It is emphasized on the creation of the legal framework and the activities of institutions aimed at countering the hybrid challenges, combating disinformation, exposing false messages and strengthening of the independent media. 10 actions of the EU to tackle the disinformation have been analyzed, such as creating the EuvsDisinfo public database, protection the integrity of EU elections, debunking Euromyths, monitoring disinformation messages with the Rapid Alert System, establishing the EU-wide Code of Practice on Disinformation, organizing events that promote media literacy, empowering civil society to both identify and expose disinformation, facilitating the work of fact-checkers, creating campaigns that raise public awareness on the disinformation's negative effects, supporting media freedom and pluralism for a healthy democracy. The instruments of the EU in response to the hybrid threats

such as the East StratCom Task Force (ESTF), the Hybrid Fusion Cell (HFC) and the Rapid Alert System - Disinformation (RAS-DIS) have been monitored. It has been determined that the EU is particularly attentive to practical training in combating hybrid threats. It is alleged that the use of a multilevel, cross-sectoral approach enables the EU to gradually increase its defence to counter modern hybrid threats. It is highlighted that Ukraine, which is suffering from the hybrid war, should involve the experience of the use of the instruments developed within the EU, adopting and sharing experience in combating disinformation and provide the resistance to hybrid challenges.

Keywords: *hybrid war, disinformation, European Union, East StratCom Task Force, the Hybrid Fusion Cell, Rapid Alert System - Disinformation.*

УДК 327.7:316.647.82-055.2

**М. В. Здоровега,
О. Я. Івасечко**

СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглядається специфіка діяльності міжнародних неурядових організацій щодо забезпечення принципу гендерної рівності. Увагу акцентовано на практиці діяльності таких міжнародних неурядових організацій, як-от: «Gender and Development Network» (GADN), Equality Now, Promundo, котрі безпосередньо виконують місію адвокації інтересів жінок, гарантування їхніх рівних можливостей з чоловіками у всіх сферах суспільного життя. Зроблено висновок про те, що в Україні відповідно до Звіту із глобального гендерного розриву за 2020 р. прослідковується позитивна динаміка у порівнянні з аналогічним звітом за 2014 р., однак найгіршою залишається ситуація із політичною компонентою (участю жінок у процесі прийняття рішень) – 83 місце із значенням, яке майже наближається до нуля, тобто, до суцільної гендерної нерівності.

Ключові слова: *міжнародні неурядові організації, принцип гендерної рівності, Україна, глобальний гендерний розрив.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-116-126

Сьогодні для українського суспільства на порядку денному гостро постала не лише проблема «двополюсності суспільства» тобто поділ його на багатих та бідних, і фактично відсутність середнього класу (за окремими підрахунками середній клас в Україні складає 3 – 5 %), але і його стратифікація за цілим рядом ознак, з-поміж яких – стать, вік, соціальний статус чи клас, регіон проживання, стан здоров'я, сексуальна орієнтація, етнічна або національна, а також релігійна приналежність, тип населеного пункту тощо. З огляду на це, що в Конституції України фіксується твердження про те, що Україна – демократична країна, то необхідністю є повага та гідна репрезентованість інтересів та потреб різних соціальних груп (незалежно від їх розміру) у різних сферах суспільного життя, оскільки це – фундамент демократичного суспільства. Попри те, слід констатувати і той факт, що невід'ємним компонентом поняття рівності та рівних можливостей є гендерна рівність. Відтак, справді

демократичне суспільство повинно гарантувати/забезпечити рівні можливості і чоловікам, і жінкам бути партисипантами у всіх сферах суспільного життя.

Зацікавленість міжнародної спільноти перманентно зростає щодо забезпечення принципу гендерної рівності, а тому сьогодні здійснюється моніторинг стану справ із гарантування рівних прав і можливостей. Також принцип гендерної недискримінації включений до цілої низки провідних міжнародних звітів, що свідчить про значущість цінності гендерної рівності.

Більше того, гарантування гендерної рівності вписується у поняття прав людини, а тому це була унікальна можливість ввести у науковий та медійний дискурси поняття гендерної рівності. Свідченням цьому стало підписання «Загальної декларації прав людини» Генеральною Асамблеєю ООН ще 10 грудня 1948 р. Незважаючи на те, що на сьогодні вже є напрацьованими універсальні міжнародні антидискримінаційні механізми, все таки міжнародні рейтинги демонструють невтішну ситуацію довкола принципу гендерної рівності.

Важливу місію щодо забезпечення/гарантування принципу гендерної рівності покладено на міжнародні неурядові організації, які виконують функцію адвокації тих чи тих проблем в суспільстві. Варто зазначити, що цей аспект порушеної проблеми практично залишається малодослідженим в українській політичній науці.

Мета статті – дослідити діяльність міжнародних неурядових організацій щодо забезпечення принципу гендерної рівності та з'ясувати імплементацію кращих практик МНУО діяльності в Україні.

Стан вивчення проблеми. Вивчення специфіки діяльності міжнародних неурядових організацій є актуальною темою досліджень для західних дослідників, як-от: Дж. Гамбл [18, с. 221], С. Дені [15, с. 208], М. Лінденберг [20, с. 4-24], К. Новрот [23, с. 579-645], С. Франц [17, с. 190-199], М. Хаслеgrave [19]. В Україні також спостерігається чималий науковий інтерес до вивчення цієї проблематики. Зокрема, в українській політичній науці варто виокремити напрацювання І. Грицай [1], Л. Гонюкова, Н. Педченко [2], У. Ільницької [3], Т. Краснопольська [4], Т. Марценюк [5, с. 1-65], які акцентували увагу як на універсальних міжнародно-правових механізмах імплементації принципу гендерної рівності, так і на регіональних, зокрема, на прикладі стандартів ЄС, Ради Європи, ОБСЄ. Водночас, у національному науковому просторі відсутні комплексні дослідження із вивчення специфіки діяльності міжнародних неурядових організацій щодо гарантування принципу гендерної рівності, що має суттєве значення для ефективної імплементації гендерної політики в Україні та становить особливий науковий інтерес.

Традиційно міжнародні неурядові організації перманентно були в авангарді просування нових ідей і заохочення урядів до їх імплементації. На всіх рівнях - місцевому, національному та міжнародному – неурядові організації є «голосом народу». Вони взяли на себе такі функції, як інформаційно-пропагандистська діяльність, освіта і професійна підготовка, та активно стежать за тим, що було досягнуто або не було досягнуто [19].

Члени МНУО виступають в якості експертів, дипломатів, захисників конкретних питань або груп, протестуючих і активістів. Неурядові організації володіють потужним досвідом у певній галузі та, таким чином, надають цінні поради іншим суб'єктам міжнародних відносин щодо розв'язання проблем.

Міжнародні неурядові організації свого часу навіть представляли уряди. Наприклад, під час епідемії лихоманки Ебола в Західній Африці в 2014 році стало зрозуміло, що неурядова організація «Лікарі без кордонів» особливо добре володіє експертними знаннями,

має людські ресурси, необхідні для створення та управління лікувальними центрами, тому вона взяла на себе важливу роль в охороні здоров'я [16].

У дипломатичній практиці неурядові організації часто активно працюють «за лаштунками», беручи участь, наприклад, у розробці міжнародних правил і норм. МНУО використовують свій досвід та особливий авторитет для інформування суспільств та урядів про певні питання та підвищення обізнаності щодо конкретних проблем. Наприклад, в 1985 році Міжнародна організація «Лікарі світу за запобігання ядерної війни» була удостоєна Нобелівської премії миру за «поширення авторитетної інформації і підвищення обізнаності про катастрофічні наслідки атомної війни» [21].

Як було вже зазначено, однією з найважливіших ролей, яку здійснюють міжнародні неурядові організації, є адвокатура (захист). Цілі та завдання НУО, як правило, зосереджені на поліпшенні життя їхніх виборців та громад, в яких і з якими вони працюють. НУО, наприклад, відіграють провідну роль в захисті прав жінок як прав людини, викриваючи насильство над жінками, сприяючи задоволенню потреб дівчаток, а також заохочуючи і розвиваючи всеосяжний, цілісний і заснований на правах підхід до медичного обслуговування жінок [19].

Жіночі міжнародні неурядові організації є найбільш відомими за двома різними, але часто взаємопов'язаними видами діяльності: надання послуг для жінок, які потребують допомоги, організація інформаційно-пропагандистської діяльності та проведення громадських кампаній з метою здійснення соціальних перетворень, необхідних для досягнення гендерної рівності.

МНУО є важливими партнерами урядів щодо забезпечення гендерної рівності. Представляючи погляди своїх членів з питань, що мають відношення до гендерної рівності, роблячи пропозиції, співпрацюючи в конкретних проектах, проводячи дослідження основних питань, або, у контексті засобів масової інформації, надаючи видимість і легітимність питанням гендерної рівності, неурядові організації покликані відігравати вирішальну роль у досягненні гендерної рівності, яку держави повинні цінувати і заохочувати [22].

Однією з таких міжнародних неурядових організацій, якій властиві всі вищеперераховані функції є британська членська мережа «Gender and Development Network». GADN є ефективною та всеохоплюючою мережею членства, що складається з провідних працівників неурядових організацій (НУО), практиків, консультантів та науковців, що працюють над питаннями гендеру та розвитку прав жінок.

Специфікою діяльності GADN є те, що вона дозволяє учасникам обмінюватися інформацією, ефективно лобювати урядові та міжнародні органи з питань гендеру та надавати експертні консультації або коментарі щодо політики та різноманітних проектів.

Міжнародна неурядова організація «Gender and Development Network» працює у вигляді робочих груп, які займаються певними питаннями, об'єднуючи членів, що діють у цій сфері, для розробки аналізу та передового досвіду. Також проводяться засідання членів комітету, що є форумом для обговорення та обміну інформацією, які в свою чергу дають можливість членам організації спілкуватися один з одним.

До прикладу, на замовлення Bretton Woods Project, GADN випустила низку публікацій в рамках проекту «Gender equality and macroeconomics» (Гендерна рівність та макроекономіка). Зокрема, Гендерна рівність та економіка на макрорівні: рекомендації для дій. Реалізація прав жінок: роль державного боргу в Африці. Як соціальний захист, державні

послуги та інфраструктура впливають на права жінок. Чи можуть державно-приватні партнерства забезпечити гендерну рівність? [15].

Загалом, за 2017-2018 рр. організацією було порушено такі питання, як зміцнення солідарності з правами жінок, політична участь жінок та лідерство, гендерна рівність, а також можливості та виклики на наступний 2019 рік, утворено активні робочі групи, які об'єднують членів спільно з роботою над темами насильства проти жінок і дівчат, економічної справедливості жінок, освіти дівчат, гуманітарної роботи, гендеру та навколишнього середовища, програмування та гендерної проблематики, також була створена нова платформа для обміну ресурсами і найкращою практикою для охорони та за її межами. Також, працюючи з членами організації протягом року, GADN вплинула на політику та побудувала нові міжнародні альянси.

До списку міжнародних неурядових організацій, які займаються питанням гендерної рівності також відноситься організація Equality Now, яка використовує закон для захисту та просування прав жінок і дівчат у всьому світі з 1992 року. Їхня місія полягає в досягненні правових і системних змін, які стосуються насильства і дискримінації жінок і дівчат у всьому світі. Маючи офіси на трьох континентах (Нью Йорк, Найробі, Лондон) організація намагається якомога детальніше розглянути ситуацію та вчасно запобігти / попередити дискримінації в глобальному вимірі.

Специфікою діяльності Equality Now є те, що організація виступає на місцевому, національному та міжнародному рівнях для просування правової рівності та справедливості для дівчат, а також для припинення торгівлі людьми, сексуального насильства та шкідливих практик, включаючи каліцтво жіночих статевих органів (FGM) та «дитячі шлюби».

У глобальних зусиллях щодо забезпечення прав жінок стратегії організація використовує: міжнародну інформаційно-пропагандистську діяльність з допомогою Women's Action Network, з членством понад 35000 груп і окремих осіб у більш ніж 160 країн, які закликають уряди до забезпечення прав жінок; кампанії з підвищення обізнаності, висвітливши окремі поширені випадки і серйозні порушення прав жінок і дівчат; створення партнерських відносин і коаліцій з групами громадських прав жінок для посилення місцевої та глобальної інформаційно-пропагандистської діяльності; зміцнення міжнародного та регіонального права в галузі прав людини та механізмів, що займаються питаннями прав жінок і дівчаток; проведення стратегічних судових процесів на національному, регіональному і міжнародному рівнях, спрямованих на створення правових прецедентів щодо прав жінок і дівчат; мобілізація фінансової та інституційної підтримки партнерів на місцях; засоби масової інформації, щоб донести всі історії до громадськості.

Водночас Equality Now працює над досягненням своєї місії - припинення насильства і дискримінації жінок і дівчат у всьому світі, в чотирьох векторах, а саме: дискримінація в законі; каліцтво жіночих статевих органів; торгівля людьми; сексуальне насильство[24].

Специфіка діяльності Equality Now полягає у тому, що організація веде боротьбу за те, аби уряди скасували або змінили закони про дискримінацію за статевою ознакою та сприяли гендерній рівності; щоб закони та політика визнавали та врегулювали шкідливі практики, такі як каліцтво жінок та дитячі шлюби, порушення прав та свобод жінок та дівчат; щоб закони щодо торгівлі людьми, були спрямовані не тільки на тих, хто отримує вигоду від секс-торгівлі, а також і на тих, хто нею керує; аби велось належне розслідування, переслідування та покарання з приводу насильства проти жінок; щоб дівчатка отримували відповідну освіту щодо прав жінок та при можливості могли добитися справедливості у разі порушення їх прав.

На особливу увагу, заслуговує специфіка діяльності бразильської неурядової організації Promundo. Promundo є світовим лідером у просуванні ідеї гендерної справедливості та запобіганні насильству шляхом залучення чоловіків і хлопців до партнерства з жінками та дівчатами [8].

З моменту свого заснування в Бразилії в 1997 році Promundo співпрацює з партнерами задля просування гендерної рівності та запобігання насильству в більш ніж 40 країнах світу завдяки високоефективним дослідженням та оцінкам, цільовим інформаційно-пропагандистським зусиллям та науково обґрунтованій освітній та загальноосвітній діяльності виконання програми.

Станом на 2018 рік Promundo охопила майже 10 мільйонів осіб. Зокрема, понад 4500 фахівців у галузі охорони здоров'я, понад 22 000 фахівців у галузі освіти, понад 1400 членів поліції та військових, а також близько 300 представників влади.

Міжнародні організації такі як-от: Організацію Об'єднаних Націй (ООН), Світовий Банк (СБ), Всесвітню Організацію Охорони Здоров'я (ВООЗ) та національні уряди, підтримували їхню справу, працюючи спільно над ініціативами.

Щорічно організація публікує звіти. У 2014 році партнерство Promundo досягло участі більш ніж 20 країн і залучило нові сектори, включаючи залучення чоловіків у справі забезпечення гендерної рівності в розвитку сільського господарства та в охороні здоров'я матерів, новонароджених та дітей, а також у залученні чоловіків як союзників в викоріненні дитячих шлюбів та сексуальної експлуатації, підтримці розвитку дітей раннього віку, миру і безпеці [10].

У 2016 році Promundo продовжувала збирати політичні дослідження щодо ставлення та практики чоловіків, пов'язаної з гендерною рівністю у 10 нових країнах світу, в рамках International Men and Gender Equality Survey (IMAGES). Разом з тим розпочалися важливі партнерські відносини з приватним сектором, включаючи роботу з компанією Eletrobras щодо просування расової та гендерної рівності та поваги до статевого різноманіття на робочих місцях [12].

Місія щорічного звіту Promundo 2017 року полягала у сприянні гендерній рівності та створенню світу, вільного від насильства, шляхом залучення чоловіків і хлопчиків до партнерства з жінками та дівчатами [13]. Також у цьому звіті згадується п'ятирічна багатонаціональна програма «Prevention +», яка передбачає світ, де здорові, шанобливі та рівноправні відносини є нормою. Ця програма розглядає корінні причини гендерного насильства: соціальний, економічний, релігійний та культурний контексти, що формують погляди та поведінку, і які здатні призвести до насильства.

Специфікою програми Prevention + є те, що вона має багаторівневий підхід, який імплементується на чотирьох рівнях суспільства: індивідуальному, громадському, інституційному та урядовому. Програма проводить підготовку інституційного персоналу урядових міністерств, представників урядів та громадянського суспільства з метою інтеграції підходів до гендерної трансформації у свою щоденну роботу. Prevention + діє в Індонезії, Пакистані, Руанді та Уганді, а також на Близькому Сході та Північній Африці; партнери програми також беруть участь у міжнародних заходах з інформаційно-пропагандистської діяльності.

Фокусом уваги також є діяльність неурядових організацій в Україні щодо гарантування принципу гендерної рівності. У сфері захисту та репрезентування інтересів і прав жінок найвпливовішими на загальнонаціональному та міжнародному рівнях –

всеукраїнські та міжнародні організації: «Жіноча Громада», «Союз Українок», «Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна» тощо.

Аналіз даних Реєстру громадських організацій Державної реєстраційної служби України [19] дає змогу виявити ще не менше 15 жіночих організацій. Наприклад, Всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України», Всеукраїнська громадська організація «Ліга жінок-виборців України 50/50», Національна Рада жінок України тощо.

В Україні на національному рівні діють також міжнародні організації, діяльність яких пов'язана із захистом прав жінок та встановленням гендерної рівності. З – поміж них виокремлюють, такі, як-от: Міжнародна громадська організація «Міжнародний фонд «Панна»», Міжнародна громадська організація «Федерація жінок за мир у всьому світі», Міжнародна громадська організація «Жінки – Творці Історії», Міжнародна громадська організація «Народжена бути жінкою», , Міжнародна федерація ділових жінок «Либідь».

На наш погляд, доцільно репрезентувати дані щодо позиціонування України в міжнародних рейтингах, де мова йде про забезпечення принципу гендерної рівності і відслідкувати ситуацію щодо порушеної проблеми.

Ідеться, головню, про Індекс із гендерної рівності (Gender Equality Index) – як невід'ємний компонент щорічного міжнародного Звіту із людського розвитку Програми розвитку ООН (UNDP Human Development Report). Станом на 2019 р. Україна посідає 88 місце за рівнем розвитку людського потенціалу [7].

Міжнародний звіт Рівня свободи у світі (Freedom in the World, Freedom House) також фіксує розділ про «особисту автономію та індивідуальні права»[6]. Будучи в 2019 р. «частково вільною» країною із значенням 3,5 (із максимальних 7), а її окуповану Росією частину Крим - «невільною територією» із значенням 6 (із максимальних 7) [6], Україна постала перед такими проблемами щодо гарантування гендерної рівності: «Гендерна дискримінація забороняється відповідно до конституції, але урядовці демонструють мало інтересу чи розуміння проблеми. Правозахисні організації скаржаться, що роботодавці відкрито дискримінують за ознаками статі, зовнішності та віку. Торгівля жінками за кордоном з метою проституції залишається серйозною проблемою» [5, с. 22].

Однак, окремі щорічні міжнародні звіти присвячено лише тематиці забезпечення гендерної рівності. У Звіті із глобального гендерного розриву 2020 р. (Global Gender Gap Report 2020) [25], що готується Світовим економічним форумом (World Economic Forum), вимірюється величина гендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками та жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я. У 2020 році Україна посіла 59 місце із 153 досліджуваних країн (чим вища позиція в списку, тим більше країна наближена до гендерної рівності і піднялась на 6 сходинок вище у порівнянні з попереднім 2019 р. [25]. Як видно з таблиці 1, в Україні найгіршою є ситуація із політичною компонентою (участю жінок у процесі прийняття рішень) – 83 місце із значенням, яке майже наближається до нуля, тобто, до суцільної гендерної нерівності.

Таблиця 1. Дані Звіту з глобального гендерного розриву 2020 р. для України

Характеристика	Україна
Місце (серед 153 досліджуваних країн)	59
Загальне значення індексу з глобального гендерного розриву (0,00 – нерівність, 1,00 – рівність)	0,721

Економічна участь (місце /значення)	39 (0, 737)
Рівень освіти (місце /значення)	26 (1)
Політичне представництво (місце /значення)	83 (0, 171)
Сфера здоров'я (місце /значення)	52 (0,978)

Примітка. Mind the 100 Year Gap [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality>.

На наш погляд, доцільно прослідкувати динаміку змін в Україні щодо гендерного розриву, тому репрезентуємо дані подані в Таблиці 2 за 2014 рік.

Таблиця 2. Дані Звіту з глобального гендерного розриву 2014 р. для України

Характеристика	Україна
Місце (серед 142 досліджуваних країн)	56
Загальне значення індексу з глобального гендерного розриву (0,00 – нерівність, 1,00 – рівність)	0, 706
Економічна участь (місце /значення)	31 (0, 748)
Рівень освіти (місце /значення)	29 (1)
Політичне представництво (місце /значення)	105 (0, 101)
Сфера здоров'я (місце /значення)	74 (0,973)

Примітка. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація [Електронний ресурс] : Посібник для експертів і експерток аналітичних центрів./ Т. Марценюк. – Київ, 2014. – 65 с. – Режим доступу : https://www.naiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/Martsenyuk_Gender_and_non_discrimination_.pdf.

Таким чином, можна прослідкувати позитивну динаміку як щодо місця України в рейтингу, так і щодо зазначених показників у порівнянні з 2014 р. Окрім цього, сьогодні світове співтовариство, в тому числі і Україна взяли на себе зобов'язання виконати «Цілі сталого розвитку» Програми Розвитку ООН в період з 2016-2020 рр. серед яких Ціль 5. - «Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток» [7].

Загалом можна підсумувати, що міжнародні неурядові організації відіграють потужну роль у підтриманні гендерної рівності у світі. До списку організацій такого типу ще можна віднести такі МНУО: InterAction, CARE, Sonke Gender Justice, International Planned Parenthood, Centre for Health and Social Justice, White Ribbon, UN Women, Organization for Security and Cooperation in Europe, National Organization for Women, The Association of Women's Rights in Development, Women's Environment and Development Organization, Oxfam International та багато інших.

Безперечно, що сьогодні в умовах гібридної війни Російської Федерації на Сході України, гендерна політика не є пріоритетною в державотворчому процесі нашої держави. Однак, варто стимулювати кооперацію територіальних громад на міжрегіональному рівні, громадських організацій, МНУО, бізнес-структур з місцевою владою задля розв'язання проблеми забезпечення принципу гендерної рівності.

Список використаної літератури

1. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: моногр. / І. О. Грицай. — Київ : Хай-Тек Прес, 2018. — 560 с. ; Hrytsai I. O. Mekhanizm zabezpechennia pryntsypu hendernoї rivnosti: teoriia ta praktyka: monohr. / I.O. Hrytsai. — Kyiv : Khai-Tek Pres, 2018. — 560 s.

2. Гонюкова Л. Сучасний механізм упровадження гендерної політики в Україні [Електронний ресурс] / Л. Гонюкова, Н. Педченко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління. - 2016. - № 2. - С. 114-120. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_2_17 ; Honiukova L. Suchasnyi mekhanizm uprovadzhennia hendernoї polityky v Ukraini [Elektronnyi resurs] / L. Honiukova, N. Pedchenko // Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. Seriiia : Derzhavne upravlinnia. - 2016. - № 2. - S. 114-120. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_2_17

3. Ільницька У. Особливості міжнародно-правової суб'єктності неурядових організацій [Електронний ресурс] / У. Ільницька // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — Львів, 2012. — Вип. 24. — С. 84-91. — Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38126/15Ilnytska.pdf?sequence=1> ; Ilnytska U. Osoblyvosti mizhnarodno-pravovoi subiektnosti neuriadovykh orhanizatsii [Elektronnyi resurs] / U. Ilnytska // Ukrainaska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. — Lviv, 2012. — Vyp. 24. — S. 84-91. — Rezhym dostupu : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38126/15Ilnytska.pdf?sequence=1>

4. Краснопольська Т. М. Інституційна складова національного механізму реалізації гендерної політики України [Електронний ресурс] / Т. М. Краснопольська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. - 2014. — Вип. 7. — С. 116-120. — Режим доступу : <http://www.mgu.edu.ua/docs/vestnik/obshegum/gymanit7.pdf#page=116> ; Krasnopolska T. M. Instytutsiina skladova natsionalnoho mekhanizmu realizatsii hendernoї polityky Ukrainy [Elektronnyi resurs] / T. M. Krasnopolska // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: Istoriia. Filosofiia. Politolohiia. - 2014. — Vyp. 7. - S. 116-120. - Rezhym dostupu : <http://www.mgu.edu.ua/docs/vestnik/obshegum/gymanit7.pdf#page=116>

5. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація [Електронний ресурс] : посібник для експертів і експерток аналітичних центрів / Т. Марценюк — Київ, 2014. — 65 с. — Режим доступу : https://www.naiiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/Martsenyuk_Gender_and_non_discrimination_.pdf ; Martseniuk T. Henderna rivnist i nedyskryminatsiia [Elektronnyi resurs] : posibnyk dlia ekspertiv i ekspertok analitychnykh tsentriv / T. Martseniuk — Kyiv, 2014. — 65 с. — Rezhym dostupu : https://www.naiiu.kiev.ua/files/zakon_ukr/gender/Martsenyuk_Gender_and_non_discrimination_.pdf

6. Уперше ситуація на Східному Донбасі — у звіті Freedom House «Свобода у світі 2020» [Електронний ресурс] // Громадський простір. — 2020. — 4 березня. — Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?news=novyj-zvit-freedom-house-svoboda-u-sviti-2020-svidchyt-pro-oslablennya-stalyh-demokratij-ta-vpershe-opysuje-sytuatsiyu-na-shidnomu-donbasi> ; Upershe sytuatsiia na Skhidnomu Donbasi — u zvitі Freedom House «Svoboda u sviti 2020» [Elektronnyi resurs] // Hromadskyi prostir. — 2020. — 4 bereznia. — Rezhym dostupu : <https://www.prostir.ua/?news=novyj-zvit-freedom-house-svoboda-u-sviti-2020-svidchyt-pro-oslablennya-stalyh-demokratij-ta-vpershe-opysuje-sytuatsiyu-na-shidnomu-donbasi>

7. Україна в міжнародних рейтингах [Електронний ресурс] // SFII. State Finance Institution for Innovations. – 2019. – 27 лютого. – Режим доступу : [https://www.sfii.gov.ua/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b0-%d0%b2-](https://www.sfii.gov.ua/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b0-%d0%b2-%d0%bc%d1%96%d0%b6%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d1%85-%d1%80%d0%b5%d0%b9%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b3%d0%b0%d1%85/)

[%d0%bc%d1%96%d0%b6%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d1%85-%d1%80%d0%b5%d0%b9%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b3%d0%b0%d1%85/](https://www.sfii.gov.ua/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b0-%d0%b2-%d0%bc%d1%96%d0%b6%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d1%85-%d1%80%d0%b5%d0%b9%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b3%d0%b0%d1%85/) ;

Ukraina v mizhnarodnykh reitynhakh [Elektronnyi resurs] // SFII. State Finance Institution for Innovations. – 2019. – 27 liutoho. – Rezhym dostupu : [https://www.sfii.gov.ua/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b0-%d0%b2-](https://www.sfii.gov.ua/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b0-%d0%b2-%d0%bc%d1%96%d0%b6%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d1%85-%d1%80%d0%b5%d0%b9%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b3%d0%b0%d1%85/)

[%d0%bc%d1%96%d0%b6%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d1%85-%d1%80%d0%b5%d0%b9%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b3%d0%b0%d1%85/](https://www.sfii.gov.ua/%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b0-%d0%b2-%d0%bc%d1%96%d0%b6%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b8%d1%85-%d1%80%d0%b5%d0%b9%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b3%d0%b0%d1%85/)

8. About Us [Electronic resource] // Promundo. – Mode of access : <https://promundoglobal.org/about/>

9. Achievements and plans: Summary from the Gender & Development Network (GADN) [Electronic resource]. – Mode of access : <https://static1.squarespace.com/static/536c4ee8e4b0b60bc6ca7c74/t/5ae6e4420e2e72dfd9288352/1525081157380/Plans+and+highlights+for+website+28.04.18.pdf>

10. Annual Report 2014 [Electronic resource] // Promundo. – Mode of access : <https://promundoglobal.org/resources/annual-report-2014/>

11. Annual Report 2015 [Electronic resource] // Promundo. – Mode of access : <https://promundoglobal.org/resources/annual-report-2015/>

12. Annual Report 2016 [Electronic resource] // Promundo. – Mode of access : <https://promundoglobal.org/resources/annual-report-2016/>

13. Annual Report 2017 [Electronic resource] // Promundo. – Mode of access : <https://promundoglobal.org/resources/annual-report-2017/>

14. Bradlow D. Are We Being Propelled Towards a People-Centered Transnational Legal Order? / D. Bradlow, C. Grossman // American University International Law Review. – 1993. – Vol. 9, № 1. – P. 1–25.

15. Can public-private partnerships deliver gender equality? [Electronic resource] : Briefing Paper // Gender & Development Network and FEMNET. - 2019. – March. – Mode of access : <https://static1.squarespace.com/static/536c4ee8e4b0b60bc6ca7c74/t/5c879cd7ee6eb0145fe7e780/1552391388896/1547040-can-public-private-partnerships-deliver-gender-equality-final+12.3.pdf>

16. Dany C. Global governance and NGO participation. Shaping the information society in the United Nations. London/New York / C. Dany. - London : Routledge, 2015. – 208 p.

17. Frantz C. Nichtregierungsorganisationen (NGOs) als internationale Akteure (Non-governmental organisations (NGOs) as international actors, only in German) / C. Frantz // Einführung in die Politikwissenschaft (Introduction to political science) / Hrsg. C. Frantz, K. Schubert. - Münster : Lit Verlag, 2010. - P. 190–199.

18. Gamble J. K. International Law - New actors and New Technologies: Center Stage for NGOS? / J. K. Gamble, C. Ku // Law & Policy in International Business. – 2000. – Vol. 31, № 2. – P. 221-262.

19. Haslegrave M. The role of ngos in promoting a gender approach to health care [Electronic resource] / M. Haslegrave // Expert Group Meetin on Women and Health. Mainstreaming the

Gender Perspective into the Health Sector, Tunis (Tunisia), 28 September to 2 October 1998 – Mode of access : https://www.un.org/womenwatch/daw/csw/role_ngo.htm

20. Lindenberg M. The Challenges of Globalization for Northern International Relief and Development NGOS / M. Lindenberg, J. Dobel // Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly. – 1999. – № 28. – P. 4–24.

21. The Nobel Peace Prize for 1985 [Electronic resource]. - Mode of access : http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1985/press.html

22. Non-governmental organisations [Electronic resource] // European Institute for Gender Equality. – Mode of access : <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1302>

23. Nowrot K. Legal Consequences of Globalization: The Status of Non-Governmental Organizations Under International Law / K. Nowrot // Indiana Journal of Global Legal Studies. – 1999. – Vol. 6, Issue 2. - P. 579–645.

24. Tackling Female Genital Mutilation in the UK [Electronic resource] / S. M. Creighton, S. Zimran, N. Otoo-Oyortey, D. Hodes // BMJ. – 2017. – Mode of access : https://www.rcm.org.uk/sites/default/files/FGM_Report.pdf

25. Mind the 100 Year Gap [Електронний ресурс] : Report // World Economic Forum. – Mode of access : <https://www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality>

26. What We Do [Electronic resource] // Gender and Development Network. - Mode of access : <http://gadnetwork.org/what-we-do>

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.

M. Zdorovega

O. Ivasechko

ACTIVITIES OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS TO ENSURE THE GENDER EQUALITY PRINCIPLE

The article considers the specifics of the activities of international non-governmental organizations to ensure the gender equality principle. Attention is drawn to the practice of activities of such international non-governmental organizations as: «Gender and Development Network» (GADN), Equality Now, Promundo, which directly fulfill the mission of advocating for women's interests, guaranteeing their equal opportunities with men in all spheres of public life. Women's international non-governmental organizations are best known for two different but often interrelated activities: firstly, it is the provision of services for women in need, and secondly, it is the organization of informational outreach activities and public campaigns to implement the social transformations needed to achieve gender equality. INGOs are important partners of national governments in ensuring gender equality; act as experts, diplomats, advocates for specific issues or groups, protesters and activists; they are involved, for example, in the development of international rules, standards and regulations; use their experience and special authority to inform societies and national governments on particular issues and raise people's awareness about specific problems; promote new ideas and encourage governments to implement them; can act as representatives of national governments in times of crisis; awarded the Nobel Peace Prize for «spreading authoritative information and raising public awareness». Ukraine's positioning in the leading international rankings, which consider gender equality as an integral component, the basis of a democratic society, is examined. It is about such reports as the Human Development Index, the Freedom House Report, the Global Gender Gap Report. It is concluded that, according to the 2020 Global Gender Gap Report, in Ukraine a positive dynamics is observed compared to a similar

report for 2014., however, the worst is the situation with the political component (women's participation in decision-making) – 83th place with a value that is almost approaching zero, that is, continuous gender inequality.

Keywords: *international non-governmental organizations, gender equality principle, Ukraine, the global gender gap.*

УДК 323.1:316.647.5(474.3)

О. В. Кокорєв

ТОЛЕРАНТНІСТЬ VS ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ: КЕЙС ЛАТВІЇ ЯК УВИРАЗНЕННЯ ЦІННІСНОЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ

У статті досліджено відповідність Латвії інституційній та ціннісній стратегії ЄС щодо утвердження принципу толерантності. Досліджено основні прояви інтолерантності в соціально-політичному житті Латвії як «молодої» демократії. Наголошено на нормативно-правових прогалинах, особливостях політико-правової культури населення та інших чинниках, які зумовлюють прояви інтолерантності в Латвії. Проаналізовано інституційні реформи, спрямовані на зміцнення цінності толерантності та запобігання деструктивним інтолерантним практикам.

Ключові слова: *толерантність, інтолерантність, Латвія, ЄС.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-126-134

Толерантність є важливим принципом функціонування ЄС. Утвердження поваги, сприйняття та належного розуміння різноманіття культур навколишнього світу, форм самовиявлення та способів прояву людської індивідуальності розуміється важливою передумовою як для функціонування об'єднаної Європи, так і для розвитку окремих держав-учасниць ЄС.

Більшість держав ЄС сьогодні більшою чи меншою мірою стоять перед викликом наростання інтолерантності: утиски за етнічним походженням і кольором шкіри, сексуальною орієнтацією, віросповіданням, віком, статтю та ін. З приходом до влади у багатьох державах в останнє десятиліття радикальних, популістських політичних акторів зросла важливість запобігання та протидія висхідній динаміці антисемітизму, ісламофобії, ксенофобії, насильницькому екстремізму, мові ненависті, сегрегації, расизму, мігрантофобії, гомофобії тощо. Праворадикальні актори, неорасисти, релігійні фундаменталісти, сексуальні шовіністи, ксенофоби, етноцентристи та інші деструктивні групи проявляють відкриту агресію щодо принципу толерантності.

Прояви інтолерантності характерні й для «молодих» демократій Балтії, зокрема Латвії. Відтак у статті поставлено мету проаналізувати на прикладі кейсу цієї країни прояви інтолерантності на інституційному та ціннісному рівнях. Актуальність та практична корисність вивчення цього питання є значимою у контексті євроінтеграційного курсу України. Для вітчизняної політичної науки цінним є вивчення досвіду країн останніх

розширень ЄС в частині прогнозування процесів, які можуть увиразнитися в Україні у випадку набуття членства в ЄС.

Попри доволі значну увагу наукової спільноти до ліберально-демократичного поступу Латвії, відповідність цієї країни на інституційному та ціннісному рівні принципу толерантності не вивчалася вітчизняною політичною наукою. Джерельною базою для підготовки нашого дослідження виступили звіти інституцій ЄС, законодавчі акти Латвійської Республіки, результати опитувань громадської думки щодо широкого кола питань, пов'язаних із усеможливими дискримінаціями, дослідження латвійських політологів, аналітичні розвідки, підготовлені акторами латвійського громадянського суспільства. Відзначимо наукову розвідку А. Каменської, яка дослідила злочини, скоєні в Латвії на ґрунті ненависті, а також проаналізувала кейси застосування мови ненависті. Латвійські дослідниці Р. Рунгле та С. Сенкане, опираючись на аксіологічний підхід, пропонують авторське розуміння ціннісної парадигми латвійського суспільства та місце толерантності в ній. Зауважимо: тема толерантності/інтолерантності в Латвії у політологічному дискурсі лише започатковується і не має належного увиразнення в джерельній базі.

У Стратегії сталого розвитку Республіки Латвія на період до 2030 р. («Latvija2030») толерантність визначена одним зі стратегічних принципів розвитку держави. Водночас у трактуванні змістового наповнення толерантності вказано на доволі вузький перелік сфер зменшення соціального відчуження та дискримінації: «нерівність доходів, вікова та гендерна дискримінація на ринку праці, етнічні упередження та мовні інституційні перешкоди» [14, с. 8].

Однією з найгостріших для Латвії в площині інтолерантності та дискримінації залишається проблема громадянства, яка має історичне коріння. Друга світова війна та радянська окупація значно змінили етнічний склад населення країни; напередодні проголошення незалежності частка латишів становила лише 52 % населення. Така ситуація потенційно могла становити загрозу збереженню країною свого суверенітету. У випадку надання громадянства усім, хто проживав на момент проголошення незалежності, існувала висока ймовірність, що Латвія опинилася б у зоні впливу Російської Федерації. Відтак після відновлення незалежності політика щодо інституту громадянства базувалася на доктрині безперервності держави. У 1994 р. латвійський парламент законодавчо унормував порядок набуття громадянства через натуралізацію. Водночас європейські інституції заохочували лібералізацію політики громадянства.

Відтак у Латвії (як і в інших пострадянських державах Балтії) було інституціалізовано статус негромадянина, який за бажання змінюється шляхом натуралізації (складання іспиту на знання мови, історії тощо). Такий статус не дає особі електоральних прав, права на державну службу, праці на адвокатських, фармацевтичних посадах тощо. Латвійські негромадяни, на відміну від естонських, не можуть голосувати на місцевих виборах. Станом на 1995 р. налічувалося близько 700 тис. негромадян (28 % населення). У 1995–2019 рр. близько 150 тис. осіб отримали громадянство Латвії шляхом натуралізації. Зокрема статус негромадянина у 2011 р. мали 14,1 % населення, у 2017 – 11,4 %, 2019 – 10,7 %¹. Якщо для ілюстрації провести паралель з Естонією, то в Латвії нині відсоток негромадян в структурі населення вдвічі вищий.

¹ За даними Управління у справах громадянства та міграції Латвійської Республіки, станом на 01.07.2019 р. в Латвії зареєстровано 220 491 осіб-негромадян.

Інституції ЄС неодноразово критикували Латвію за те, що серед її населення є діти-негромадяни. Попри те, що їх кількість незначна (2016 р. – 47 дітей, 2017 – 51, 2018 – 33), однак будь-яка кількість таких випадків є неприйнятна. У 2017 р. президент Латвії Р. Вейоніс ініціював автоматичне надання громадянства Латвії дітям, народженим від батьків-негромадян, але тоді така новація не отримала політичної підтримки. 17.10.2019 р. Сейм Латвійської Республіки все ж прийняв історичне рішення: усі народжені з 01.01.2020 р. на території Латвії автоматично мають право на громадянство цієї держави, для чого достатньо звернення одного з батьків. Відтак завдяки змінам щодо громадянства новонароджених кількість негромадян поступово зменшуватиметься, а більшість латвійських негромадян становлять особи пенсійного та передпенсійного віку.

Безумовною проблемою Латвії є те, що більшість негромадян сприймають свій статус як дискримінацію, а складання іспитів на знання державної мови та гімну – як приниження. Гостроту в проблему негромадян постійно вносить той факт, Латвія має протяжний (270 км) кордон з Російською Федерацією та чисельну меншину етнічних росіян. Кількість безкоштовних курсів латвійської мови для національних меншин, мігрантів, а також негромадян, які бажають отримати громадянство, не можна уважати достатньою. Загалом питання про негромадян залишається проблемою латвійської демократії, хоча кроки до його розв'язання робляться.

Однією з найгостріших у Латвії є інтолерантність за сексуальною орієнтацією. Одностатеві відносини є легалізовані (з 1992 р.); представники сексуальних меншин мають право служити в війську. Однак одностатеві пари не можуть укласти шлюб, усиновити дитину, зареєструвати одностатеве цивільне партнерство як альтернативу шлюбу (так, як в Естонії). У Конституції Латвійської Республіки фактично закріплено заборону одностатевих шлюбів: ст. 110 визначає сім'ю, як союз чоловіка та жінки. Представники ЛГБТІ-спільноти в Латвії незмінно стикаються з додатковими юридичними та соціальними проблемами, які не є викликами для гетеросексуалів. Значний відсоток жителів Латвії з позицій соціального консерватизму мають забобони щодо нетрадиційної сексуальної орієнтації. Особливо настрої проти ЛГБТІ-спільноти зростали у період до 2008 р. завдяки ініціативам різних релігійних (різних конфесій) і радикальних політичних акторів.

Найгостріше інтолерантність щодо сексуальних менших проявляється в ході публічних заходів. У 2005 р. під час першого в історії Латвії Riga Pride проявлена публічна гомофобія щодо учасників, а сама акція була зірвана. Тоді натовп закидав учасників затхлими яйцями та пляшками; відтак вони втекли у будівлю церкви задля своєї безпеки [1]. Примітно, що проти проведення акції відкрито виступили навіть політики найвищого рівня, наприклад, тодішній прем'єр-міністр А. Калватіс. Останніми роками у ході проведення таких заходів у поведінці спостерігачів демонструється вже менше гомофобії, хоча противники прайдів ЛГБТІ-спільноти незмінно через гучномовці озвучують протестні гасла, демонструють зневагу до її учасників, а колони учасників доводиться супроводжувати великій кількості правоохоронців. Також опитування громадської думки латвійців засвідчують, що більшість із них не підтримують проведення у Латвії таких заходів. Відзначимо, що замість того, щоб вітати події, які покликані продемонструвати відкритість і толерантність Латвії, лідери цієї країни дистанціюються від заходів ЛГБТІ-спільноти.

Е. Рінкевич (E. Rinkēvič) став першим латиським високопосадовцем (міністр закордонних справ), який у 2014 р. озвучив у твітері свою нетрадиційну сексуальну орієнтацію [7]. Політик заявив про це з наміром боротися за легалізацію у Латвії якщо не

одностатевих шлюбів, то принаймні одностатєвого цивільного партнерства. 30.01.2015 р. депутат латвійського Сейму В. Споліш (V. Spolīš) законодавчо ініціював прийняття норми про цивільне партнерство, яке давало б парам, котрі спільно проживають, такі ж права, як і шлюб. Однак вже на першому етапі (парламентський комітет з юридичних питань) законопроект було відхилено. Втім цією ініціативою в латвійській спільноті було започатковано дискусію на цю чутливу для країни тему [8]. У травні 2015 р. щодо легалізації цивільного партнерства на порталі manabalss.lv було запущено онлайн-петицію, яку підписали 4,7 тис. осіб. У 2018 р. латвійський омбудсман закликав парламент до розгляду питання про цивільне партнерство. У 2019 р. такий проект був розглянутий парламентом, однак не підтриманий. Таке питання солідаризувало в протесті більшість і владних, і опозиційних парламентських партій. Цивільне партнерство фактично підтримують лише ліберальні коаліційні сили в парламенті – партія «Єдність» (Vienotība) й альянс «Розвиток / За!» (Attīstībai / Par!).

Толерантність латвійців до ЛГБТІ-спільноти зростає, однак повільно. Наприклад, опитування Євробарометра 2006 р. показало, що лише 12 % опитаних латвійців підтримують одностатєві шлюби і 8 % – усиновлення одностатєвими парами (середні показники по ЄС – 44 % та 32 % відповідно) [4]. У 2015 р. за результатами опитування Євробарометра [12] підтримка одностатєвих шлюбів зросла до 19 % (середній показник по ЄС – 61 %); це незначне зростання, адже в Латвії підтримка за десятиліття зросла лише на 7% опитаних, в той час, як в середньому по ЄС за той же час – на 17 %. Лише 42 % латвійців у ході опитування 2015 р. вказали, що геї та лесбійки мають мати такі ж права, як і гетеросексуали; 23 % опитаних латвійців не вбачають нічого поганого в одностатєвих відносинах (середній показник по ЄС відповідно 71 % та 67 %). Бачимо, що у порівнянні зі середніми показниками по ЄС Латвія на момент проведення цього опитування демонструвала ще значну інтолерантність до ЛГБТІ-спільноти.

За результатами дослідження [13] Євробарометра 2019 р. щодо проблем дискримінації встановлено низький рівень толерування латвійцями одностатєвих відносин: лише 25 %² опитаних погодилися, що такі взаємини є нормальними; натомість 68 % вказали на їх неприйнятність. Однак на запитання про те, чи повинні представники ЛГБТІ-спільноти мати рівні з гетеросексуалами права, латвійські респонденти виявили значно більше терпимості: 49 % погодилися з рівністю у правах, 43 % – заперечили. Якщо в Латвії одностатєві стосунки означили як прийнятні 24 % респондентів, неприйнятні – 70 % (решта – не визначилися), то в Литві відповідно 35 % і 59 %, в Естонії – 49 % і 44 % респондентів. Відтак, рівень інтолерантності до ЛГБТІ-спільноти в Латвії є найвищий у групі країн Балтії.

Лише 13 % опитаних латвійців вказали, що почуватимуться абсолютно комфортно в ситуації споглядання знаків симпатії гей-пари; 7 % вказали на відносну комфортність; 75 % – відчували б дискомфорт. Це найгірші показники серед країн Балтії; в межах ЄС інтолерантніші оцінки зафіксовані тільки в респондентів з Болгарії. Водночас зауважимо, що щодо лесбійських пар у латвійців толерантність дещо вища: 20 % відчували б себе комфортно, 12 % – відносно комфортно, 62 % – дискомфортно. Натомість, коли мова про публічні вияви симпатії гетеросексуальною парою, 68 % латвійців почувуються уповні комфортно, 12 % – помірно комфортно, 14 % – дискомфортно. Особливо інтолерантним в

² Для порівняння: нормальними одностатєві відносини вважають у Швеції 95 %, Нідерландах – 92 %, Данії – 90 % респондентів. Водночас у Болгарії – лише 20 % (найгірший показник по ЄС) за результатами 2019 року.

Латвії є ставлення до трансгендерів та інтерсексуалів [13]. Припускаємо, що причиною такої високої інтолерантності є недостатні інформаційні кампанії з підвищення толерантності до сексуальних меншин серед різних соціально-демографічних груп.

Отже, у Латвії декриміналізовані одностатеві відносини, наявне антидискримінаційне законодавство у сфері зайнятості, дозволена відкрита служба у війську представникам сексуальних меншин тощо. Водночас заборонені одностатеві шлюби та цивільне одностатеве партнерство, відсутнє антидискримінаційне законодавство у сфері надання послуг, відсутнє унормування проблем мови ненависті та непрямой дискримінації, усиновлення парами (усиновителем може бути лише один з партнерів) тощо. Латвія доволі повільно рухається від цінностей виживання до цінностей самовираження; власне низька толерантність до ЛГБТІ-спільноти засвідчує це [11, с. 95].

Особливо чутливими в частині толерантності/інтолерантності в Латвії залишаються питання, пов'язані з історичною спадщиною країни, особливо – періодом Другої світової війни. Найперше мова про щорічні марші (16 березня) в Ризі, які проводяться на вшанування (недержавна ініціатива) членів місцевого легіону Waffen-SS. Станом на початок 2020 р. в різних країнах світу проживало близько 400 легіонерів, частина з них – на території Латвії. В латвійській спільноті немає єдності щодо ставлення до легіонерів та політики держави щодо них. На це питання звертала увагу [2, с. 7, 24-25] Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ECRI). Європейські інституції з розумінням підходять до того, що частина громадськості Латвії розглядає діяльність легіону не як солідаризацію з нацизмом, а як боротьбу з радянським режимом за відновлення суверенітету країни, однак ECRI ще у 2012 р. озвучила занепокоєння будь-якими спробами виправдати бойові дії легіону Waffen-SS, оскільки це загрожує розпалюванням ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості. Відтак ECRI рекомендувала латвійській владі протидіяти спробам вшанування пам'яті осіб, які воювали в Waffen-SS та якимось чином взаємодіяли з нацистами.

Попри згадану вище рекомендацію 2012 р. у Латвії продовжують традицію пам'ятних заходів, присвячених неофіційному Дню пам'яті латвійських легіонерів, які воювали в Другій світовій війні. Такі заходи завше супроводжуються більшими чи меншими інцидентами, що потребувало посилення заходів з підтримки правопорядку. Наприклад, у 16.03.2015 р. для охорони учасників ходи було залучено бл. 2100 працівників поліції, зведено барикади для захисту учасників і т. д. У 2019 р. у ході брали участь близько тисячі осіб [9]. У 2020 р. щорічний ході перешкодила пандемія COVID-19.

ООН, Європейський парламент, єврейські організації та інші інституції неодноразово озвучували занепокоєння щодо заходів на зразок Дня пам'яті латвійських легіонерів. Водночас латвійські історики стверджують, що місцевий легіон, як військове формування, не мав відношення до Голокосту чи військових злочинів, а 80–85 % тих латвійців, які служили в дивізії СС, були призовниками в армію і мали сильні антинімецькі настрої.

З подіями Другої світової війни пов'язані й інші проблеми, які виникають у Латвії в площині толерантності. Наприклад, ізраїльський уряд озвучив протест (жовтень 2014 р.) проти постановки мюзиклу «Cukurs, Herbert Cukurs» [5]. Мова про вшанування пам'яті Г. Цукурса – латвійського військового, який у роки Другої світової війни певний час входив до «команди Арайса», що була залучена до винищення латвійських євреїв у рамках Голокосту. Водночас як авіатор і письменник у Латвії Г. Цукурс сприймається як національний герой. Власне мюзикл «Cukurs, Herbert Cukurs» був підготовлений приватною компанією і хоч був розкритикований владою Латвії, однак не заборонений.

Історично в Латвії упередження та дискримінація існували найперше щодо єврейської та ромської меншини. Антисемітизм залишається проблемою й нині; найчастіше він проявляється на рівні мови ненависті в Інтернеті. Щодо ромів, то їх соціальна маргіналізація залишається дуже високою. Латвійські роми зазнають утисків найчастіше у сферах зайнятості та освіти, а також мають порівняно мало можливостей щодо житлових прав та охорони здоров'я.

В останні роки в Латвії під впливом європейських інституцій зростає увага держави до різноманітних проявів мови ненависті. Спостерігаються позитивні, однак недостатні, зрушення щодо запобігання та протидії злочинам, скоєним на ґрунті ненависті, з використанням мови ненависті. Зміни відбулися переважно в законодавстві внаслідок міжнародних зобов'язань Латвії. На недоліки в питанні мови ненависті у Латвії неодноразово звертала увагу згадана вище європейська інституція ECRI.

У 2014 р. до Кримінального кодексу Латвійської Республіки внесені поправки, які передбачили кримінальну відповідальність за розпалювання соціальної ворожнечі за ознакою статі, віку, втрати працездатності тощо. Расистський мотив був доповнений національним, етнічним, релігійним. Тобто, було розширено коло уразливих до мови ненависті груп. Попри те, що перелік уразливих груп не є вичерпним, парламент не включив сексуальну орієнтацію до числа захищених ознак. І це попри високий рівень гомофобії в Латвії. Дедалі більшу проблему нині становить розпалювання мови ненависті в Інтернеті.

Водночас публічної інформації про злочини на ґрунті ненависті, зафіксовані у Латвії, є недостатньо. Офіційні дані про такі злочини є обмежені; кількість відкритих кримінальних проваджень щодо правопорушень, скоєних саме на ґрунті мови ненависті, залишається невеликою. Статистика органів влади про кількість правопорушень, скоєних з мотивів расової ненависті, ксенофобії та гомофобії, дуже відрізняється від неофіційної статистики, яку формують латвійські правозахисні НУО (Латвійський центр прав людини, «Мозаїка» та ін.) [6, с. 6]. Саме неофіційна статистика свідчить про зростання кількості таких правопорушень. Також відзначимо, що поширеною в Латвії тенденцією є небажання жертв злочинів, скоєних на ґрунті ненависті, заявляти про них правоохоронним органам.

У Латвії практично відсутні спеціальні програми підтримки жертв злочинів, скоєних на ґрунті ненависті. Лише у 2015 р. вперше латвійський уряд почав надавати державне фінансування соціальних послуг реабілітації жертвам злочинів усіх видів. Фінансова підтримка урядом Латвії та муніципалітетами різних проектів громадянського суспільства щодо зміцнення толерантності та протидії правопорушенням на ґрунті ненависті останніми роками зросла, проте вона залишається невеликою. Це заважає НУО планувати довгострокові та стійкі проекти.

В частині запобігання та протидії різноманітним проявам інтолерантності першочергове значення для Латвії мають заходи в частині підвищення політико-правової культури як населення, так і фахівців, завданням яких є запобігання та протидія інтолерантності. Наявною є інформація про проведення Державним поліцейним коледжем для працівників судових і правоохоронних органів Латвії навчального курсу щодо проявів мови ненависті та належного реагування на такі правопорушення. Однак латвійські дослідники такі заходи називають нерегулярними, несистемними [6, с. 6], а наше вивчення матеріалів, розміщених на сайті цього навчального закладу (<http://www.policijas.koledza.gov.lv>), не дозволило знайти інформацію про зміст і практичну реалізацію таких заходів.

В останні роки (після початку європейської міграційної кризи) особливо уразливими до ксенофобії та відчуження є біженці з-поза меж Європи, мусульмани [10, с. 2], тобто мова про мігрантофобію та ісламофобію. В оцінці ставлення до біженців у Латвії не в останню чергу показовим є факт, що більшість біженців, розміщених за квотами ЄС, невдовзі вирішують покинути цю країну, переміщаючись до Німеччини та ін. країн Західної та Північної Європи. Расистські та ксенофобські настрої щодо біженців є поширені як серед латвійців, так і серед найчисельніших меншин Латвії.

Коли у 2015 р. почалася міграційна криза, Латвія погодилася прийняти 250 біженців (квота ЄС була встановлена у кількості 550 осіб). Фактично було прийнято 374 особи. Латвія була однією з тих держав, які активно підтримали у 2017 р. ініціативу польського прем'єр-міністра Д. Туска про скасування практики ЄС визначати країнам-учасникам квоти на прийняття біженців. Натомість Латвія підтримала Угоду між ЄС та Туреччиною щодо прийняття останньою біженців (реадмісію) в обмін на фінансову допомогу від країн-учасниць ЄС. Відтак до 2023 р. Латвія має виплатити Туреччині 1,8 млн євро.

Отже, забезпечення толерантності для Латвії наразі є викликом. Протидія інтолерантності залишається важливою складовою ще уповні незавершеної постсоціалістичної демократизації цієї країни. Проблемними в частині просування принципу толерантності та запобігання проявам інтолерантності в Латвії, на нашу думку, є такі аспекти:

- збереження високого відсотка негромадян в структурі населення Латвії. Водночас нещодавні законодавчі новації щодо автоматичного надання громадянства усім новонародженим сприятимуть зменшенню частки негромадян;

- найвищий у групі країн Балтії рівень інтолерантності до сексуальних меншин; виражена інтолерантність щодо трансгендерів та інтерсексуалів;

- законодавство Латвії ще не уповні відповідає Загальній політичній рекомендації Європейської комісії проти расизму та нетерпимості № 7 [3] в частині боротьби з расизмом та расовою дискримінацією;

- в органах правопорядку відсутні спеціальні служби, які б надавали допомогу жертвам мови ненависті;

- зі сторони високопосадовців, громадських активістів бракує промоції контрмовлення в відповідь на расистську, гомо-/трансфобну мову ненависті. Відтак ті, хто вдаються до мови ненависті, не відчувають громадського осуду та нарощують свою деструктивну присутність у Латвії;

- зберігається маргіналізація ромської громади, особливо в частині зайнятості, надання державних медичних та освітніх послуг;

- наявні прояви антисемітизму, особливо в Інтернет-дискурсі;

- попри невелику кількість біженців, прийнятих в останні роки Латвією, високим є рівень нетерпимості до шукачів притулку. При цьому громадська думка часто формується завдяки деструктивній публічній риторичній риториці латвійських політиків;

- проблемою Латвії є висока толерантність до насильства загалом – у сім'ї, школі, щодо певних соціальних груп тощо. Зберігається висока толерантність до різних деструктивних протиправних практик, наприклад, долученість до тіньової економіки, купівля контрабандних товарів тощо.

На нашу думку, причини згаданих проблем Латвії не в останню чергу лежать у площині політико-правової культури латвійців, у якій ще доволі сильно присутня

нетерпимість до різноманітності та не є стійкими неоліберально-демократичні цінності, на просування яких і є орієнтований ЄС.

Потребує подальшого вивчення питання про вплив інтолерантних практик у Латвії на загальну стійкість ЄС, перспективу його функціонування. Також важливим напрямком досліджень виступає аналіз з позицій компаративістики спільних і відмінних характеристик у площині толерантності/інтолерантності в усіх трьох пострадянських державах Балтії.

Список використаної літератури

1. Birnbaum M. Gay rights in Eastern Europe: A new battleground for Russia and the West [Electronic resource] / M. Birnbaum // The Washington Post. – 2015. – 25 Jul. – Mode of access : https://www.washingtonpost.com/world/europe/gay-rights-in-eastern-europe-a-new-battleground-for-russia-and-the-west/2015/07/24/8ad04d4e-2ff2-11e5-a879-213078d03dd3_story.html
2. ECRI Report on Latvia (fourth monitoring cycle) [Electronic resource]. – Mode of access : <https://rm.coe.int/fourth-report-on-latvia/16808bhttps://rm.coe.int/fourth-report-on-latvia/16808b58b658b6>
3. ECRI General Policy Recommendation N 7 revised [Electronic resource] // Council of Europe. – Mode of access : <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.7>
4. Eurobarometer 66. Public opinion in the European Union [Electronic resource]. – Mode of access : https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb66/eb66_highlights_en.pdf
5. Israel slams Latvian musical celebrating Nazi's life [Electronic resource] // The Times of Israel. – 2014. – 24 October. – Mode of access : <https://www.timesofisrael.com/israel-slams-latvian-musical-celebrating-nazis-life/>
6. Kamenska A. Lifecycle of a hate crime. Country report for Latvia [Electronic resource] / A. Kamenska // Latvian Centre for Human Rights. – 2017. – Mode of access : http://cilvektiesibas.org.lv/media/attachments/01/03/2018/ENG_brosura_internetam.pdf
7. Latvia's foreign minister comes out as gay [Electronic resource] // The Guardian. – 2014. – 7 Nov. – Mode of access : <https://www.theguardian.com/world/2014/nov/07/latvia-foreign-minister-edgars-rinkevics-comes-out-gay>
8. Miķelsone M. Debates: Par un pret partnerattiecību reģistrāciju Latvijā. [Electronic resource] / M. Miķelsone // IR. – 2015. – 2 marts. – Mode of access : <https://ir.lv/2015/3/2/par-un-pret-partnerattiecibu-registraciju-latvija/>
9. Pugliese D. Canada condemns annual Latvian parade that honours Nazi SS unit [Electronic resource] / D. Pugliese // The National Post. – 2019. – 20 Mar. – Mode of access : <https://nationalpost.com/news/canada/canada-condemns-annual-latvian-parade-that-honours-nazi-ss-unit>
10. Responding to racism in Latvia [Electronic resource]. – Riga : European network against racism, 2019. – Mode of access : http://cms.horus.be/files/99935/MediaArchive/pdf/latvia_en.pdf
11. Rungule R. Values of Latvians Across Socio-Demographic Groups / R. Rungule, S. Senkāne // Pluralism Anxiety. Acting Socially / S. Kruk (Ed.), in Latvia. – Rīga : Stradiņš University, 2018. – S. 91-104.
12. Special Eurobarometer 437. Discrimination in the EU in 2015. Report [Electronic resource]. – Mode of access : https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2077_83_4_437_ENG

13. Special Eurobarometer 493. Report on Discrimination in the European Union [Electronic resource]. – Mode of access : https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2251_91_4_493_ENG

14. Sustainable Development Strategy of Latvia until 2030 [Electronic resource]. – Riga : Saeima of the Republic of Latvia, 2010. – 107 p. – Mode of access : https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/LIAS_2030_en_1.pdf

Стаття надійшла до редакції 15.02.2020 р.

O. Kokoriev

TOLERANCE VS INTOLERANCE: LATVIA'S CASE AS AN EXPRESSION OF VALUE AND INSTITUTIONAL AMBIVALENCE

The article examines Latvia's compliance with the EU's institutional and value strategy for promoting the principle of tolerance. The main manifestations of intolerance in the social and political life of Latvia as a "young" democracy are investigated. The legal gaps, the peculiarities of the political and legal culture of the population and other factors that cause intolerance in Latvia, despite this country's 2004 membership in the EU, have been emphasized. Institutional reforms aimed at strengthening the value of tolerance and preventing destructive intolerant practices are analysed.

Providing tolerance for Latvia is called a challenge for this country. It was stressed that countering intolerance remains an important component of the country's still unfinished post-socialist democratization. Attention is paid to maintaining a high percentage of non-citizens in the population structure of Latvia. It is emphasized that in Latvia there is the highest level of sexual minority intolerance in the Baltic countries group, especially the expressed intolerance towards transgender and intersex people. It is noted that the legislation of Latvia is not yet fully consistent with the European Commission's General Policy Recommendation against Racism and Intolerance No. 7 in the fight against racism and racial discrimination. Attention is drawn to the lack of special services in law enforcement agencies to assist victims of hate speech. It has been stated that there is a lack of promotion of counter-speech in response to racist, homo- / transphobic hate speech on the part of high-ranking officials and public activists. This contributes to the fact that those who resort to hate speech do not feel public condemnation and increase their destructive presence in Latvia. Attention was drawn to the problem of preserving the marginalization of Roma, especially in the area of employment, provision of public health and education services. The article states that there are manifestations of anti-Semitism in Latvia, especially in Internet discourse. It is noted that despite the small number of refugees received in recent years by Latvia, there is a high level of intolerance of asylum seekers. At the same time, public opinion is often formed precisely because of the destructive public rhetoric of Latvian politicians. The general problem of Latvia is the high tolerance for violence in general – at home, at school, against certain social groups, etc. It is indicated that in this country there is a high tolerance for various destructive unlawful practices, such as involvement in the shadow economy, the purchase of smuggled goods, and so on. The author of the article argues that the reasons for the mentioned problems of Latvia are not least in the plane of the political and legal culture of the Latvians, in which the intolerance to diversity and the neoliberal-democratic values, on which the EU is oriented, are still quite strong.

Keywords: *tolerance, intolerance, Latvia, EU.*

УДК 327(44):623.45

Д. О. Меньшакова

ЯДЕРНИЙ СТАТУС ФРАНЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

У статті розглянуто використання ядерного статусу Франції в якості інструменту реалізації її зовнішньополітичних інтересів на міжнародній арені. Зокрема, досліджено концепцію «ядерної дипломатії». Досліджено політичну, економічну і безпекову площину використання ядерної дипломатії в зовнішній політиці. З'ясовано що застосовування ядерного статусу в якості інструменту ведення міжнародного діалогу має низку переваг, основною з яких є ефективне забезпечення національних інтересів держави, що обумовлює необхідність використання його вигід.

Ключові слова: ядерний статус, ядерна безпека Франції, ядерна дипломатія.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-135-141

Французька ядерна програма стала відповіддю на події, що відбувалися у світі в другій половині ХХ століття, відтоді вона не припиняє розвиватись і слугує надійною складовою безпекової політики. Добре сформульована та науково обґрунтована, гнучка та прозора, за необхідності, стратегія реалізації зовнішньополітичних інтересів є невід'ємним атрибутом діяльності цивілізованого, сучасного міжнародного актора. Франція є впливовою державою на міжнародній арені і, безумовно, реалізація її зовнішньополітичних інтересів впливає на світовий порядок. Один з важливих аспектів зовнішньополітичної стратегії Франції базується на наявності у неї ядерного статусу. Слід зазначити, що в сучасному глобалізованому світі одним з ключових елементів ведення ефективної зовнішньої політики є залучення всіх можливих інструментів впливу, серед яких для Франції можна окремо виділити саме використання «ядерної дипломатії».

Світ ХХІ століття – це світ повсюдних трансформацій, проривів, пов'язаних із виродженням традиційних та сучасних структур. Однією з тенденцій формування нового глобального порядку є розвиток глобалізаційного процесу та його вплив. Сучасне середовище безпеки також має сильний взаємозв'язок із глобалізацією. Обидві ці концепції є всеохоплюючими. Тому немає можливості заперечувати вплив ядерного статусу як на міжнародні відносини в цілому так і на зовнішньополітичну стратегію окремої держави, зокрема.

В дослідженні питання ядерного статусу Франції і її зовнішньої політики, неможливо оминати праці таких сучасних вітчизняних дослідників як О.В. Коломієць, А.І. Кудряченко, В.А. Манжола та, беззаперечно, Л.Д. Чекаленко. Безумовно, однією з найбільших іноземних праць на дану тематику залишається робота В.Л. Коля, заслуговують уваги і дослідження А.Баргмана, Б. Тертре. Також, об'єктивними джерелами дослідження розглянутого питання стали внутрішні документи Франції, щодо ядерного статусу, серед яких найбільша роль традиційно відводиться «Білій книзі» з питань оборони та безпеки 2013 року та «Стратегічному огляду оборони та національної безпеки» 2017 року. Роботи вищезазначених авторів, а також офіційні національні стратегії Франції стали теоретичною основою дослідження. Авторами зроблено значний внесок у вивчення історичного огляду

ядерного статусу Франції, проаналізовано вплив ядерного статусу на безпекове середовище, приділено увагу питанням військового характеру, дискусій щодо процесу роззброєння впродовж останніх десятиліть ХХ століття. Саме тому, метою нашого дослідження стає глибше вивчення питання впливу ядерного статусу Франції на її зовнішню політику, його використання в якості інструменту дипломатії, особливо в час глибоких трансформацій ХХІ століття, коли вірогідність участі Франції у відкритому збройному конфлікті значно зменшилась і відповідно доцільніше зробити оцінку потенціалу володіння і загрози використання ядерного потенціалу. Задля дотримання принципу об'єктивізму в дослідженні було використано наступні методи: аналіз, дедукція, узагальнення та аналогії. В свою чергу системний підхід дозволив розробити низку порад, щодо збільшення ефективності використання ядерного статусу на дипломатичній арені, задля досягнення реалізації національних інтересів Франції.

Сьогодні Франція продовжує показувати свою готовність відігравати важливу роль у ядерному порядку та працювати над просуванням програми з нерозповсюдження та роззброєння. Беззаперечно, Франція має всю легітимність для ведення переговорів щодо ядерного роззброєння та нерозповсюдження на міжнародному рівні і активно співпрацює з усіма державами «Ядерного клубу». Для підвищення міжнародної довіри у цьому питанні слід також забезпечити виконання передової цивільної ядерної програми. Багаторічний досвід у галузі ядерної безпеки є надійною опорою для використання ядерної дипломатії і визнання позицій держави на міжнародній арені, що закріплює позиції Франції у якості впливового суб'єкту на геополітичній карті світу, дозволяє легше просувати свої інтереси в світі.

Як свідчить історія, Великі держави, до переліку яких, багато в чому саме завдяки ядерному статусу належить і Франція, намагаються відігравати важливе значення у процесі формуванні норм, що регулюють використання ядерної енергії, процесі нерозповсюдження, контролю над озброєнням та роззброєнням, тощо. У такий же спосіб інші країни, особливо країни середнього розміру, роками намагалися впливати на міжнародну політику, просуваючи власні інтереси. Так, Ірландія ініціювала створення ДНЯЗ ще 1958 року, Бразилія очолила опір проти обов'язкового узагальнення додаткових протоколів Міжнародного агентства з атомної енергії у 2000-х роках. На сьогоднішній день Австрія перебуває на чолі групи країн, які сприяють набранню чинності Договору про заборону ядерної зброї. Не дивлячись на той факт, що Договір було прийнято 7 липня 2017 року, він набуде чинності виключно після його ратифікації 50 державами. До речі, дев'ять країн «ядерного клубу»: Франція, США, Велика Британія, Росія, КНР, КНДР, Індія, Ізраїль і Пакистан не приймали участь навіть у роботі конференції, присвяченої переговорам щодо вищезазначеного договору. Таким чином, володіння ядерною зброєю, в даному випадку, не стає на заваді прийняттю активної участі у проведенні своєї зовнішньополітичної лінії, яка, безумовно захищає державні інтереси.

Основи використання ядерної дипломатії. Сьогодні в світі існує всього кілька держав (наприклад, Японія, Казахстан і Південна Африка), що можуть уособити в собі спроможність і водночас готовність розвивати «ядерну дипломатію», як рівноцінну складову звичайної дипломатії, для просування своїх глобальних інтересів на світовій арені [1, с. 28]. Політика, зазначених вище держав, у визначеній галузі охоплює всі аспекти ядерних питань: безпеку, політику, економіку та енергетику. Саме такий досвід може бути використаний і Францією. На нашу думку, для ефективності ядерної дипломатії потрібні кілька типів легітимності, на що можуть претендувати державні та недержавні суб'єкти.

Використання «ядерної дипломатії» це ефективний спосіб сприяти безпеці, політичним, економічним інтересам та брати участь у розбудові своєї ідентичності. Держави, що використовують названі методи, щодо розв'язання питань ядерного порядку, можуть виступати у якості мостобудівників та посередників між державами ядерної зброї, та тими, що нею не володіють.

В реаліях сучасності ядерна дипломатія може бути охарактеризована як всеохоплююче поняття, що торкається, як стратегічних питань, так і енергетичних, гуманітарних та економічних, і визначається як «взаємодія серед і між міжнародними суб'єктами (будь то держави, міжнародні організації, особи та транснаціональні недержавні організації) з ядерних питань, учасників та інтересів (будь вони матеріальними чи нематеріальними) для досягнення цілей». [2, с. 54]. Згідно до наведеного визначення, дефініція не лише підкреслює безліч питань, які можуть вирішуватись за допомогою ядерної дипломатії, але й той факт, що такий інструмент зовнішньої політики може використовуватись ще й недержавними акторами. Відповідно, засоби вираження ядерної дипломатії вкрай різноманітні. Вона може бути здійснена формальним і неформальним шляхом, мати двосторонній або багатосторонній формат, мати жорсткий або м'який спосіб реалізації, може залучати неурядових експертів, або здебільшого покладатися на громадську думку (публічна дипломатія). Враховуючи те, що ядерна зброя вже призвела до появи нових елементів у міжнародні відносини, ядерна дипломатія дозволить цими елементами керувати більш раціонально [3, с. 428].

Ядерна дипломатія може використовуватись у рівній мірі і «середніми державами», які часто не мають значних ресурсів для ведення зовнішньої політики з однаковою ефективністю у всіх можливих галузях, з широкого кола питань. Такі актори зазвичай вибирають окремі галузі, де можна проявити себе більш впливово, де вони можуть зробити більш значний внесок. Найчастіше, це стосується випадків, коли держава володіє технічними знаннями з визначених питань, як то таких як міжнародна цивільна авіація для Канади (на території якої знаходиться штаб-квартира ІКАО) [4, с. 1-25]. Тим не менш, Франція так само може використати подібну тактику і використовувати механізми ядерної дипломатії не у всіх галузях одночасно, а вибірково, враховуючи нагальні потреби національних інтересів.

Безпекові інтереси. Говорячи про реалізацію зовнішньополітичних інтересів держави, шляхом використання різноманітних інструментів дипломатії, варто наголосити на тому, що, як держави, так і недержавні суб'єкти намагаються діяти на користь наступних основних національних інтересів: фізичне виживання, незалежність, економічне благополуччя [5, с. 217-238], самооцінка і статус на міжнародній арені [6, с. 236].

Спираючись на наведене вище визначення понять національних інтересів, використання ядерного статусу на міжнародній арені може дозволити забезпечити всі з названих потреб, задовольнити всі зовнішньополітичні цілі. В цьому контексті, питання фізичного виживання держави тісно пов'язане з питанням безпеки. Так, наприклад, розробка ядерного арсеналу може розглядатись важливим способом вирішення проблем безпеки в регіонах ведення бойових дій. До слова, Китай, Франція та Велика Британія розробляли свої військові стратегії, засновуючись на стримуванні, але також використовували свої ядерні можливості для здійснення дипломатичного тиску на опонентів, а також на союзників [7, с. 153-179]. Намагання забезпечити виживання націй призвело до того, що інші держави, не маючи фінансової, технічної чи політичної спроможності володіти ядерними силами, покладаються на політику розширеного

стримування. Так, за часів Холодної війни подібної стратегії дотримувалась Західна Німеччина, чим вплинула, можливо і не бажаючи, а можливо навмисно, на роздуми Сполучених Штатів та Радянського Союзу щодо стратегій стримування, а також щодо контролю над озброєнням та нерозповсюдженням [8, с. 535-558]. В умовах сучасності Франція активно продовжує реалізовувати свої безпекові інтереси на міжнародній арені, виходячи з позиції свого глобалізму, частковим «виправданням» якого власне і виступає ядерний статус. Завдяки історичним обставинам, зовнішня політика Франції, з часів невдач у Другій Світовій війні базувалася і продовжує базуватись на відновленні величчя і впливу у світі. Свого часу, для генерала де Голля, вихід Франції з інтегрованої військової структури НАТО став логічним наслідком створення і володіння власними ядерними силами і інструментом забезпечення власної безпеки, а також проведення незалежної зовнішньої політики, що залишається незмінним і досі. Безпосередня участь у формуванні регіонального порядку в Європі, та, частково, в межах постколоніального простору призводить до необхідності постійно утверджуватись у ролі лідера з могутнім ядерним потенціалом і свободою прийняття рішень, що цим потенціалом гарантується [9, с. 1-3].

Енергетичні інтереси і економічні інтереси. Зрештою, і сфера енергетичної безпеки, може змусити країну зайняти активну позицію в міжнародних дебатах щодо ядерних питань. Наприклад, галузь контролю ядерних технологій та матеріалів. Для країн, позбавлених природних ресурсів, таких як Японія, доступ до ядерної енергії розглядається як фундаментальний безпековий інтерес і лежить в коренях пильної позиції щодо прав та обов'язків держав-учасниць МАГАТЕ. Франція, у свою чергу, у забезпеченні енергетичної безпеки цілковито покладається на ядерну енергетику, адже вона майже на 80% залежить від власних АЕС і є однією з найбільш незалежних країн Європейського Союзу в цьому питанні, що дозволяє їй просувати власні зовнішньополітичні інтереси без огляду на залежність від іноземних енергетичних ресурсів. Така позиція захищає державу і в економічних аспектах, адже є гарантією її незалежності, особливо в контексті відносин ЄС-Росія [10, с. 120].

Слід зауважити, що Франція 2019 року стала найбільшим експортером електроенергії через у світі через низьку вартість її виробництва, з чого вона отримує понад 3 мільярди євро на рік [11], що дозволяє ще більше розвивати економічний потенціал держави та налагоджувати торговельно-економічні зв'язки з країнами-сусідами, що купують надлишкову електроенергію.

Окрім цього, економічна безпека Франції є невід'ємною складовою її національних інтересів і розглядається як її частина, або ж інтегральна частина економічної безпеки всього Європейського Союзу, враховуючи глобалізацію економічного простору всього світу. Варто зазначити також, що економічний розвиток є і запорукою могутності держави в глобалізованому та інтегрованому світі XXI століття, а отже, цим аспектом національної безпеки в жодному разі не можна нехтувати.

Політичні інтереси. Ядерна дипломатія, беззаперечно, використовується для забезпечення незалежності і самостійності держави на міжнародній арені і, таким чином, просування її власних політичних інтересів. Що стосується безпеки, то політичні інтереси можуть сприйматись лідерами держав в якості стимулу для розвитку ядерного арсеналу або навпаки щоб утриматись від цього. Впродовж 1960-1970-х років держави прагнули уподібнити ядерну військову силу з посиленням позиціонування та статусу на міжнародній арені. Сьогодні ті самі тези використовуються для переконання держав прийняти рішення проти «ядерності». В свою чергу, неядерні держави, особливо ті, чий технологічний прогрес

і фінансові ресурси є достатніми для того, щоб претендувати на володіння ядерною військовою силою, здобувають престиж і авторитет через відмову від ядерності, тоді як держави-розповсюджувачі вважаються вигнанцями [12, с. 17].

Франція, своєю чергою, користується принципом, висловленим генералом де Голлем: «держава, що не володіє ядерною зброєю, в час, коли інші нею володіють – не володіє своєю долею», саме тому Французька Республіка робить все можливе для того, щоб самостійно вибудовувати свою зовнішню політику, подекуди використовуючи свій вплив, отриманий завдяки наявності ядерного статусу. Отже, сьогодні Франція має легітимність для використання ядерної зброї, що надає їй можливість мати достатньо сил для ведення незалежної і самостійної політики на світовій арені, балансує між автономізмом і колективізмом [13, с. 86]

Як постійний член Ради Безпеки ООН і член ядерного клубу Французька Республіка має значний вплив на розв'язання міжнародних безпекових проблем: від військової кризи до міжнародних конфліктів. Зважаючи на своє колоніальне минуле і провідну роль у складі Європейського Союзу Франція продовжує впливати на розвиток подій у світі, з позиції «ядра ЄС», впливаючи на концепцію розбудови європейської дипломатії за своїм зразком, а також значним чином впливати на держави, що входять у коло інтересів її Середземноморської політики [14, с. 8], а та проводить м'яку культурну експансію по всьому світу.

Висновки. Розвиток ядерної дипломатії як ефективного інструменту ведення зовнішньої політики дозволяє задовольнити низку національних інтересів і робить державу спроможною досягти підвищення рівня безпеки, стабільності політичного становища, нарощення економічної потуги, а також зміцнити її позиції на міжнародній арені та укорінити почуття власної гідності в очах громадян.

Згідно отриманих даних, ефективність ядерної дипломатії залежить безпосередньо від легітимності національних суб'єктів щодо усіх питань, що прямо чи непрямо пов'язані з ядерними силами, які включають у себе стратегію і роззброєння, нерозповсюдження, ядерну безпеку та забезпечення безпеки як такої, а також мирне використання ядерної енергії. Зазвичай таким критеріям відповідають держави, що мають довготривалий вплив на міжнародний ядерний порядок, що підтверджується прикладом Франції.

Хоча ядерні держави іноді схильні розглядати ядерні питання як питання не для широкого загалу, певну інсайдерську гру, середні держави, подекуди можуть бути більш ефективнішими, пропонуючи конструктивні засоби посилення режиму та зменшення ризиків, пов'язаного з ядерною енергією, саме тому, сьогодні на порядку денному стоїть необхідність ведення діалогу великих держав із середніми і налагодження відносин між ними, де провідна роль може дістатись саме Франції, що задовольнить глобалізм, характерний її зовнішньополітичним інтересам. У наш час, коли нестабільність у світі зростає з кожним днем, у той час, коли різниця між ядерними і неядерними державами виглядає більшою, ніж будь-коли, має бути почута позиція всіх держав, щодо ядерного питання; не можна нехтувати зусиллями і голосами всіх міжнародних акторів, а отже важко буде переоцінити роль і місце Франції в подібному глобальному діалозі. Отже, сьогодні, використання Францією її ядерного статусу задля реалізації її зовнішньополітичних інтересів можна коротко охарактеризувати як використання даного інструменту з метою досягнення якомога більшої незалежності від інших міжнародних акторів, втім на цьому не слід зупинятись, використовуючи нові можливості для утвердження держави у ролі центру усіх майбутніх переговорів щодо ядерних питань, дозволяючи при цьому реалізовувати

основні пріоритети зовнішньої політики Франції, тобто підтримувати гармонізацію відносин з державами-членами Європейського Союзу, комерціалізувати відносини з країнами швидкого розвитку економіки, а також гарантувати безпековий баланс в регіоні та в середині НАТО.

Список використаної літератури

1. Maitre E. Nuclear diplomacy: a niche diplomacy for middle powers [Electronic resource] / E. Maitre // Fondation pour la recherche strategique. – Mode of access : <https://www.frstrategie.org/en/publications/recherches-et-documents/nuclear-diplomacy-niche-middle-powers-2018>
2. Van Wyk, Jo-A. K. South Africa's nuclear diplomacy, 1990-2010: Securing a niche role through norm construction and state identity [Electronic resource] : PhD diss. / Jo-Ansie Karina Van Wyk; University of Pretoria . – Pretoria, 2013. – 344 s. – Mode of access : <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/25540/01chapters1-2.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
3. Міжнародні системи і глобальний розвиток : підруч. / кер. авт. колективу О. А. Коппель; за ред. Л. В. Губерського, В. А. Манжоли. – Київ : Київ. ун-т, 2008. – 606 с.
4. Cooper A. F. Niche Diplomacy: A Conceptual Overview / A. F. Cooper // Niche Diplomacy: Middle Powers after the Cold War / ed. by A. F. Cooper. – London : Macmillan, 1997. – S. 1–25.
5. George A. The concept of national interests: Uses and limitations / A. George, R. Keohane // George A. Presidential Decisionmaking in Foreign Policy: The Effective Use of Information and Advice / A. George. - Boulder, Colo. : Westview Press, 1980. – S. 217–238.
6. Wendt A. Social Theory of International Politics / A. Wendt. - Cambridge : University Press, 1999. – 429 p.
7. France // Narang V. Nuclear Strategy in the Modern Era: Regional Powers and International Conflict / V. Narang. - Princeton : Princeton University Press, 2014. – S. 153–179.
8. Lutsch A. Merely 'Docile Self-Deception'? German Experiences with Nuclear Consultation in NATO / A. Lutsch // Journal of Strategic Studies. – 2016. – Vol. 39, Issue 4. – S. 535–558.
9. Programmation militaire pour les années 2019 à 2025 et dispositions intéressant la défense [Electronic resource] / Gouvernement: Conseil de ministres. – 2019. – 27 février. - Mode of access : <https://www.gouvernement.fr/conseil-des-ministres/2019-02-27/programmation-militaire-pour-les-annees-2019-a-2025-et-diver>
10. Коломієць О. В. Концепція національної безпеки Франції як модель «регіонального лідерства» / О. В. Коломієць // Грані. – 2012. – № 3. – С. 119-122. ; Kolomiets O. V. Kontseptsiiia natsionalnoi bezpeky Frantsii yak model «rehionalnoho liderstva» / O. V. Kolomiets // Hrani. – 2012. – № 3. – S. 119-122.
11. Murray J. France is Europe's biggest net electricity exporter in 2019 [Electronic resource] / J. Murray // NS Analsys. – 2019. – 12 Dec. - Mode of access. : <https://www.nsenerybusiness.com/features/electricity-export-france/>
12. Rublee M. R. Understanding the International Social Environment // Rublee M. R. Nonproliferation Norms: Why states choose nuclear restraint / M. R. Rublee. - Athens : University of Georgia Press, 2009. – S. 34-52.
13. Манжола В. Внешняя политика Франции: Изменилась ли доктрина голлизма? / В. Манжола, А. Шаповалова // Современная Европа. – 2014. – № 4. - С. 84-96. ; Manzhola V.

Vneshniaia polytyka Frantsyy: Yzmenylas ly doktryna hollyzma? / V. Manzhola, A. Shapovalova // Sovremennaia Evropa. – 2014. – № 4. - S. 84-96.

14. Кудряченко А. І. Головні складові ядерної безпеки Франції / А. І. Кудряченко, Л.Д. Чекаленко // Проблеми ядерної безпеки сучасного світу і Україна: зб. наук. пр. – Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. - С. 4-14. ; Kudriachenko A. I. Holovni skladovi yadernoi bezpeky Frantsii / A. I. Kudriachenko, L. D. Chekalenko // Problemy yadernoi bezpeky suchasnoho svitu i Ukraina: zb. nauk. pr. – Kyiv : DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», 2016. - S. 4-14.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2020 р.

D. Menshakova

NUCLEAR STATUS OF FRANCE AS A TOOL FOR IMPLEMENTATION ITS FOREIGN POLICY INTERESTS IN THE INTERNATIONAL ARENA

The article reveals the significance of the usage of France's nuclear status as a tool for the realisation of its foreign policy interests in the International Arena, especially in the context of necessity to ensure its security. A well-formulated and scientifically grounded, clear and reasonably transparent strategy for Foreign Policy ensures state security and is an inalienable attribute of a civilised, contemporary International Actor. One of the most critical aspects of France's Defence strategy is based on its nuclear status. Therefore, it is essential to understand its role and function in the formulation of the foreign policy strategy. In particular, the concept of «nuclear diplomacy» is explored on the example of the French Republic. This concept describes the possibility of using nuclear status in various fields of foreign policy to achieve the interests of the state in the world arena. The survey describes political, economic and security aspects of the disposition of nuclear diplomacy in foreign policy. Also, the historical experience of exercising the nuclear status as a tool has been analysed. Relying on the analysis made it has been found that the practice of using nuclear status as a tool for conducting international dialogue has its several advantages, the main of which is the efficient protection of the national interests of the state. The author emphasises the fact that the wise usage of all nuclear status benefits, in the present conditions of growing instability and turbulence in international relations is a vital requirement for the development of France, especially as for nuclear-weapon state and a significant actor in the international arena.

It has been argued that the nuclear status is inextricably associated not only with the formation of a state security strategy but also with the development of the image and geopolitical component of security, aimed at providing the necessary conditions for the realisation of French national interests in the International Arena, as one of the most effective methods of guaranteeing security and independence in the modern world. The modern world is the world of pervasive transformations and breakthroughs connected with the degeneration of traditional and modern structures. Although today the world is interconnected and united more than ever before, it is necessary to respect and estimate the idea of boundaries, sovereignty, and independence of a state, the right of a state to lead its policy. So, the best guarantee of directing separate political line it is wise using of one of the most effective and impressive tools, in a Foreign Policy too, that is nuclear status.

Keywords: nuclear status, nuclear safety of France, nuclear diplomacy.

УДК 323.2(497.5-074)

А. В. Трофименко

ДЕОКУПАЦІЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ: ДОСВІД ХОРВАТІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

У роботі представлено аналіз досвіду Хорватії з деокупації та реінтеграції території самопроголошеної Республіки Сербська Країна. Досліджено, процес відновлення територіальної цілісності Хорватії як з допомогою військових наступальних операцій після довготривалих неефективних миротворчих місій ООН, так і шляхом мирного повернення та поступової реінтеграції. Виокремлено фактори, що сприяли та перешкоджали цьому процесу, зокрема міжнародне посередництво та допомога, реформування військового сектору, позиція мирного населення, діяльність громадських організацій тощо. На основі проведеного аналізу встановлено, як досвід Хорватії може бути використаним в українських реаліях.

Ключові слова: деокупація, реінтеграція, Республіка Сербська Країна, Східна Славонія, «план Венса», миротворчі місії UNPROFOR, UNCRO, UNTAES, UNPSG.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-142-149

Окупація АР Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей внаслідок російської агресії обумовили необхідність пошуку найбільш ефективних інструментів відновлення державного суверенітету на цих територіях. Це обумовлює актуальність дослідження закордонного досвіду з відновлення територіальної цілісності держави, а також реінтеграції повернутих територій. Особливо цікавим є досвід тих держав, що повернувши окуповані території, демонструють значні досягнення в розвитку демократії, успішне реформування політичної системи та державного управління, інтенсивний соціально-економічний розвиток, до яких належить і Хорватія

Проводячи паралелі між війною на південному сході України та іншими територіальними конфліктами все частіше в науковому середовищі звертають увагу на її спільні риси з хорватсько-сербським конфліктом 1990-х років, на подібність квазіреспублік «ДНР» та «ЛНР» до самопроголошеної Республіки Сербська Країна, пропонуючи використовувати для деокупації Донбасу саме «хорватський сценарій». Проте, досвід Хорватії з повернення самопроголошеної Республіки Сербська Країн включає два протилежні сценарії, з одного боку, це успішні військові наступальні операції, внаслідок яких більша частина територій була повернена до складу Хорватії, з іншого – це мирна реінтеграція Східної Славонії з допомогою тимчасової адміністрації ООН. Враховуючи зазначене, метою даної роботи є встановлення сутності «хорватського сценарію» деокупації та реінтеграції, виокремлення досвіду Хорватії, що може бути використаним в Україні.

Хорватія була однією з перших держав, що заявили про вихід з Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії після перемоги в 1990 році на виборах Хорватської демократичної співдружності на чолі з Ф. Туджманом та референдуму в травні 1991 році, де 92 % населення проголосували за незалежність республіки.

Проте вихід Хорватії з СФРЮ ускладнювався наявністю великої сербської меншини (12 % населення), яка стала засобом для Сербії в протидії розпаду СФРЮ. Ще до початку військових дій Сербія розпочала інформаційну кампанію, використовуючи дезінформацію про діяльність нової хорватської влади, звинувачуючи її у фашизмі. Поступово почали з'являтися блокпости в місцях проживання сербського населення, прибувати добровольці з Сербії [3].

У липні 1991 року відразу після проголошення незалежності сербські військові сили розпочали повномасштабні бойові дії з наступом на схід Хорватії для підтримки сербської меншини. Хорватські збройні сили на той час не могли дати швидкого опору з огляду на слабку підготовку та недостатнє устаткування, крім того на Хорватію розповсюджувалося ембарго на ввезення зброї, накладене РБ ООН на всі колишні республіки СФРЮ у вересні 1991 року. Сербські повстанці змогли зайняти великі райони хорватської території біля кордону з Боснією, і до кінця 1991 року контролювали більше чверті території республіки [5].

19 грудня 1991 року було проголошено про створення Республіки Сербська Країна (РСК) на території центра та сходу Хорватії, що контролювали сербські повстанці за підтримки Югославської народної армії та військових угруповань із Сербії. РСК займала близько 30% території Хорватії, і в ній мешкали близько 300 тисяч здебільшого етнічних сербів [1]. Сербія на чолі з Президентом С. Мілошевичем забезпечувала значну підтримку РСК, як військову, так і економічну. У 2007 році Міжнародним трибуналом по колишній Югославії (МТКЮ) було доведено, що лідер Республіки Сербська Країна Мілан Мартич мав домовленість з Слободаном Мілошевичем про приєднання РСК до колишньої Союзної Республіки Югославія для створення «єдиної сербської держави».

Через півроку військових дій Європейська спільнота направила своїх спостерігачів у зону конфлікту, 27 серпня 1991 року було створено Миротворчу конференцію з Югославії. На першому етапі конфлікту країни Заходу вбачали можливість припинення військових дій шляхом перетворення СФРЮ на конфедерацію із збереженням існуючих кордонів, Європейська спільнота пропонувала декілька проектів у цьому напрямку. Проте такий сценарій не влаштував жодну сторону конфлікту. Спроби Європейської спільноти зупинити військові дії та вирішити кризу в рамках Миротворчої конференції не мали успіху [5].

Крім того, ставлення західних держав до подій в Хорватії зазнало змін після військових дій в м. Дубровнік. Три місяці обстрілів міста з боку Югославської народної армії, що призвели до загибелі мирного населення, вдарили по іміджу Сербії, змусивши світове співтовариство переглянути позицію щодо конфлікту.

Ескалація конфлікту та загибель мирного населення поряд з неспроможністю Європейської спільноти зупинити військові дії призвели до активізації зусиль з вирішення конфлікту з боку ООН. Восени 1991 року Генеральний секретар ООН Х.П. де Куельяр направив у Хорватію спецпредставника С. Венса, за посередництва якого 23 листопада 1991 р. у Женеві було підписано угоду про припинення вогню між Сербією і Хорватією, а 27 листопада 1991 р. Рада Безпеки ООН прийняла Постанову про спрямування до Хорватії миротворчих сил. 2 січня 1992 р. було підписано угоду про безумовне припинення вогню [4].

Запропонований С. Венсом миротворчий план («план Венса»), ухвалений Резолюцією РБ ООН № 724 наприкінці 1991 року, включав такі основні пункти: виведення ЮНА з Хорватії, демілітаризацію територій, надання підтримки гуманітарним організаціям,

повернення переміщених осіб в умовах повної безпеки. План передбачав також створення так званих «захисних зон» з боку ООН – UN Protected Areas (UNPA). Це території, «на яких серби становлять більшість або значну меншість населення, де напруга між спільнотами призвела до озброєного конфлікту». Територія під захистом ООН була поділена на чотири сектори (східний, західний, північний та південний) [5]. Крім того, враховуючи, що розміщення сил ООН розтяглося на півроку з грудня 1991 р. до травня 1992 р., кордони «захисних зон» вже не відповідали лінії фронту, виникли так звані «рожеві зони», що виходили за межі юрисдикції ООН та знаходилися під контролем сербських повстанців, найбільша така зона прилягала до південного сектору, більшість населення в ній складали хорвати [4].

Контроль за демілітаризацією на 12 місяців було покладено на Сили ООН із підтримки миру – UNPROFOR (United Nations Protective Forces), діяльність яких призвела до неоднозначних результатів: їм вдалося стримати сторони від відновлення військових дій, проте вони не змогли забезпечити повної демілітаризації та роззброєння сербів. Їм також не вдалося забезпечити ембарго на ввезення зброї до Хорватії, що надходила через Угорщину і Словенію. Ця ситуація призвела до неодноразового подовження мандату UNPROFOR [5].

За роки UNPROFOR (1992 – 1995 рр.) крім номінального виведення військ Югославської народної армії, жоден з інших завдань не було реалізовано, процес витіснення та, у багатьох випадках, вбивства не-сербів на окупованих територіях продовжувався. До середини 1994 року, за оцінками уряду, лише 194 тисяч з 550 тисяч довоєнного населення залишалися проживати в окупованих районах, лише 10 тисяч з них були не сербами. За цих обставин передбачувана нездатність до досягнення політичного рішення виявилася головною перешкодою для реалізації будь-якого аспекту мандату [12]. У східному секторі в період 1992-1993 рр. було вбито 800 та зникло безвісти 1000 хорватів. На підконтрольній хорватам території витіснялися серби. Хорватська армія також в порушення домовленостей провела декілька наступів – «Масленіца» (березень 1993 р.) та «Медак» (вересень 1993 р.), завдяки яким окуповані території було зменшено. РБ ООН реагувала на це резолюціями, які констатували стурбованість зазначеними діями [4].

Неефективність миротворчої операції була очевидною, у тому числі і для ООН. У доповіді 17 вересня 1994 року Генеральний Секретар ООН зазначив, що демілітаризація «захисних зон», встановлення хорватського контролю над «рожевою зоною», встановлення контролю на кордоном, а також сприяння поверненню переміщених осіб залишаються невирішеними питаннями. Таким чином, жоден пункт «плану Венса» втілити не вдалося. Для зміни ситуації було створено групу у складі двох представників від Міжнародної конференції з колишньої Югославії та послів США і Росії в Хорватії – група 3-4 (Загреб-4), яка запропонувала план мирного врегулювання хорватського «замороженого конфлікту», що передбачав широку автономію для етнічних сербів у Хорватії. РСК мала отримати уряд, президента, валюту та подвійне громадянство. Проте цей план також не влаштував жодну із сторін [1].

У свою чергу, зростала невдоволеність миротворчою місією ООН і у політичних колах Хорватії, 23 вересня 1994 року парламент Хорватії ухвалив резолюцію, що визнала її неуспішною, а в січні 1995 року Президент Ф. Туджман оголосив, що мандат UNPROFOR більше не буде подовжуватися після його закінчення 31 березня 1995 року. У відповідь РБ ООН проголосувала за зміну місії UNPROFOR на Операцію ООН з відновлення довіри в Хорватії – UNCRO (UN Confidence Restoration Operation in Croatia), проте завдання майже не змінилися, не зважаючи на вимоги Хорватії. Замість встановлення контролю над

кордоном, ООН уповноважила UNCRO тільки на «допомогу у контролі, шляхом моніторингу та звітності за перетином військового персоналу, обладнання, запасів і зброї» [5].

Неефективність миротворчих місій ООН спонукала хорватське керівництво до зміни своєї конфліктної стратегії, чому сприяло реформування армії з допомогою Вашингтону. У травні 1995 року хорватські збройні сили провели операцію «Блиск», повернувши контроль над Західною Славонією (10% окупованих територій), а після зриву нових переговорів у Женеві провела ще одну наступальну операцію «Буря» в серпні 1995 року, повернувши контроль над північним та південним секторами [5].

В наслідок військових операцій край покинуло близько 200 тисяч сербів. Вони разом із керівництвом самопроголошеного краю залишили Хорватію і стали біженцями здебільшого у сусідній Сербії. Після операції "Буря" було зруйновано тисячі домівок, загинули понад тисяча людей, майже половина з них - цивільні [1].

Під контролем сербів залишився тільки східний сектор (Східна Славонія), що складав 5% території Хорватії. Зміна балансу сил через посилення військового потенціалу Хорватії, призвела до розуміння сербами Східної Славонії, що у випадку відмови від реінтеграції шляхом дипломатії та переговорів, контроль над територією буде відновлено у військовій формі. Таким чином, для Східної Славонії було розроблено план мирної реінтеграції.

Переговори щодо мирного повернення Східної Славонії розпочалися відразу після операції «Буря», вони стали частиною ініціативи Президента США Б. Клінтона щодо мирного вирішення конфлікту в Боснії та Герцеговині. Перший проект мирної угоди для Східної Славонії було запропоновано хорватському уряду американським послом П. Голбрайтом 2 вересня 1995 року після чого відбулася серія дипломатичних переговорів, головним з яких стала зустріч 1 листопада 1995 року в Дейтоні, коли Президенти Хорватії та Сербії, Ф. Туджман та С. Мілошевич дійшли домовленості. 12 листопада 1995 року було підписано Ердутську угоду про статус Східної Славонії, Барані і Західного Срема представниками Хорватії та місцевою сербською владою цих регіонів у присутності американського посла П. Голбрайта та посередника ООН Т. Столтенберга [7].

Ердутська угода передбачала закінчення війни і встановлювала перехідний період для інтеграції територій до складу Хорватії. Вона складалася з 14 статей, що містили такі основні моменти: встановлення перехідного періоду в 12 місяців з можливістю подовження; звернення до РБ ООН щодо встановлення Перехідної адміністрації для управління регіоном в цей період та розміщення міжнародних сил для підтримання миру та безпеки; демілітаризація протягом максимум 30 днів після розгортання міжнародних сил; забезпечення повернення біженців та переміщених осіб; встановлення тимчасових поліцейських сил; повернення всім особам незалежно від національності власності, відібраної внаслідок незаконних дій, або компенсація за власність, що неможливо повернути; проведення місцевих виборів не пізніше ніж за 30 днів до закінчення перехідного періоду під наглядом міжнародних організацій та зацікавлених країн; повагу до міжнародно визнаних прав людини та фундаментальних свобод [10]. На основі цієї угоди була створена Об'єднана рада муніципалітетів з сербською більшістю населення.

Також угода передбачала набуття чинності після ухвалення відповідної резолюції РБ ООН. 15 січня 1996 РБ ООН ухвалили Резолюцію 1037, що запровадила на 12 місяців операцію з підтримки миру «Тимчасова адміністрація ООН для Східної Славонії, Барані та Західного Срема» – UNTAES (United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium), до складу якої входили як військовий, так і цивільний

компоненти. На початковому етапі операція мала складати 5 тисяч військовослужбовців, мандат яких включав нагляд за демілітаризацією, безпечним поверненням біженців та переміщених осіб, сприяння своєю доступністю підтримці миру та безпеки. До обов'язків цивільного компоненту UNTAES входило створення тимчасових поліцейських сил, організація виборів, координація планів розвитку та відновлення економіки цього району тощо [11]. Двома днями пізніше ухвалення Резолюції Генеральний секретар ООН призначив керівника місії, яким став генерал США, дипломат Ж.П. Кляйн, що користувався значною повагою як серед хорватів, так і серед сербів, важливість цього факту збільшувалася в атмосфері повної недовіри сторін на початку реінтеграції.

Найбільш важливе завдання місії ООН – демілітаризація – була завершена в червні 1996 року, до Сербії повернулися її військові сили, чотири бригадні корпуси, 118 танків, 19 броньованих машин, 150 мінометів та інше озброєння. Складним був процес створення змішаних хорватсько-сербських поліцейських сил через повну недовіру та ворожість між етносами. Проте, не дивлячись на це, слід підкреслити, що протягом дворічного процесу мирної реінтеграції не мало місце жодного критичного інциденту між сторонами. Цьому сприяла діяльність неурядового сектору, хорватських та сербських НУО, діяльність яких підтримувалася з боку керівництва UNTAES. Крім того, наступного дня після завершення демілітаризації 23 червня 1996 року за ініціативою генерала Кляйна було назначено місце зустрічі представників комерційного сектору біля Осієку, що отримало назву «ринок Кляйна». Протягом трьох місяців до вересня 1996 року його відвідало більше 60 тисяч осіб з двох сторін колишнього кордону, що стало значним кроком у відновленні довіри [7].

Іншим важливим та чуттєвим моментом реінтеграції стало повернення біженців та переміщених хорватів та сербів у їх довоєнні домівки. Закон про загальну амністію 17 травня 1996 року частково заспокоїв побоювання сербів щодо переслідувань за воєнні злочини (хоча питання воєнних злочинів досі залишається невирішеною проблемою), і у листопаді 1996 року почали повертатися перші переміщені особи в селища так званого Сермійського трикутника – південного району, що першим було передано Хорваті під час UNTAES. Надалі все більше територій було відкрито для повернення [7].

UNTAES вже відбувалася в іншому більш сприятливому політичному середовищі порівняно з попередницями. Її завданням стало досягнення «... мирної реінтеграції регіону в конституційну систему Хорватії шляхом реалізації базової угоди». Поступово в рамках операції скорочувався контингент ООН та розширювалися функції перехідних поліцейських сил, 40% з яких припадало на хорват, 40% – на сербів та 20% – на представників інших етнічних груп. Пізніше ці сили перейшли під контроль Міністерства внутрішніх справ Хорватії [8].

Завершило процес реінтеграції проведення місцевих виборів 13 квітня 1997 року, які також відбулися без серйозних інцидентів. 15 червня 199 року Вуковар відвідав Президент Ф. Туджман на так званому «потязі миру», він виступив з промовою, запропонувавши сербам мирне життя в Хорватії [7].

У 1998 році UNTAES завершилася передачею уряду контролю над регіоном. 16 січня 1998 року поліцейські функції від UNTAES були передані Групі підтримки цивільної поліції ООН – UNPSG (United Nations Police Support Group), що налічувала 180 осіб. Її функція полягала в продовженні моніторингу діяльності хорватської поліції в Дунайському регіоні, зокрема щодо повернення переміщених осіб. 27 жовтня 1998 року Генеральний секретар заявив, що мандат Групи повністю завершений і закінчився 15 жовтня 1998 року. Обов'язки

поліцейського моніторингу наступного дня взяла на себе Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) [12].

15 січня 1998 року Східна Славонія, Бараня і Західний Срем були остаточно включені до складу Хорватії.

Таким чином, зусилля міжнародної спільноти з врегулювання хорватсько-сербського конфлікту та врегулювання статусу РСК виявилися неефективними. Пасивність міжнародних організацій на ранніх етапах конфлікту, завищені очікування та завдання миротворчих місій ООН обумовили неспроможність зупинити ескалацію конфлікту та гибель мирного населення. Посилення військового потенціалу Хорватії, що відбулося за часи місій UNPROFOR та UNCRO, дозволило державі змінити конфліктну стратегію та провести дві успішні наступальні операції, в наслідок яких більша частина територій була де окупована. Проведенні військові операції хорватською армією, що забезпечили швидке відновлення контролю над більшою частиною самопроголошеної Республіки Сербська Країна, забезпечили Хорватії можливість повернути контроль над останнім регіоном мирним шляхом на власних умовах. Хорватія провела переговори з представниками сербської влади, гарантувала сербським формуванням амністію, в квітні 1997 року проведено місцеві вибори, для участі в яких населення регіону мало отримати громадянство Хорватії. Протягом дворічного процесу реінтеграції завдяки ефективному посередництву ООН, прагненню населення обох етнічних спільнот до встановленню миру було забезпечено повну демілітаризацію, безпечне повернення переміщених осіб. У результаті, територія Східної Славонії була повністю інтегрована до Хорватії без розширення її статусу.

Досвід Хорватії з відновлення територіальної цілісності демонструє неефективність покладання держави тільки на допомогу міжнародного співтовариства, необхідність розробки власної національної стратегії з урахуванням всіх аспектів конфлікту, що забезпечить безпеку мирного населення та об'єктів інфраструктури, а також свідчить про безумовні переваги стратегії мирної реінтеграції окупованих територій під контролем миротворчих місій, що може бути використана як основа деокупації ОРДЛО в Україні.

Не дивлячись на відмінності між хорватсько-сербським конфліктом та російсько-українською війною, зокрема в питанні наявності в регіоні конфлікту національної меншини, досвід Хорватії з мирної реінтеграції може бути, хоч і частково, використаним в українських реаліях. Повномасштабне його використання наразі не є можливим, з огляду на позицію України не вести жодних переговорів з представниками окупаційних адміністрацій так званих ДНР та ЛНР, крім того обґрунтоване визнання Росії країною-агресором на законодавчому рівні також унеможливорює присутність російських миротворців в зоні конфлікту. Малоімовірним вбачається і ухвалення резолюції РБ ООН щодо впровадження операції з підтримки миру з огляду на постійне членство та право вето РФ в цій інституції. Тим не менш, досвід Хорватії в частині миробудівництва, відновлення довіри між населенням двох сторін лінії розмежування, повернення переміщених осіб, визнання цивільно-правових документів, виданих на непідконтрольних територіях, питання пенсій, введення перехідних поліцейських сил, міжнародне посередництво та допомога в процесі реінтеграції населення зони конфлікту в мирне громадське життя держави може допомогти при розробці більш ефективної стратегії щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Список використаної літератури

1. Варга Б. Річниця операції "Буря": як Хорватія поборолa сепаратизм [Електронний ресурс] / Б. Варга // BBC Україна. - 2015. - 4 серпня. - Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/08/150803_croatia_military_operation_anno_hk ; Varga B. Richnytsia operatsii "Buria": yak Khorvatiia poborola separatyzm [Elektronnyi resurs] / B. Varga // VVS Ukraina. - 2015. - 4 serpnia. - Rezhym dostupu : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/08/150803_croatia_military_operation_anno_hk
2. Казанський Д. Хорватія. 20 років на примирення [Електронний ресурс] / Д. Казанський // Тиждень. - 2016. - 26 березня. - Режим доступу : <https://tyzhden.ua/World/161579> ; Kazanskyi D. Khorvatiia. 20 rokov na prymyrennia [Elektronnyi resurs] / D. Kazanskyi // Tyzhden. - 2016. - 26 bereznia. - Rezhym dostupu : <https://tyzhden.ua/World/161579>
3. Левченко О. Чому Хорватії вдалося: як країна повернула території після років окупації та гібридної війни [Електронний ресурс] / О. Левченко // Європейська правда. - 2017. - 4 серпня. - Режим доступу : <https://www.euointegration.com.ua/articles/2017/08/4/7069423> ; Levchenko O. Chomu Khorvatii vdalosia: yak kraina povernula terytorii pislia rokov okupatsii ta hibrydnoi viiny [Elektronnyi resurs] / O. Levchenko // Yevropeiska pravda. - 2017. - 4 serpnia. - Rezhym dostupu : <https://www.euointegration.com.ua/articles/2017/08/4/7069423>
4. Нагірний М. З. Миротворчі зусилля світової спільноти у хорватсько-сербській війні 1990-х рр. і сучасний український контекст [Електронний ресурс] / М. З. Нагірний // Грані. - 2015. - № 6 - С. 180–185. - Режим доступу : http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/2025/1/Grani_2015_6_35.pdf ; Nahirnyi M. Z. Myrotvorchi zusyillia svitovoi spilnoty u khorvatsko-serbskii viini 1990-kh rr. i suchasnyi ukrainskyi kontekst [Elektronnyi resurs] / M. Z. Nahirnyi // Hrani. - 2015. - № 6 - S. 180–185. - Rezhym dostupu : http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/2025/1/Grani_2015_6_35.pdf
5. Krsticevic D. United Nations Protection Force (UNPROFOR) in Croatia. [Electronic resource] / D. Krsticevic. - Mode of access : <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a345006.pdf>
6. Lachowski T. Transitional Justice in Ongoing Conflicts and Post-War Reconstruction: Reintegrating Donbas into Ukraine [Electronic resource] / T. Lachowski // Polish Political Science Yearbook. - 2017. - Vol. 46, Issue 2. - P. 36–54. - Mode of access :

https://www.researchgate.net/publication/322086404_Transitional_Justice_in_Ongoing_Conflicts_and_Post-War_Reconstruction_Reintegrating_Donbas_into_Ukraine

7. Pavelić B. Peaceful Reintegration. The Discarded Triumph of Reason and Peace [Electronic resource] / B. Pavelić // Friedrich Ebert Stiftung. - Zagreb, 2018. - Mode of access : <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kroatien/14483.pdf>

8. Simonovic I. UNTAES: a Case Study [Electronic resource] / I. Simonovic, I. Nimac // Croatian International Relations Review. - 1999. - Vol. 5, №. 14. - P. 5–10. - Mode of access : <https://pdfs.semanticscholar.org/90d8/cdd98c5dce5ab0f10144add444327c5d4657.pdf>

9. Skare-Ozbolt V. Peaceful Reintegration of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium [Electronic resource] / V. Skare-Ozbolt // Croatia, the war, and the future. Ina Vukic - Croatia: people, politics, history, economy, transition from communism to democracyurl. – 2013. - January 19. - Mode of access : <https://inavukic.com/2013/01/19/croatia-open-sesame-peaceful-reintegration-of-eastern-slavonia>

10. The Erdut Agreement. November 12, 1995 [Electronic resource] // United States Institute of Peace. Peace Agreements Digital Collection. - Mode of access : https://inavukic.files.wordpress.com/2013/01/croatia_erdut_11121995.pdf

11. UN Resolution 1037 (1996). Adopted by the Security Council at its 3619th meeting, on 15 January 1996 [Electronic resource] // United Nations Security Council. S/RES/1037. - 1996. - 15 January. - Mode of access : [https://undocs.org/S/RES/1037\(1996\)](https://undocs.org/S/RES/1037(1996))

12. United Nations Civilian Police Support Group (UNPSG) Mission Profile [Electronic resource]. – Mode of access : <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/cropol.htm>

Стаття надійшла до редакції 17.12.2019 р.

A. Trofymenko

DE-OCCUPATION AND REINTEGRATION: EXPERIENCE OF CROATIA FOR UKRAINE

The occupation of the Autonomous Republic of Crimea and certain districts of Donetsk and Luhansk regions as a result of Russian aggression cause the relevance of the study of foreign experience in restoring the territorial integrity of the country and the reintegration of the returned territories.

The article presents an analysis of experience of Croatia in the de-occupation and reintegration of the territory of the self-proclaimed Republic of Serbian Krajina. The process of restoring the territorial integrity of Croatia through the military offensive operations after long-term ineffective peacekeeping missions of UN as well as through a peaceful return and gradual reintegration under the control of international peacekeeping missions has been researched. The factors contributed to and hindered this process, in particular, international mediation and assistance, reformation of the military sector, the position of non-combatants, the activity of public organizations and etc. were outlined.

Based on the conducted analysis, it has been established that experience of Croatia in peaceful reintegration can be used in Ukraine in the field of peacebuilding, restoration of trust between the population of two sides of delimitation line, the return of displaced people, recognition of civil law documents issued at uncontrolled territories, pension issues, introduction of transitional police forces, international mediation and assistance in the process of reintegration of the population of the conflict zone into the peaceful public life of the country can help to develop

more effective strategies as for the reintegration of the temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk regions.

Key words: *de-occupation, reintegration, The Republic of Serbian Krajina, Eastern Slavonia, Wance plan, peacekeeping missions UNPROFOR, UNCRO, UNTAES, UNPSG.*

УДК 327.82(450)

М. В. Трофименко

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ІТАЛІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті представлено аналіз особливостей публічної дипломатії Італійської Республіки, механізмів її реалізації. Автор встановив витоки італійської культурної політики, найбільш ефективних та дієвих акторів публічної дипломатії цієї держави, визначив фактори перегляду напрямків діяльності та переорієнтації функцій італійських інститутів культури в рамках реформування державної системи на сучасному етапі. На основі проведеного аналізу представлено основоположні принципи публічної дипломатії Італійської Республіки, встановлено, що вона сконцентрована на просуванні культурних досягнень, вагомих здобутків Італії у кіно, кухні, моді, багатьох туристичних напрямів тощо, італійська модель публічної дипломатії представлена розгалуженою мережею Італійських інститутів культури, італійських шкіл, лекторатів, активно залучає заклади вищої освіти та італійських виробників до просування Італії за кордоном.

Ключові слова: *публічна дипломатія, Італійський інститут культури, Товариство Данте Аліг'єрі.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-150-162

Італійська Республіка – країна з надзвичайно розвиненою м'якою силою: італійська мова, культура, кухня, мода, туристичні напрями тощо. Італія має унікальні механізми реалізації своєї публічної дипломатії (ПД), що включають широку мережу Італійських інститутів культури, шкіл, лекторатів в закордонних університетах.

Щоб з'ясувати витоки італійської культурної політики, потрібно звернутись до періоду великої еміграції кінця XIX ст., а точніше до закону 1889 р., за яким уряд Кріспі створив перші італійські школи за кордоном, які називали «Королівські школи» (Scuole Regie), доручивши організаційний та навчальний контроль за ними МЗС. З часом кількість італійських шкіл або італійських відділень при іноземних школах значно зросла, а в

наступних прийнятих змінах до закону стосовно цього питання завжди залишалась законодавча ідея – в якій неважко помітити політичне значення – за допомогою навчання італійської мови робити внесок у збереження культурної ідентичності дітей емігрантів.

На сьогодні мережа італійських шкільних закладів за кордоном налічує 22 державні школи, 131 недержавну школу, що навчає за державними стандартами (*scuola paritaria*), 27 приватних шкіл, що навчають за вільними програмами (*scuole non paritarie*), 76 італійських відділень при іноземних школах (двомовних або багатомовних), 35 італійських відділень при Європейських Школах, що загалом становить 291 заклад (в межах шкіл розглядаються всі рівні: дошкільний, початковий, середній першого та другого ступенів). Різниця полягає в тому, що на кожному зі шкільних рівнів наявна значна присутність іноземних учнів, частка яких у 2010 р. досягла 80% від загальної кількості слухачів. Це демонструє, наскільки на сучасному етапі змінились наслідки створення італійських шкіл за кордоном і наскільки вивчення італійської мови поширилось не лише серед італійців, але й місцевого населення, а також засвідчує інтерес до італійської мови у нових поколінь.

Одним з найбільш ефективних та дієвих акторів ПД Італійської Республіки є мережа Італійських інститутів культури [3]. Законодавчі витоки Італійських інститутів культури сягають наказу 1926 р. Ідея розповсюдження італійської культури була сформульована на законодавчому рівні у період фашизму. Офіційною метою цих закладів було поширення італійської культури за кордоном та розвиток інтелектуальних відносин з країнами третього світу, не приховуючи мету політично-культурного проникнення та пропаганди режиму: «поширення культури було Троянським конем у політиці» [2, с. 6].

З цих перших кроків стає зрозуміло, яким чином міністерство, маючи конкретну політичну мету, провадило міжнародну італійську культурну політику, враховуючи історичні обставини. Починаючи з часів після II Світової війни, італійська закордонна культурна політика зменшила пропагандистський характер та набула більш широкого спрямування, стала націленою розвивати взаємне пізнання та культурну співпрацю з іншими країнами. Жан Моне, один із ідеологів ЄС, ініціатор плану Шумана і голова Європейського об'єднання вугілля і сталі, у 60-х роках зазначав, що якби було можливим знов розпочати процес інтеграції Європи, то він обрав би шлях від культури, а не від вугілля та сталі. Моне усвідомлював, що культура була першою й найголовнішою об'єднувальною ланкою, здатною полегшити та посприяти інтеграції між народами.

Після вищезазначеного закону 1926 р. інші законодавчі акти не видавались аж до реформи Італійських інститутів культури, запровадженої законом № 401 від 22.12.1990 («Реформа Італійських інститутів культури та дії щодо поширення італійської мови та культури за кордоном»), який залишається діючим. Ним встановлюється, що «Республіка сприяє поширенню за кордоном італійської мови та культури з метою розвитку взаємного знання та культурної співпраці між народами в рамках відносин, які Італія підтримує з іншими державами. (Ст. 2, абзац 1), надаючи повноваження Міністерству закордонних справ – непорушними залишаються повноваження Ради міністрів та окремих державних адміністрацій, які діють в межах діючих законів» [4].

У сфері популяризації культури можемо зазначити різні функції, які здійснює МЗС в рамках зазначеного закону:

- визначає договори щодо обміну та культурного співробітництва з іншими державами та опікується їх виконанням;

- сприяє координації між державними адміністраціями, державними установами та організаціями, зберігаючи автономію університетів та інших культурних і наукових організацій.

- координує участь асоціацій, фондів та приватних осіб у реалізації державних ініціатив, здійснюваних у межах зазначеного закону.

- забезпечує започаткування та можливе закриття Італійських інститутів культури, по відношенню до яких через дипломатичні та консульські представництва виконує функції керівництва та контролю; також призначає регулярні загальні збори і директорів Італійських інститутів культури для географічних регіонів.

- визначає, дослухаючись до Національної комісії з розповсюдження італійської культури за кордоном, цілі та напрямки популяризації та поширення італійської культури за кордоном;

- опікується збиранням, зберіганням та розповсюдження даних, що стосуються культурного життя Італії в різних його проявах та подіях, користуючись всією інформацією, яку державні адміністрації, державні органи та установи повинні йому передавати для цього, а також інформацією, наданою об'єднаннями, фондами та фізичними особами;

- щороку подає до Парламенту звіт про діяльність, проведену згідно з відповідним законом.

Центральні керівні органи МЗС діють через низку генеральних дирекцій, компетентних з різних питань. Справою культури займалась, відповідно до вищезазначеного закону №. 401, Генеральна дирекція з культурних відносин (DGRC), яка після реформи МЗС 2000 року змінила назву на Генеральну дирекцію з культурного просування та співробітництва (DGPCC), зміна, яка вказувала на нові цілі зовнішньої політики Італії.

На початку 2000х років Національна комісія з просування італійської культури за кордоном долучилась до МЗС, отримавши рушійну силу першорядного значення для активізації культурного та наукового виміру зовнішньої політики та вироблення нових «Загальних напрямків просування та розповсюдження за кордоном італійської культури та мови й розвитку міжнародного культурного співробітництва», які можна узагальнити наступним чином:

І) Зміст та пріоритети

а) Інтеграція італійських культурних заходів до політичного діалогу, що відбувається в регіонах, де ця діяльність може сприяти міжкультурному розумінню та політичному процесу зниження напруги та умиротворення, як частини більш широкої діяльності з покращення розуміння між народами.

б) Популяризація культурних заходів, пов'язаних із сучасною італійською продукцією у різних галузях: живопис, театр, танці, музика, література, кіно. Підвищення цінності крафтового виробництва та типових регіональних виробів.

в) Заохочення в географічних регіонах, в яких наявна помітна присутність італійських громад, культурних заходів, які проводяться з урахуванням думки Генеральної ради італійців за кордоном, за підтримки підприємців та відомих представників цих громад, з метою посилення їх ролі та значення як для Італії, так і для країни проживання.

г) Підвищення цінності наукової та технологічної культури, включаючи соціально-правові науки, що здійснюється шляхом активізації та заохочення ініціатив, передбачених відповідними угодами, які включають спільні проекти між спеціалізованими італійськими

та зарубіжними установами, обмін дослідниками, археологічними місіями, організацію конференцій та періодичних нарад.

д) посилення розповсюдження італійської мови за кордоном, враховуючи зростаючий попит різних країн та потреби наших громад за кордоном, шляхом посилення інструментів підтримки навчання для адаптації викладання мови до змінених реалій італійського суспільства.

е) Поширення знань про величезну італійську художньо-археологічну спадщину як основний ресурс та символ національної культурної ідентичності.

є) Підтримка діяльності зі співробітництва, що проводиться в країнах, що розвиваються, з метою проведення більш різкої діяльності просування культури в різних секторах, включаючи: викладання мови, підготовку та перепідготовку місцевих службовців також у сфері збирання, відновлення та збереження мистецької та археологічної спадщини.

II) Роль італійської системи на міжнародній арені

а) Реалізація культурних заходів у співпраці з регіонами, провінціями, муніципалітетами, організаціями, фондами та приватними компаніями з метою визначення підходящих форм фінансування для спільної діяльності та проведення заходів за кордоном, спрямованих поміж іншим на підвищення цінності культурної спадщини окремих регіонів та їх традицій.

б) Зв'язок між культурним просуванням та просуванням за кордоном італійської системи. Зв'язок з італійськими діловими колами з метою сприяння розширенню тих явищ, які, є водночас важливою виробничою та торговельною діяльністю і проявами культури: мода, видавництво, кіно, музична діяльність, промисловий дизайн та дизайн, технології, ювелірна справа, декоративне мистецтво, гастрономія тощо.

в) Підвищення цінності процесу культурної інтеграції між країнами Європейського Союзу через проекти, розпочаті Радою Європи, які передбачають гомогенізацію програм викладання іноземних мов у громаді та сертифікацію рівнів навчання.

III) Ініціативи та методи роботи

а) Перегляд закону про реформування італійських інститутів культури (Закон 401/90).

б) Запровадження «тематичних років», присвячених різним галузям культури, в яких діяльність, що здійснюється італійськими інститутами культури та / або центральними адміністраціями, має бути головним чином орієнтована на тематичний аспект.

в) Проведення великих мультидисциплінарних культурних заходів та зібрань, які сприяють синергії між державним та приватним секторами для посилення процесів міжнародного культурного співробітництва.

г) Стимулювання програм, спрямованих на створення кафедр італійської мови та культури, запровадження стипендій та молодіжних обмінів, для заохочення розповсюдження та вивчення італійської мови та культури не тільки іноземними студентами, а й з огляду на мовне відновлення нових поколінь італійського походження.

д) Зміцнення взаємовідносин у галузі співпраці щодо викладання мови між італійськими інститутами культури, італійськими відділеннями зарубіжних університетів, двомовними ліцеями та італійськими школами за кордоном, комітетами Товариства Данте Аліґ'єрі, організаціями, що керують курсами італійської мови, через діяльність, яку проводять директори італійських інститутів культури, лектори та викладачі, які працюють разом з місцевими установами.

е) Зміцнення інформаційних та мультимедійних мереж італійських інститутів культури та максимальне їх використання не лише як інструменту спілкування та роботи, але і як нового засобу самовираження художньої творчості.

Враховуючи вищезазначене, стосовно нових принципів культурної політики МЗС, безумовно, слід зазначити, що пріоритети включають «інтеграцію італійських культурних заходів до політичного діалогу, що відбувається в регіонах, де ця діяльність може сприяти міжкультурному розумінню та політичному процесу зниження напруги та умиротворення, як частини більш широкої діяльності з покращення розуміння між народами».

Велике значення надається виробничій та торговельній діяльності, яка становить зв'язок з інноваційними художніми проявами, такими як дизайн, мода чи ювелірне мистецтво, що підтверджує, як просування культури може допомогти економічному розвитку країни.

Відповідно до цього принципу актуалізуються не лише твори великих письменників, живописців чи музикантів минулого, які іноземці традиційно асоціюють із образом Італії, а й прояви сучасної італійської культури.

Також серед ініціатив, що забезпечуються Комісією, слід також зазначити запровадження тематичних років, в які італійські інститути культури повинні організовувати спеціальні заходи. Наприклад, 2005 рік був присвячений «Науці, новим технологіям та культурній спадщині» з метою посилення науково-технологічної складової італійської культури за кордоном, а теми 2012 року – «Італія майбутнього» та «Італія регіонів».

У багатосторонньому плані МЗС активно працює в ЄС для реалізації культурно-освітнього виміру наднаціонального масштабу, в Раді Європи та в ЮНЕСКО (де виступає одним з головних донорів) для розповсюдження освіти, культури та науки у світі.

Політика культурного просування за кордоном наразі викликає в Італії новий інтерес, викликаний, з одного боку, внутрішньою діяльністю, спрямованою на переміщення національної системи на міжнародну арену. Він використовує італійську культуру та мову як маховик через активізацію різних інструментів, починаючи від культурних угод, закінчуючи організацією подій і заходів, підтримкою італійських шкіл за кордоном та закордонних шкіл з італійськими відділеннями, наданням стипендій на навчання для іноземних студентів. З іншого боку, за останні двадцять років спостерігається зростання інтересу до мови (у Східній Європі, на Балканах, в Америці, в деяких азійських країнах) та до італійської культури, тісно пов'язаний з розвитком міжнародних відносин, політики та економіки Італії.

Новим викликом для італійської культурної дипломатії стали нові сфери співпраці та діалогу в делікатних географічних районах, де необхідно прийняти інтегровані стратегії, в яких культура взаємодіє з політикою та діловими колами. Таким чином, культурна дипломатія сприяє використанню ролі італійських та італійських за походженням спільнот, а також мільйонів італомовних людей та поціновувачів італійської мови у світі: Італія за межами Італії, яка завдяки своєму нинішньому соціальному престижу вже відкрила важливі ворота в спосіб життя багатьох країн і в багато галузей: від споживання до кулінарії, від кіно до моди

Глобалізація все більше показує Італії необхідність дедалі більше поєднувати культурне просування з економічною привабливістю, зміцнюючи зв'язок між економікою та культурою, двома основоположними складовими державної системи. Якщо правдою є те, що культурі потрібна економіка, щоб розвиватися та поширюватися, то ще більшою

правдою є те, що економіці потрібна культура, щоб зміцнити та зробити безперервним торговельне проникнення. Інша передумова полягає в тому, що зростання країни, особливо такої, як Італія, все більше залежить від інтелектуальних ресурсів, культурної спадщини, творчості, інновацій та досліджень, які є незамінним двигуном розвитку. У цьому контексті роль культурної дипломатії, яка сьогодні є більш стратегічною, ніж раніше, полягає у стимулюванні зростання, передачі зовнішньому світу цілісного та потужного культурного меседжу щодо сучасної Італії та її потенціалу.

Ці передумови спричинили в рамках реорганізації центральної адміністрації МЗС створення Генеральної дирекції з державної системи (2011 р.) з двома центральними директорами, одного – з питань культури та мови, іншого – з державної системи, яких координує Генеральний директор. Подвійна мета полягає, з одного боку, у забезпеченні оперативності того, що можна було б назвати «системним підходом», тобто нового методу роботи, який допомагає подолати розрізнені бачення, перетин втручань та розсіювання ресурсів, залучаючи всіх гравців державної системи, з іншого боку – у створенні більш дієвої культурної мережі за кордоном.

Наразі мережа Міністерства закордонних справ складається з 127 посольств, 93 консульств, 83 інститутів культури, 261 лектора, 291 навчального закладу, 161 італійського відділення, 21 наукового аташе та близько 150 археологічних місій. Крім того до мережі додаються комітети Товариства Данте Аліґ'єрі та організації, що керують курсами італійської мови відповідно до закону №. 153/71. Це велика мережа, яка повинна адаптуватися до нових зовнішньополітичних потреб, намагаючись подолати не лише низку структурних недоліків, але й географічне розповсюдження міністерських відомств за кордоном, яке більше не відповідає розвитку світу, політики та економіки.

Необхідно вжити заходів шляхом подальшої активізації зв'язку між Міністерством закордонних справ та суб'єктами, які в різних проявах цікавляться культурою як в Італії, так і за кордоном, починаючи з адміністрацій, таких як Міністерство освіти, університетів та досліджень (МОУД), Міністерство культурної спадщини та культурної діяльності (МКСД), Міністерство економічного розвитку (МЕР), університетів та місцевих органів влади. За кордоном потрібно все більше згуртовувати італійські інститути культури, школи, лекторати, відділення італійської мови, комітети Товариства Данте Аліґ'єрі, заклади, що забезпечують курси італійської мови, торговельні палати, офіси колишнього Національного інституту зовнішньої торгівлі та Національного агентства з туризму. Це - мережа державної системи за кордоном.

Зважаючи на це, Міністерство закордонних справ уклало низку протоколів про наміри з Міністерством культурної спадщини та культурної діяльності, Міністерством освіти, університетів та досліджень, регіонами (П'ємонт, Тоскана, Емілія-Романья, Фріулі-Венеція-Джулія), спрямованих на спільне та унітарне здійснення діяльності та раціоналізацію використаних ресурсів.

Зокрема, з Міністерством культурної спадщини та культурної діяльності та Міністерством освіти, університетів та досліджень розпочато роботу робочих столів з питань, що становлять спільний інтерес: просування спадщини та поцінювання кіно- та видавничої продукції за допомогою Міністерства культурної спадщини та культурної діяльності, міжвузівська та наукова співпраця, шкільна та мовна політика з Міністерством освіти, університетів та досліджень. Наприклад, першим конкретним результатом цього оновленого зв'язку з Міністерством освіти, університетів та досліджень розпочатого в 2009 році, стало створення інтерактивної платформи MAE-MIUR-CRUI, яка дозволяє окремим

університетам та CNR безпосередньо завантажувати на платформі чинні міжвузівські угоди з університетами всього світу. Доступ до платформи забезпечується в режимі онлайн є безкоштовним та загальнодоступним [6]. Станом на 1 січня 2020 року кількість угод досягла 16857: цифра, що демонструє динамізм італійських університетів та високу ступінь інтернаціоналізації, якого вони досягли, незважаючи на наявні скромні фінансові ресурси. Ця критична маса робить цей інструмент джерелом інформації про міжвузівську співпрацю, а також базою даних для стратегій на підтримку інтернаціоналізації університетів, що повинні реалізовуватись новоствореною робочою групою МАЕ-MIUR (МЗС-МОУД). Цікавим фактом є й те, що згідно даних бази 44 італійські університети мають 104 угоди з 41 українським університетом, найбільшу кількість має Маріупольський державний університет – 10 угод [6].

Інший робочий стіл стосувався регіонів з метою заохочення більшої кількості місцевих органів влади до діяльності з просування культури. Присутність регіонів та інших місцевих органів влади, безперечно, є основоположним аспектом діяльності з просування культури за кордоном. Насправді це сприяє просуванню та розповсюдженню як їх величезного культурного, так і туристичного, а також багатого підприємницького потенціалу малих та середніх підприємств, які є економічним двигуном Італії. У цьому сенсі інститути культури – це справжня привілейована вітрина для тих, хто хоче представити себе за кордоном. Таким же чином активізуються відносини з муніципалітетами великих міст, таких як Рим, Мілан, Неаполь, Венеція та Турін, з організаціями, фондами, культурними підприємствами та асоціаціями з метою просування конкретних заходів, таких як Експо 2015 у Мілані або підтримка спонсорства, просування партнерства та фінансування спільних ініціатив, також для організації мовних курсів та кафедр італійської мови в закордонних університетах. Є регіони, а також компанії за кордоном, зацікавлені у фінансуванні не стільки культурних заходів, скільки у створенні та підтримці лекторатів при закордонних університетах.

Наприклад, у галузі видавничої справи нещодавно МЗС розпочало співпрацю з Італійською асоціацією видавців (IEA), спрямовану на популяризацію та розширення присутності італійської книги на міжнародному ринку та участь у великих книжкових ярмарках. З Товариством Данте Аліг'єрі в 2011 році було переглянуто і адаптовано стару угоду, яка була підписана в 1993 році і яка сьогодні відродилася, щоб розвивати співпрацю в усіх сферах, від мовної до культурної, яку реалізовує мережа посольств, особливо в регіонах, де немає Італійського інституту культури.

Системний підхід у розробці та визначенні культурних стратегій та дій мав єдину мету: уникнути розсіювання ресурсів, перетину та фрагментарного епізодичного культурного програмування на основі стереотипних моделей: дати новий образ країни. Таким чином, основна мета полягає в тому, щоб працювати над узгодженим та глобальним образом Італії, зробивши ефективнішим взаємозв'язок між культурою, економікою та наукою, єдиним зв'язком, який при належному управлінні здатний накладати на систему ефект залучення, що переходить від найбільш очевидного аспекту туристичних потоків та культурного туризму до прихильності до *made in Italy* у всіх проявах.

З синтетичної панорами інституційних акторів, задіяних у заходах з просування культури за кордоном, чітко видно, як Італія сьогодні сприймає публічну й культурну дипломатію основним елементом своєї зовнішньої політики, на одному рівні з іншими стратегічними напрямками, такими як геополітичні, економічні та військові.

В рамках вищезазначеної складної системи основних суб'єктів італійського культурного просування за кордоном ключовим інструментом є 83 італійських інститутів культури, за допомогою яких МЗС пропагує італійську мову, культуру та науку за межами національних кордонів.

Присутні в головних містах п'яти континентів 83 італійських культурних інститутів, які зараз діють, є ідеальним місцем для зустрічей та діалогу для інтелектуалів, художників та інших діячів культури, а також для простих громадян, як італійців, так і іноземців, які хочуть встановити або підтримувати стосунки з Італією.

Італійський інститут культури є не лише вітриною для Італії та джерелом оновленої інформації про систему країни, але і рушійною силою для ініціатив і заходів з питань культурного співробітництва, важливим орієнтиром для італійських громад за кордоном та для зростаючого попиту на італійську культуру, яка сьогодні присутня по всьому світі.

Підтримуючи діяльність посольств та консульств, італійські інститути культури визначають найбільш підходящі інструменти для просування образу Італії як центру виробництва, збереження та розповсюдження культури від класичної епохи до сьогодення.

Конкретно кажучи, крім організації культурних заходів у різних сферах (мистецтво, музика, кіно, театр, танці, мода, дизайн, фотографія) італійські інститути культури:

- пропонують можливості бажаним пізнати італійську мову та культуру шляхом організації курсів, управління своїми бібліотеками та пропозицію навчальних та інших видавничих матеріалів;

- створюють контакти та передумови для сприяння інтеграції італійських діячів до міжнародних процесів обміну та культурного виробництва;

- надають інформаційну та організаційну підтримку державним та приватним культурним діячам, як італійським, так і іноземним;

- підтримують ініціативи, що сприяють міжкультурному діалогу на основі принципів демократії та міжнародної солідарності.

МЗС Італії завжди розглядало географічний розподіл мережі італійських інститутів культури зі стратегічної точки зору. Через це мережа інститутів, прагнучи максимізувати прибуток від фінансових та людських ресурсів, що використовуються у сферах, що вважаються більш-менш пріоритетними, часто зазнавала розширення чи перерозподілу.

Зокрема, починаючи з 1990-х, у Києві, Вільнюсі, Любляні, Братиславі та Санкт-Петербурзі поступово відкривались нові офіси з конкретною метою: ініціювати нову політичну діяльність в країнах ЦСЄ після епохальних змін у цьому регіоні, які стали стратегічними для італійської та європейської дипломатії та набули особливого культурного та торговельного значення після падіння Залізної завіси. Таким чином, було зроблено спробу подолати раніше існуючий дисбаланс, який визначав надмірну концентрацію інститутів у Західній Європі з одночасним закриттям деяких представництв, таких як у Берні чи Бонні.

МЗС Італії зважаючи на стрімкий розвиток ринків Азії (Китаю та Індії) поширює мережу Італійських інститутів культури й на ці регіони.

Наразі, 51% італійських інститутів культури зосереджені в Європі, з них 33 інститути, що складає 39% – у країнах ЄС та 11% - у країнах, які не є членами Євросоюзу. На даний час в азійських країнах діють лише 10 інститутів культури (9%) [5].

Мережа італійських інститутів культури зараз стикається з необхідністю відновити свою культурну присутність відповідно до цілей, поставлених МЗС, та прогресивного та неминучого скорочення ресурсів.

Більшість міністерських ресурсів поглинаються за рахунок операційних та управлінських витрат. Крім бюджетних коштів, інші форми фінансування використовуються для здійснення культурно-мовної діяльності з просування. Зокрема, ефективна синергія з іншими структурами та інститутами може передбачити квоту самофінансування, яка дозволяє правильно реалізувати велику кількість якісних ініціатив.

Однак з аналізу фінансування МЗС за останнє десятиліття видно, що дотації на італійські інститути культури - у контексті міністерських фінансових ресурсів, що щорічно призначаються на різні види культурного просування та співробітництва - скромні та недостатні й потребують радикального перерозподілу.

Зокрема, як видно з наведеної нижче таблиці, бюджет колишньої Генеральної дирекції з питань культурного просування та співробітництва (нині Генеральна дирекція з питань державної системи) Міністерства закордонних справ на 2018 фінансовий рік склав 188,75 мільйони євро, з яких розподіл на мережу 83 італійських інститутів культури становив лише біля 8% загального бюджету Генеральної дирекції [1, с. 82].

Найбільшу частину коштів використовують на школи за кордоном (39,58%), на внески до міжнародних органів та організацій (33,76%) та на вивчення італійської мови та розповсюдження італійської книги (11,26%).

Сьогоднішні глобалізаційні процеси, нові геополітичні дисбаланси та серйозна глобальна економічна та фінансова криза змусили МЗС Італії та Національну комісію з просування італійської культури за кордоном переглянути напрямки діяльності та переорієнтацію функцій та діяльність італійських інститутів культури в рамках реформування державної системи. В останні три роки потреба в економії державних витрат призвела до постійного та послідовного зменшення ресурсів для міжнародної проєкції країни; тому, щоб забезпечити конкурентоспроможність італійської культурної пропозиції, необхідно також адаптувати місію та діяльність інститутів культури. Нові основоположні принципи, розроблені в березні 2012 року, мали на меті революціонізувати організацію та управління структурою поширення італійської мови та культури за кордоном, багато в чому втручаючись в діяльність італійських інститутів культури.

Їх можна узагальнити таким чином.

Італійська культура – стратегічний актив для всієї державної системи.

Ця роль виражається у термінах:

- ресурс для національної економіки;
- інвестиції для проектування нашої виробничої системи;
- можливості працевлаштування для нових поколінь.

Це один з найбільш ефективних зовнішньополітичних засобів для:

- просування загального образу країни за кордоном;
- підтримки процесу інтернаціоналізації наших компаній;
- допомоги діям уряду на міжнародному рівні.

Просування італійської мови та культури за кордоном призводить до позитивних наслідків для економіки країни, де інтелектуальні ресурси, культурна спадщина, творчість, інновації та дослідження є незамінним капіталом для відновлення та забезпечення зростання.

Для повного осмислення всіх можливостей, які може забезпечити просування культури в умовах все більш складного і конкуруючого міжнародного сценарію, необхідно адаптувати місію інститутів культури до цільових стратегій, здатних залучати всі складові державної системи.

Національна комісія з просування італійської культури за кордоном є невід'ємною частиною цієї діяльності як через роль, яку їй надає законодавча влада, так і через внески, пропозиції та думки, які вона покликана висловлювати міністру закордонних справ за допомогою своїх чотирьох робочих груп: мова, культура, наука, комунікації.

Визначення спільних стратегій є найважливішою умовою для системної політики просування культури, що відповідає цілям зовнішньої політики, яка виходить за рамки епізодів окремих ініціатив.

Поширення італійської мови та культури дозволяє забезпечувати національне лідерство у багатьох галузях (промисловості, науці, техніці) та просувати товари made in Italy.

Популяризація культурних, наукових та промислових переваг повинна бути частиною єдиної стратегії, спрямованої на посилення феномена «італійськість» в рамках «культурної економіки», яка робить саму культуру маховиком можливостей для італійської виробничої системи і навпаки.

Залучення італійців за кордоном, які, пройшовши фазу інтеграції протягом певного часу, є цінним фактором покращення іміджу Італії, стають додатковою силою, яку Італія активно використовує.

Виробнича система все більше збільшує свій вплив та внесок у просування італійської культури та творчості, що впливає з неї як інвестиції для розвитку всієї державної системи, активізуючи в цій галузі співпрацю з представниками ділових кіл.

Необхідність економії державних витрат призвела до постійного зменшення ресурсів для міжнародної проєкції країни. Також для забезпечення конкурентоспроможності італійської культурної пропозиції необхідно привести у відповідність місію та діяльність інститутів культури.

Потрібна координована та спільна діяльність з просування культури, яка, перш за все, передбачає активну участь дипломатично-консульської мережі та всіх діючих представництв, задіяних за кордоном: 83 італійських інститутів культури разом з усіма іншими учасниками, про які вже йшлося.

Цей процес вимагає зміцнення зв'язку між МЗС та іншими державними адміністраціями, місцевими автономіями, представниками економічної та виробничої сфери, зацікавлених в різних можливостях для здійснення культурної діяльності за кордоном (MIBAC, MIUR, MISE, торговельні палати, колишні офіси ICE, ENIT, місцева влада, RAI, представники економічної та виробничої сфер та італійці за кордоном тощо), для яких МЗС покликане відігравати центральну роль для оптимізації наявних ресурсів та спрямування їх на спільні цілі, відповідно до принципів зовнішньої політики.

У цьому контексті необхідним є:

- координаційна роль дипломатично-консульських представництв за кордоном як пунктів зв'язку державної системи Італії за межами національних кордонів;
- координація різних національних ініціатив за кордоном за допомогою Національної комісії.

Залучення цієї «мережі» з усіма її підрозділами є необхідною умовою сприяння все більшій взаємодії між підприємницькими, академічними, науковими та культурними ресурсами.

У цьому контексті інститути культури відіграють центральну роль. Їх місія, а також освіта та діяльність тих, хто ними керує, повинні бути адаптовані до цієї реальності.

На діяльнісному рівні інститути культури повинні в рамках координації та керівництва, що забезпечується посольствами:

- проводити масштабні заходи, тематичні роки та пропонувати теми, навколо яких повинні організуватися ініціативи, координовані МЗС для просування глобального образу країни між традицією, сучасністю та винятковістю;

- забезпечити узгодженість та координацію з культурним програмуванням шляхом залучення всіх місцевих суб'єктів, що діють у культурній, академічній, науковій, підприємницькій, спортивній, аудіовізуальній, видавничій сфері та пресі;

- стимулювати та диверсифікувати пропозицію курсів італійської мови, що також відповідають потребам ділових кіл;

- сприяти активізації лекторатів італійської мови у закордонних університетах, у тому числі за рахунок конкуренції італійських компаній, які працюють або зацікавлені працювати у зазначених сферах;

- сприяти інтернаціоналізації італійської університетської системи та відносинам між бізнесом, університетами та дослідженнями;

- сприяти розвитку оперативного зв'язку з комітетами Данте Аліг'єрі та організаціями відповідно до Закону 153/71 як з метою просування мови, так і для організації культурних заходів;

- більш широко використовувати інноваційні засоби комунікації, такі як «соціальні мережі» та залучення молоді, посилюючи роль студентів, дослідників, фахівців, підприємців та інших італійських талантів у світі, а також іноземців, які в тих самих сферах, повертаючись з Італії до своїх країн, підтримують зв'язки.

Необхідно заохочувати організацію засідань регіональних італійських інститутів культури, для сприяння обміну досвідом, управлінням, визначення загальних стратегії діяльності, оцінки «хороших практик» та інноваційних рішень, виявлення та вирішення будь-яких недоліків та проблем. Для цього важливою є активна роль інститутів культури.

Зважаючи на зазначене, необхідно зауважити, що ПД Італії сконцентрована на просуванні культурних досягнень, вагомих здобутків Італії у кіно, кухні, моді, багатьох туристичних напрямів тощо. Італійська модель ПД представлена розгалуженою мережею Італійських інститутів культури, італійських шкіл, лекторатів. МЗС Італії активно використовує університети для просування своїх інтересів, пропаганди італійської мови, культури за кордоном. Загалом, варто зазначити, високу ефективність італійської моделі ПД навіть з урахуванням порівняно не високих обсягів фінансування. При цьому позитивним є також залучення італійських виробників до просування Італії за кордоном.

Список використаної літератури

1. Annuario Statistico 2018. Il Ministero degli Affari Esteri [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.esteri.it/mae/resource/pubblicazioni/2018/10/annuario_statistico_2018_web_pass.pdf

2. Carrera A. Gli strumenti istituzionali per la promozione della cultura italiana all'estero [Electronic resource] / A. Carrera // Storia della letteratura italiana. La Letteratura Italiana Fuori d'Italia. Volume XII / by Luciano Formisano; Alessandro Carrera. - Roma : Salerno Editrice. 2002. - 27 p. - Mode of access : <https://www.ilsegnalibro.com/normativa/carrera.doc>

3. Istituti Italiani di Cultura [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.esteri.it/mae/it/politica_estera/cultura/reteiiic.html

4. Riforma Degli Istituti Italiani Di Cultura E Interventi Per La Promozione Della Cultura e Della Lingua Italiane All'Estero. 1990. No. 401 [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.esteri.it/mae/it/politica_estera/cultura/documentazione/normativa.html
5. The Network of Italian Cultural Institutes [Electronic resource]. – Mode of access : https://www.esteri.it/mae/en/politica_estera/cultura/reteic.html
6. Universita Straniere partner in accorde con: Ucraina [Electronic resource]. – Mode of access : https://accordi-internazionali.cineca.it/accordi.php?continenti=EU&paesi=804&univ_stran=%25&univ_ita=%25&anni=%25&durata=&tipologia=%25&natura=%25&denominazione=&btnSubmit=%26%231048%3B%26%231089%3B%26%231082%3B%26%231072%3B%26%231090%3B%26%231100%3B
8. Trofymenko M. Public Diplomacy in the Countries of Central and Eastern Europe: Experiences for Ukraine / M. Trofymenko, A. Trofymenko // *Baltic-Black Sea Regionalisms : Patchworks and Networks at Europe's Eastern Margins* / ed. by O. Bogdanova, A. Makarychev. - Springer, Cham, 2020. – P. 235-243.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2020 р.

M. Trofymenko

PUBLIC DIPLOMACY OF THE ITALIAN REPUBLIC

The article states that the Italian Republic is a country with an extremely developed soft power: Italian language, culture, cuisine, fashion, tourism, etc. Italy has unique mechanisms for the implementation of its public diplomacy (PD), which includes a wide network of Italian institutes of culture, schools, lectureships at foreign universities.

In order to find out the origins of Italian cultural policy, the article refers to the period of Great Emigration of the late nineteenth century, and more precisely to the law of 1889, under which the Crispy government established the first Italian schools abroad, called "Royal Schools" (Scuole Regie), entrusting organizational and training control over them to the Ministry of Foreign Affairs.

It is noted that one of the most effective and efficient actors of the PD of the Italian Republic is the network of Italian cultural institutes. The legislative origins of the Italian institutes of culture date back to the order of 1926. The idea of spreading Italian culture was formulated at the legislative level during fascism. The official purpose of these institutions was to spread Italian culture abroad and to develop intellectual relations with third world countries, without hiding the purpose of political and cultural penetration and propaganda of the regime.

Within the article, it is mentioned that the central governing bodies of the Italian Foreign Ministry operate through a number of the General directorates that are responsible for various issues. In accordance with the above mentioned law no. 401, Directorate General for Cultural Relations (DGRC), which after the 2000 MFA reform was renamed to the Directorate General for Cultural Promotion and Cooperation (DGPCC) dealt with the cultural matter, it was a change that pointed to the new purposes of Italian foreign policy.

In the early 2000s, the National Commission for the Promotion of Italian Culture Abroad joined the Ministry of Foreign Affairs, gaining momentum for the intensification of the cultural and scientific dimension of foreign policy and the development of new "General Directions for the Promotion and Dissemination of Italian Culture and Language Abroad".

Currently, the network of the Ministry of Foreign Affairs consists of 127 embassies, 93 consulates, 83 cultural institutes, 261 lecturers, 291 educational institutions, 161 Italian departments, 21 scientific

attachés and about 150 archeological missions. What is more, the committees of the Dante Alighieri Society and the organizations administering the Italian language courses in accordance with law no. 153/71 are added. It is a large network that must adapt to new foreign policy needs, trying to overcome not only a number of structural shortcomings, but also the geographical distribution of ministerial offices abroad, which no longer corresponds to the development of the world, politics and economy.

Today's globalization processes, new geopolitical imbalances and a serious global economic and financial crisis have forced the Italian Foreign Ministry and the National Commission for the Promotion of Italian Culture Abroad to reconsider the activities and reorientation of functions and activities of Italian cultural institutions in reforming the state system. In the last three years, the need for savings in government spending has resulted in a constant and consistent decrease in resources for the country's international projection; so, in order to ensure the competitiveness of the Italian cultural offer, it is also necessary to adapt the mission and activities of the cultural institutions. The new founding principles, developed in March 2012, aimed to revolutionize the organization and management of the structure of the spread of the Italian language and culture abroad, largely interfering with the activities of Italian cultural institutions.

They can be summarized as follows.

Italian culture is a strategic asset for the entire state system.

This role is expressed in terms of:

- a resource for the national economy;*
- investments for the design of our production system;*
- employment opportunities for new generations.*

This is one of the most effective foreign policy tools for:

- promotion of the general image of the country abroad;*
- supporting the process of internationalization of our companies;*
- assistance to government actions at the international level.*

The promotion of the Italian language and culture abroad has positive consequences for the country's economy, where intellectual resources, cultural heritage, creativity, innovation and research are indispensable capital for recovery and growth.

To fully understand all the opportunities that can provide the promotion of culture in an increasingly complex and competitive international scenario, it is necessary to adapt the mission of cultural institutions to targeted strategies that can involve all components of the state system.

It is concluded that Italian public diplomacy is focused on promoting cultural achievements, significant achievements of Italy in cinema, cuisine, fashion, many tourist destinations and more.

An extensive network of Italian institutes of culture, Italian schools, and lectureships represents the Italian model of public diplomacy. The Italian Foreign Ministry actively uses universities to promote its interests, promote the Italian language and culture abroad. In general, it should be noted the high efficiency of the Italian model of public diplomacy, even taking into account the relatively low amount of funding. At the same time, the involvement of Italian producers in the promotion of Italy abroad is also positive.

Keywords: public diplomacy, Italian Cultural Institute, Dante Alighieri Society.

УДК 329.63:502.14

Я. Б. Турчин
О. Я. Івасечко

**«КЛІМАТИЧНІ СТРАЙКИ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ ГРОМАДСЬКОСТІ
НА ВИРІШЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ ЗМІНИ КЛІМАТУ**

Розглянуто особливості появи кліматичного страйку на планеті як способу громадськості привернути увагу щодо необхідності боротьби із глобальною проблемою зміни клімату. З'ясовано ключові мотиви, які спонукали шведську екоактивістку Г. Тунберг до проведення шкільного страйку з питань зміни клімату. Проаналізовано історію виникнення, цілі, методи та інструменти кліматичного страйку міжнародної неурядової екологічної організації 350.org. Визначено засади діяльності представників радикального екоактивізму «Extinction Rebellion». У висновках охарактеризовано майбутнє кліматичного страйку у світі з огляду на поширення світової пандемії COVID-19.

Ключові слова: кліматичний страйк, зміна клімату, глобальне потепління, екоактивізм, *Fridays for Future*.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-162-171

Сьогодні глобальна проблема зміни клімату поряд із пандемією коронавірусу «COVID-19» та її наслідків для економіки в глобальному вимірі є ключовими питаннями порядку денного принаймні для більшої частини акторів в системі міжнародних координат. Проблема зміни клімату несе не тільки суттєву загрозу, але й виступає каталізатором різноспрямованих проявів суспільного невдоволення з боку громадян різних країн. Це, передусім, пов'язано із нестачею прісної води, продовольчою проблемою, бідністю, масовою міграцією та загрозами для інших галузей промисловості, які нерозривно пов'язані із забезпеченням добробуту для населення (енергетика, транспорт, сільське господарство).

Нині людство стало свідком поширення глобальної екологічної кризи на планеті. За міжнародними оцінками, сучасний рівень антропогенного тиску на біосферу через стрімкий економічний розвиток, бурхливий приріст населення планети, неконтрольоване використання природних ресурсів набув кризового характеру та матиме непоправні наслідки для майбутніх поколінь в цілому.

З огляду на вкрай негативні прогнози щодо впливу глобальної проблеми зміни клімату на навколишнє середовище та існування реальної загрози людству суспільство консолідувалось задля пошуку способів недопущення екологічної кризи на планеті та формування конкретних механізмів боротьби із зміною клімату. Екологічна криза супроводжується зростанням громадського невдоволення через недотримання провідними лідерами країн світу задекларованих намірів щодо боротьби із зміною клімату. Об'єднавшись довкола спільної ідеї, екоактивісти ініціювали проведення акцій протесту, страйків і демонстрацій з метою привернути увагу представників вищих політичних кіл до глобальної кліматичної проблеми.

Кліматичний страйк став новим феноменом у суспільному житті низки країн, відтак станом на 2020 р. у вітчизняних наукових колах відсутні окремі комплексні дослідження цього вияву всенародного невдоволення, його ефективності чи реакції урядів на відповідні акції протесту. У зарубіжному науковому дискурсі глобальну проблему зміни клімату та її вплив на екологічне майбутнє в цілому та окремо права людини досліджували експерт міжнародного права з Нідерландів М. Веверінке-Сінгх та координатор програми з глобального управління ООН В. Паоло Ю [0]. Учасники, мотиви та перебіг кліматичних страйків у європейських містах знаходить своє відображення у наукових працях М. Уолстрома, П. Коциби, М. де Відта та Й. де Мура [0]. Разом з тим, джерельною базою дослідження стали публікації на офіційних веб-сайтах організацій, залучених до кліматичного страйку – FridaysforFuture [0], 350.org [**Ошибка! Источник ссылки не**

найден.]; Extinction Rebellion [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], публікації у Віснику НАТО [0], положення Рамкової конвенції ООН про зміну клімату [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**] та ін. Метою дослідження визначається аналіз кліматичних страйків як форми виявлення громадського невдоволення щодо ставлення урядів країн світу до вирішення глобальної проблеми зміни клімату, характеристика їх інструментів та методів діяльності.

Британський словник Коллінза назвав головним словосполученням 2019 р. – «Climate strike», що в перекладі визначається як «кліматичний страйк». Мова йде про поняття, що позначає людей, які залишають роботу чи школу аби у такий спосіб привернути увагу міжнародної спільноти щодо необхідності боротьби із глобальною проблемою зміни клімату. Для прикладу, «Climate strike» в 2019 р. використовувався у 100 разів частіше, порівняно з роком раніше [0].

У нещодавньому повідомленні Міжнародної неурядової організації «Amnesty International» зазначається, що уряди країн світу спрямовують недостатньо зусиль для боротьби із глобальною проблемою зміною клімату, що, зважаючи на сучасний стан екології та навколишнього середовища, можна сміливо інтерпретувати як найбільше порушення прав людини за всю історію. Конституції більшості країн світу передбачають низку невід'ємних прав для своїх громадян, які, у свою чергу, нерозривно пов'язані із станом клімату на планеті. До них, зокрема, належать право на життя, на здоров'я, право на житло, на якісну питну воду та санітарію. Зміна клімату, безсумнівно, є одним з основних інструментів, який може посилити нерівність між розвиненими країнами та державами, що розвиваються, між різними етнічними групами, націями, людьми різної статі, а також між поколіннями. З огляду на це, у сучасному світі звичним явищем стали різного роду протести та акції проти зміни клімату, до яких з кожним роком приєднується все більше й більше небайдужих.

Переломним моментом у боротьбі із зміною клімату стали події 2018 р., коли молодь з усього світу об'єдналася заради захисту довкілля. Ініціатором протестів, які у вкрай короткий термін набули світового масштабу, стала кліматична активістка зі Швеції Грета Тунберг. У серпні 2018 р. школярка виступила з протестом біля будівлі шведського парламенту з метою привернути увагу шведських державних діячів щодо проблеми зміни клімату.

Так, ще 20 серпня 2018 р. 15-річна Г. Тунберг вирішила, що не буде ходити в школу до тих пір, поки політики не звернуть увагу на проблему посухи і лісових пожеж в Швеції, спричинених глобальним потеплінням. До парламентських виборів у країні залишалось тоді близько трьох тижнів. Грета взяла саморобний плакат з гаслом Skolstrejk For Klimate («Шкільний страйк заради клімату») і пачку роздрукованих флаєрів з коротким текстом, що пояснював, чому вона прогулювала шкільні заняття та стояла біля будівлі шведського Ригсдагу. «Ми, діти, часто не робимо те, що нас змушують робити дорослі. Ми чинимо як дорослі. І якщо вам, дорослим, начхати на моє майбутнє, то начхати і мені. Мене звуть Грета, я навчаюся у дев'ятому класі. І я відмовляюся ходити в школу до парламентських виборів в країні», – зазначала юна активістка. У той же день про школярку стали писати в соціальних мережах. До кінця тижня до протесту приєдналися кілька десятків людей, деякі члени парламенту висловили Греті підтримку, а про страйк розповіли у провідних шведських ЗМІ та на місцевому телебаченні.

8 вересня 2018 р., за день до парламентських виборів у Швеції, Г. Тунберг оголосила про свої наміри продовжувати кліматичний страйк, використовуючи нове гасло «П'ятниці

заради майбутнього» та закликала всіх бажаючих приєднатися до її боротьби й ініціювати акції протесту біля будівель парламенту в усіх країнах (на відповідні кроки школярку надихнула кампанія проти зброї, яку почали школярі з Флориди після того, як в лютому 2018 р. в одній з американських шкіл зловмисник розстріляв 17 осіб). Ініціативу Г. Тунберг підтримала молодь з усього світу, юні екоактивісти стали публікувати фотозвіти про свої акції в соціальній мережі Інстаграм з відміткою #Fridaysforfuture [0].

Основним мотивом кліматичного страйку шведської школярки став заклик до уряду Швеції вживати усіх необхідних заходів, щоб середнє підвищення температури на планеті знаходилося в межах 2°C. Відповідні вимоги щодо обмеження розробили вчені для Паризької угоди із зміни клімату 2015 р. Досягти такого результату Г. Тунберг пропонує через скорочення викидів вуглекислого газу на 15%, як і прописано в угоді.

Напередодні 25 кліматичної конференції ООН в Мадриді (2-13 грудня 2019 р.) ООН оприлюднила доповідь, закликаючи міжнародне співтовариство терміново діяти, щоб скоротити викиди парникових газів на планеті. Масовий кліматичний страйк, ініційований з метою привернути увагу до закликів суспільства, спричинений, з-поміж іншого, недостатньою поінформованістю людей, ЗМІ на державному рівні про зміну клімату та відсутністю конкретних заходів задля попередження майбутніх катаклізмів. За словами екоактивістів, уряди країн більшою мірою зосереджені на тому, як виграти чергові вибори, позаяк витратити зусилля та інші матеріальні ресурси на вирішення глобальних викликів майбутнього до цього часу не додавало авторитету та підтримки електорату (у великій політиці досі побутують думки, що пропонувати непопулярні заходи, які спонукають людей менше літати на літаках та вживати менше м'яса, неминуче позначатися на власній кар'єрі). Світові економіки поки що неготові приймати ефективні і довгострокові рішення, які могли б врятувати нашу вразливу планету від екологічної деградації. Завдана шкода докільню набуває всесвітнього характеру швидше, ніж скоординоване глобальне реагування міжнародного співтовариства, потреба у якому з кожним роком все більше зростає [0].

Вплив зміни клімату, який особливо гостро відзначається останні кілька років – це лише початок майбутніх, більш серйозних наслідків. Багатомільйонна, проте у світовому масштабі все ще відносно невелика частина громадськості починає усвідомлювати це і закликає уряди до більш рішучих дій. Г. Тунберг через «Шкільні страйки за клімат» надихнула глобальні протести молоді через недотримання країнами задекларованих цілей.

Поряд з шкільними протестами молоді особливої уваги заслуговує й інша громадська організація, створена з метою боротьби з глобальною кліматичною кризою. Йдеться про об'єднання 350.org. Його учасники у заявлених намірах висловлюють прагнення покласти край використанню викопного палива і перейти до відновлюваної енергії через проведення глобальних стихійних ініціатив «знизу».

Число 350 у назві організації означає 350 ppm (частин на мільйон) вуглекислого газу, який визначений як безпечний максимально-допустимий рівень, щоб уникнути переломного моменту в кліматі.

Дослідник клімату NASA Д. Хансен стверджував, що будь-яка концентрація CO₂ в атмосфері вище 350 ppm небезпечна. Науковець, зокрема, висловив думку, що якщо людство хоче зберегти планету, схожу на ту, що була створена, палеокліматичні докази і поточні зміни клімату свідчать про те, що кількість CO₂ має бути знижена до максимум 350 частин, але аж ніяк не зберігати вищий рівень чи навіть зростати [0]. Проте статистичні дані свідчать, що діоксид вуглецю, основний парниковий газ, виріс до 396 ppm вже у 2013 р. Більше того, у травні 2013 р. дві незалежні групи вчених, що вимірюють CO₂ біля вершини

Мауна-Лоа на Гавайях, зафіксували, що кількість вуглекислого газу в атмосфері перевищила 400 частин на мільйон, ймовірно, вперше за більш ніж 3 млн. років історії планети. Показник забруднення перетнув 415 ppm в травні 2019 р. і його кількість продовжує зростати.

350.org заснований у 2008 р. в США групою університетських друзів разом з автором Біллом МакКіббеном, який написав одну з перших книг про глобальне потепління для широкої публіки. Першими акціями організації стали проведення глобальних днів дій, які об'єднали активістів та організації з усього світу, в тому числі оголошення Міжнародного дня дій зі зміни клімату 2009 р., створення Глобальної робочої групи в 2010 р., проведення велопараду світового рівня «Moving Planet» 24 вересня 2011 р. тощо. Зокрема, за оприлюдненою інформацією організації, під час проведення 15 Конференції ООН з клімату екоактивісти організували 5200 синхронізованих демонстрацій в день у 181 країні світу. Група повідомляє, що «найпоширеніший в світі день політичних акцій» відбувся у суботу, 24 жовтня 2009 р., повідомивши про 5245 демонстрацій у 181 країні [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Основними інструментами діяльності 350.org є організація мережевих кампаній, страйків на місцях, масових громадських акцій через співпрацю з великою мережею партнерських груп і організацій. З початку своєї діяльності активісти мобілізували тисячі добровольців-організаторів у більш ніж 188 країнах світу. Однією з останніх акцій стала участь у Глобальному кліматичному страйку, що виник за ініціативи руху «П'ятниці заради майбутнього» у період з 20 до 27 вересня 2019 р. Відомо, що більше 7,6 млн. осіб з 185 країн світу взяли участь у цьому заході, внаслідок чого Глобальний страйк з клімату став найбільшою кліматичною мобілізацією населення в історії.

Представники 350.org працюють над проведенням масових кампаній у багатьох державах, що спрямовані на досягнення низки визначених цілей – від протистояння будівництву та функціонуванню вугільних електростанцій і мега-трубопроводів до підтримки рішень у сфері поновлюваних джерел енергії та скорочення фінансових потоків на видобуток викопного палива.

Цілі 350.org включають в себе:

- 1) швидкий і справедливий перехід на 100% відновлювану енергію для всіх: прискорити перехід до нової, виключно нешкідливої енергетичної економіки, підтримуючи енергетичні рішення під керівництвом громад;
- 2) жодних нових проектів з добування викопного палива: зупинити та заборонити будівництво всіх проектів з добування нафти, вугілля та газу, застосовуючи місцеві резолюції та опір громад;
- 3) жодної копійки за брудну енергію: припинити ліцензування та фінансування компаній, що займаються добуванням викопного палива через позбавлення прав, припинення фінансування та обмеження подальшого отримання прибутку [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Методи діяльності кліматичних активістів включають в себе демонстрацію гігантських зображень числа 350, марші протесту, мітинги, екологічні навчання, поїздки на велосипедах, масові виконання пісень, «вечері без вуглецю», модернізацію будинків з метою економії енергії, висадку дерев, приготування страв на сонячній енергії, популяризацію бренду «350» серед спортсменів та ін.

Ні для кого не секрет, що діяльність екоактивістів не завжди знаходить підтримку, особливо з боку органів влади. Так, засновника Б. МакКіббена кілька разів заарештовували поза межами АЗС, де він стояв на знак протесту під час кампанії #ExxonKnew, вимагаючи

проведення розслідування та притягнення до відповідальності американської нафтовидобувної компанії Exxon, яка свого часу нівелювала та свідомо приховала від широкого загалу попередження науковців про те, що спалювання викопного палива може стати причиною зміни клімату. Більше того, внутрішні презентації, архівні документи та сучасні кліматичні моделі компанії підтверджують, що Exxon попередили не лише про можливу загрозу, але й про її «потенційно катастрофічні» наслідки [0].

Окремо варто відзначити зусилля 350.org щодо припинення гідравлічного фракінгу викопного палива. Так, держава Парана в Бразилії остаточно заборонила цю практику в 2016 р., також завдяки масовим акціям екоактивістів в Уругваї зупинили відповідні несанкціоновані дії поблизу Гарантійського водоносного горизонту. Продовжуються зусилля з припинення фракінгу в Каліфорнії. Відомо, що технологія фракінгу в контексті видобутку сланцевих вуглеводнів є однією з найбільш спірних і неекологічних методів видобутку корисних копалин. Особливість цього процесу полягає у безперервному бурінні великої кількості свердловин і частому проведенні гідророзривів, причому для обробки газоносного пласта використовується суміш з води, піску і високотоксичних хімікатів, які ґрунтові води розносять на десятки кілометрів навколо місця видобування. У зв'язку з цим, технологія фракінгу заборонена у низці країн. Крім того, більшість науковців підкреслює небезпеку появи землетрусів через використання подібної методики добування викопного палива. Так, у штаті Оклахома, США, де активно застосується фракінг, відбулося більше землетрусів, ніж в Каліфорнії. Виявлено, що землетруси можуть відбуватися навіть далеко від місць видобутку.

Комплексний аналіз майже 1500 наукових досліджень, урядових звітів та медіа-сюжетів щодо наслідків фракінгу показав, що метод буріння становить глибоку загрозу для здоров'я населення та клімату планети. Так, у шостому виданні Збірника наукових, медичних та медіа-знахідок, що демонструють ризики та загрози фракінгу, опублікованого медиками з питань соціальної відповідальності та медичними працівниками Нью-Йорка, встановлено, що у 90,3% всіх наукових досліджень за період 2016-2018 рр. щодо впливу фракінгу на здоров'я виявлено значну або потенційну його шкоду. Зокрема, науковці підсумували:

- 1) 69% досліджень якості води виявили небезпеку або фактичні докази забруднення води, пов'язаного з фракінгами;
- 2) 87% досліджень якості повітря виявили значні викиди забруднювачів повітря;
- 3) 84% досліджень, пов'язаних із ризиками для здоров'я людини, виявили ознаки шкоди або вказівки на потенційну шкоду [0].

Кліматичний страйк представників британського об'єднання Extinction Rebellion виник на тлі протистояння урядів країн світу та громадянського суспільства щодо майбутнього планети з огляду на антропогенну діяльність людини. Цей та інші рухи перегукуються із закликами низки вчених, які десятиліттями попереджали про небезпеку глобальної проблеми зміни клімату.

Рух «Extinction Rebellion», що у перекладі з англійської означає «Повстання проти вимирання», започаткований у Великій Британії в травні 2018 р. Активісти звертаються до урядів своїх країн з вимогою запровадження кліматичного надзвичайного стану. У порівнянні з активістами руху Fridays for Future, представники Extinction Rebellion відкрито заявляють про свою готовність порушувати закони задля виконання поставлених ними вимог.

На офіційному веб сайті організації кліматичні активісти визначають такі цілі своєї діяльності:

- 1) сказати правду: уряд повинен сказати правду шляхом оголошення надзвичайного кліматичного і екологічного стану та через співпрацю з іншими громадянськими інститутами, щоб у такий спосіб донести нагальність радикальних змін;
- 2) діяти зараз: уряд повинен почати діяти негайно, щоб зупинити втрату біорізноманіття (2020 р. – це рік збереження біорізноманіття на планеті) та зменшити до нуля викиди парникових газів за період до 2025 р.
- 3) поза політикою: уряд повинен створити Громадянську Асамблею з клімату та екологічної справедливості, керуватись прийнятими нею рішеннями [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

«XR», як називають себе представники руху Extinction Rebellion, не влаштовують звичайні звернення до влади або петиції. Вони наголошують: діяти потрібно вже зараз, а для цього можна – і варто – піти на тимчасове порушення громадського порядку. Активісти організації блокують дороги, залізничні колії і злітні смуги, влаштовують сидячі протести біля офісів компаній, які, на їх думку, причетні до глобального потепління.

«Ми віримо в теорію змін: потрібно мобілізувати 3,5% населення і вдатися до ненасильницької акції, яка завдасть обмежений економічний збиток і включає в себе елемент самопожертви. Так ми можемо змусити уряди вирішити проблему кліматичного і екологічного колапсу» – вважає представниця XR С. Мінтрам [0].

Діяльність Extinction Rebellion набула світового масштабу, починаючи з 2019 р. Так, 22 березня екоактивісти XR в Австралії оголосили «День Декларації» в Сідней, Мельбурні, Брисбені та Аделаїді. Основною вимогою демонстрантів став заклик до уряду та ЗМІ на офіційному рівні визнати і оголосити надзвичайний кліматичний стан в країні. Вже 15 квітня того ж року представники XR захопили Міжнародний кримінальний суд у Гаазі, утворивши ланцюг біля будівлі. За повідомленням лондонської поліції, з початку протестів екологічної кампанії Extinction Rebellion у центрі Лондона заарештовано 1065 осіб, у свою чергу 53 притягнуто до відповідальності. Подібні акції протесту організовані групами XR у Берліні, Брюсселі, Мадриді Гайдельберзі, Денвері, Мельбурні та Лозанні [0].

На вимогу протестувальників британський парламент все таки схвалив рішення про оголошення надзвичайної ситуації в галузі навколишнього середовища та клімату. Відповідне рішення було прийнято без голосування, що за повідомленням окремих депутатів, демонструє політичну волю з цього питання, однак у той же час, юридично не зобов'язує уряд діяти з метою виконання умов прийнятого документа [0].

17 квітня 2019 р. у Нью-Йорку група з 300 людей організувала акцію протесту біля міської ратуші з вимогою оголосити надзвичайний стан з клімату. Внаслідок сутичок поліція заарештувала 60 людей, інкримінуючи захоплення вулиці і розклеювання плакатів на вуличних ліхтарях. Пізніше, у червні 2019 р. в місті оголосили заявлений у вимогах «надзвичайний кліматичний стан» [0].

В суспільстві існують різні погляди щодо діяльності радикально налаштованих екоактивістів Extinction Rebellion. З часу свого створення організація досягла неабияких успіхів. Тільки в Німеччині зараз існує 120 місцевих груп XR і загалом близько 20 тис її членів. Чимало активістів висловило згоду бути заарештованими і опинитись у в'язниці, виходячи з методів діяльності організації. Одним із співзасновників «Повстання проти вимирання» є Р. Халлам, радикальний активізм якого неодноразово викликав суперечки.

Так, у вересні 2019 р. Р. Халлам був заарештований і звинувачений за спробу порушити повітряний рух в аеропорту Хітроу у Лондоні шляхом використання дронів [0].

Частина суспільства критикує організацію за їх нереалістичні вимоги. До прикладу, представники Групи Енергетичної і Кліматичної Розвідки (Energy and Climate Intelligence Unit), що займається інформаційною підтримкою журналістів, парламентаріїв та інших осіб, що мають відношення до питань енергетики й клімату, підтримують екоактивістів Extinction Rebellion за їх наполегливі дії та вимоги, однак зі свого боку вважають мету організації лише амбіцією. Члени неурядової організації на основі власних розрахунків зазначають, що технічно, політично та економічно немає абсолютно жодних шансів досягти нульових вуглецевих викидів до 2025 р. Для цього необхідно протягом наступних 6 років повністю припинити авіа перельоти, зупинити рух 38 мільйонів автомобілів та відключити 26 мільйонів газових котлів від обігріву приміщень [0].

Сьогодні як ніколи раніше немає сумнівів у тому, що саме антропогенний вплив на довкілля зумовлює прискорення парникового ефекту і, як наслідок, відбувається глобальне потепління. Відповідний висновок оприлюднено ще в Рамковій конвенції ООН зі зміни клімату, яка була прийнята під час зустрічі на вищому рівні в рамках саміту «Планета Земля» в Ріо-де Жанейро у 1992 р., і яку з тих пір ратифікувало 197 країн світу [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Однак лише з появою Паризької угоди в 2015 р. сторони, які підписали конвенцію, визначили цільові показники та взяли на себе конкретні зобов'язання.

Цілком очевидно, що 2019 рік був роком клімату у всьому світі – з його масовими кліматичними ударами, надзвичайними погодними катастрофами, переглядом кліматичних зобов'язань окремих держав тощо. Сьогодні з великою ймовірністю можна провести паралелі між наслідками світової пандемії коронавірусу та змінами клімату, або ж реакцією світового співтовариства на COVID-19 та тим, що потрібно для боротьби з кліматичною кризою.

З огляду на пандемію, кліматичний страйк у 2020 р. набув іншого формату ніж очікувалось та проходить у онлайн-режимі. Поширення COVID-19 – це глобальна трагедія, якій, на відміну від ситуації зі зміною клімату, очевидний кінець, навіть якщо ніхто точно не знає, коли це настане. Коли карантини та заходи соціального дистанціювання скасуються, кліматичний страйк матиме шанс продовжити свою активність з того моменту, де він припинився наприкінці 2019 р. Наскільки успішно екоактивістам це вдасться, швидше за все, буде залежати від того, чи може цей рух максимально ефективно використовувати період карантину, коли публічні події у всьому світі, по суті, перебувають на паузі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що кліматичний страйк як нова форма впливу на механізм прийняття рішень урядами країн світу є реакцією суспільства на глобальні катаклізми, які з кожним роком все частіше проявляються та вражають всіх без винятку, незважаючи на рівень економічного розвитку, соціальну, культурну чи іншу ситуацію в країні. Основними методами діяльності екоактивістів є проведення масових акцій протесту, демонстрацій, парадів, блокування вулиць на інші форми ненасильницького впливу, покликані привернути увагу до глобальної кліматичної кризи. Зміни клімату великою мірою не стоять на порядку денному більшості країн світу та не завжди знаходять підтримку з боку владної верхівки. Одна з причин повільної реакції світу на прояви кліматичної кризи, на наш погляд, криється у тенденції працювати ізольовано один від одного та залучати до вирішення урядові структури, створені в іншу епоху і покликані боротися з небезпекою іншого типу. Масштаб проблеми зміни клімату настільки великий, характер чинників

ризиком настільки комплексний і задіяно так багато гравців, що можна сміливо стверджувати, що світ ніколи раніше не був причетний до чогось подібного.

І хоча з боку громадськості звучить все більш гучний заклик до термінових дій, вирішальне слово як і раніше залишається на стороні управління. Визнання дійсності зміни клімату, співпраця всіх зацікавлених учасників і далекоглядне керівництво – серед принципово важливих кроків, які треба зробити заради досягнення поставлених цілей та консолідації країн навколо глобальної проблеми зміни клімату на планеті.

Список використаної літератури

1. Британский лидер «Extinction Rebellion» высказался о Холокосте [Электронный ресурс] // Портал ISRAland. – 2019. – 20 ноября. - Режим доступа : <http://www.isra.com/news/237870> ; Britanskiy lider «Extinction Rebellion» vyskazalsya o Kholokoste [Elektronnyy resurs] // Portal ISRAland. – 2019. – 20 noyabrya. - Rezhim dostupa : <http://www.isra.com/news/237870>

2. Вербеек А. Безопасность планеты: последствия изменения климата для безопасности [Электронный ресурс] / А. Вербеек // Вестник НАТО. – 2019. – 10 декабря. – Режим доступа : <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2019/12/10/bezopasnost-planety-posledstviya-izmeneniya-klimata-dlya-bezopasnosti/index.html> ; Verbeek A. Bezopasnost planety: posledstviya izmeneniya klimata dlya bezopasnosti [Elektronnyy resurs] / A. Verbeek // Vestnik NATO. – 2019. – 10 dekabrya. – Rezhim dostupa : <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2019/12/10/bezopasnost-planety-posledstviya-izmeneniya-klimata-dlya-bezopasnosti/index.html>

3. За что шведскую школьницу номинировали на Нобелевскую премию мира [Электронный ресурс] // Капитал. – 2019. – 19 марта. - Режим доступа : <https://www.capital.ua/ru/publication/125506-za-chto-shvedskuyu-shkolnitsu-nominirovali-na-nobelevskuyu-premiyu-mira#ixzz6HzK671Du> ; Za chto shvedskuyu shkolnitsu nominirovali na Nobelevskuyu premiyu mira [Elektronnyy resurs] // Kapital. – 2019. – 19 marta. - Rezhim dostupa : <https://www.capital.ua/ru/publication/125506-za-chto-shvedskuyu-shkolnitsu-nominirovali-na-nobelevskuyu-premiyu-mira#ixzz6HzK671Du>

4. Кліматичні протести в Лондоні: поліція затримала більше 1000 активістів [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 2019. – 22 квітня. - Режим доступу : https://gazeta.ua/articles/world-life/_klimatichni-protesti-v-londoni-policiya-zatrimala-bilshe-1000-aktivistiv/898893 ; Klimatichni protesty v Londoni: politsiia zatrymala bilshe 1000 aktyvistiv [Elektronnyi resurs] // Gazeta.ua. – 2019. – 22 kvitnia. - Rezhym dostupu : https://gazeta.ua/articles/world-life/_klimatichni-protesti-v-londoni-policiya-zatrimala-bilshe-1000-aktivistiv/898893

5. Павлюк О. Вуличні протести, нерішучі політики та Грета Тунберг: як у 2019 році боролися проти зміни клімату [Електронний ресурс] / О. Павлюк // Громадське телебачення – 2019. – 25 грудня. - Режим доступу : <https://hromadske.ua/posts/vulichni-protesti-nerishuchi-politiki-ta-greta-tunberg-yak-u-2019-roci-borolisya-proti-zmini-klimatu> ; Pavliuk O. Vulychni protesty, nerishuchi polityky ta Hreta Tunberh: yak u 2019 rotsi borolysia proty zminy klimatu [Elektronnyi resurs] / O. Pavliuk // Hromadske telebachennia – 2019. – 25 hrudnia. - Rezhym dostupu : <https://hromadske.ua/posts/vulichni-protesti-nerishuchi-politiki-ta-greta-tunberg-yak-u-2019-roci-borolisya-proti-zmini-klimatu>

6. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044 ; Ramkova konventsia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro zminu klimatu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044
7. 350.org [Electronic resource]. – Mode of access : <https://350.org/about/> ;
8. Calma J. 2019 is the year of the 'climate strike'. Climate strike is officially the word of the year [Electronic resource] / J. Calma // The Verge. – 2019. – Mode of access : <https://www.theverge.com/2019/11/8/20955589/climate-strike-word-of-the-year-collins-dictionary>
9. Compendium of Scientific, Medical, and Media Findings Demonstrating Risks and Harms of Fracking (Unconventional Gas and Oil Extraction) [Electronic resource]. - Sixth Edition. - New York : Concerned Health Professionals of NY, 2019. - 361 p. - Mode of access : <https://www.psr.org/wp-content/uploads/2019/06/compendium-6.pdf>
10. Extinction Rebellion [Electronic resource]. – Mode of access : <https://rebellion.earth/the-truth/about-us/>
11. ExxonKnew: The Campaign That Started It All [Electronic resource] // Center for Climate Integrity. – Mode of access : <https://payupclimatepolluters.org/campaigns/exxonknew#undefined>
12. More Than 60 Arrested During Climate Demonstration in Manhattan [Electronic resource] // CBS New York. – 2019. – April 17. - Mode of access : <https://newyork.cbslocal.com/2019/04/17/arrests-at-climate-change-demonstration/>
13. Protest for a future: Composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 15 March, 2019 in 13 European cities [Electronic resource] / ed. by M. Wahlström, P. Kocyba, M. de Vydt, J. de Moor. - Mode of access : https://protestinstitut.eu/wp-content/uploads/2019/07/20190709_Protest-for-a-future_GCS-Descriptive-Report.pdf
14. Target Atmospheric CO₂: Where Should Humanity Aim? / [J. Hansen, M. Sato, P. Kharecha etc.] // The Open Atmospheric Science Journal. – 2008. - Vol. 2. - P. 217-231.
15. UK Parliament declares climate change emergency [Electronic resource] // BBC News. – 2019. – 1 May. - Mode of access : <https://www.bbc.com/news/uk-politics-48126677>
16. Webster B. What are Extinction Rebellion's demands? [Electronic resource] / B. Webster // The Times. – 2019. – 17 April. - Mode of access : <https://www.thetimes.co.uk/article/what-are-extinction-rebellions-demands-ttqjp0v22>
17. Wewerinke M. Addressing Climate Change through Sustainable Development and the Promotion of Human Rights / M. Wewerinke, V. Paolo Yu. – Geneva: South Centre, 2010. – 61 p. Стаття надійшла до редакції – 06.03.2020 р.

Y. Turchyn
O. Ivasechko

CLIMATE STRIKE AS AN INSTRUMENT OF PUBLIC INFLUENCE ON GLOBAL CLIMATE CHANGE ISSUES

The article considers peculiarities of climate strike as a new instrument that might stop climate change as a biggest challenge of the present. The author outlines main reasons that prompted Swedish schoolgirl Greta Thunberg to initiate school strikes for the climate. It is explained about environmental activism as a movement of representatives of various groups of individuals and organizations that work in collaboration in social, scientific, political and

conservational fields with the main purpose of addressing environmental concerns. It has been analyzed an origin, goals, methods and tools of the climate strike activities of 350.org as an international environmental organization addressing the climate crisis. Special attention is paid to hydraulic fracturing, or fracking as a technique designed to recover gas and oil from shale rock. Based on US fundamental research, the author underlines dangers and risks of fracking due to earth tremor concerns as well as possibility of escaping of potentially carcinogenic chemicals during drilling and contaminating groundwater around the fracking site. Besides of FridaysforFuture and 350.org movements addressed climate crisis author describes the history, main goals, vision and strategy of the Extinction Rebellion movement. It is emphasized that Extinction Rebellion created with the aim of using nonviolent civil disobedience to compel government action to avoid tipping points in the climate system, biodiversity loss, and the risk of social and ecological collapse. It is underlined that activists often violate public order; most of them during protests accept arrest and imprisonment. It has been mentioned that 2019 was the year of climate change and because of coronavirus disease global climate strike nowadays moved online. The author draws conclusion, pointing that acknowledge the reality of climate change, cooperation of all stakeholders and far-sighted leadership are among the fundamentally important steps that must be taken to achieve the goals and consolidate countries around the global climate change problem.

Keywords: *climate strike, climate change, global warming, environmental activism, Fridays for Future.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БІКІР КАТЕРИНА ЮРІЇВНА – аспірантка кафедри політології, філософський факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

БОБРИК ОЛЕКСАНДР ВАЛЕНТИНОВИЧ – аспірант кафедри міжнародної політики, факультету Міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ВОЛОНИЦЬ ВІРА СТЕПАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

ГУЗЬ АНТОН МИКОЛАЙОВИЧ – магістр історії та археології.

ДЕСЯТНІКОВ ІВАН ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри приватного права Східноєвропейського університету економіки і менеджменту.

ДОРОШ ЛЕСЯ ОЛЕКСІЇВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

ЗДОРОВЕГА МАР'ЯНА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

ІВАСЕЧКО ОЛЬГА ЯРОСЛАВІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

КОКОРСВ ОЛЕКСІЙ ВІКТОРОВИЧ – кандидат філософських наук, викладач Коледжу зв'язку та інформатизації Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова.

МАЛАНЧУК ЛАРИСА ОЛЕКСІЇВНА – кандидат економічних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

МАЧАЙ ОЛЕНА ОЛЕГІВНА – аспірант, асистент кафедри всесвітньої історії історичного факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

МЕНЬШАКОВА ДАР'Я ОЛЕКСАНДРІВНА – аспірантка кафедри міжнародних відносин, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.

ПРИСЯЖНЮК ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

СРІБНЯК ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародні зв'язки) Маріупольського державного університету.

ТУРЧИН ЯРИНА БОГДАНІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

ЦЕЦИК ЯРОСЛАВ ПЕТРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету Водного господарства та природокористування.

ЧУБОК ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА – студентка ОС «Магістр» спеціальності «Публічне управління та адміністрування» Національного університету водного господарства та природокористування.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

BIKIR KATERYNA – Postgraduate at the Department of Political Sciences on Faculty of Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

BOBRYK OLEKSANDR – Postgraduate student of the Department of International Politics, Faculty of International Economic Relations of Uzhgorod National University.

VOLONYTS VIRA – PhD in History, associate professor of department of historical disciplines of the Mariupol state university.

HUZ ANTON – Master in History and Archeology.

DESIATNIKOV IVAN – PhD (History), Associate Professor of the Private Law Department, Eastern European University of Economics and Management.

DOROSH LESIA – Associate Professor of Department of Political Science and International Relations of Lviv Polytechnic National University, Ph. D in Political Science.

ZDOROVEGA MARJANA – Ph. D in Political Science, Associate Professor of Department of Political Science and International Relations of Lviv Polytechnic National University.

IVASECHKO OLGA – Ph. D in Political Science, Associate Professor of Department of Political Science and International Relations of Lviv Polytechnic National University.

KOKORIEV OLEKSII – PhD in Political Science, College of Telecommunication and Informatization of ONAT named after A.S. Popov (Odessa, Ukraine).

MACHAI OLENA – postgraduate student, assistant professor of department of world history, faculty of history, National Pedagogical University by M. Drahomanov.

MALANCHUK LARISA – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activities of the National University of Water Management and Environmental Management.

MENSHAKOVA DARIA – Ph.D. Candidate, International Relations Department, Oles Honchar Dnipro National University.

PRYSIAZHNIUK OLEKSII – PhD (History), Associate Professor of the Department of World History and Methodology of Science, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky.

SRIBNYAK IHOR – Doctor of Sciences (History), Professor, Head of the Department of World History Historical-philosophical faculty Borys Grinchenko Kyiv University.

TROFYMENKO ANASTASIA – PhD in Political Science, Senior Lecturer of International Relations and Foreign Policy Chair of Mariupol State University.

TROFYMENKO MYKOLA – PhD in Political Science, Professor of International Relations and Foreign Policy Chair, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Affairs (International Cooperation) of Mariupol State University.

TURCHYN JARYNA – Doctor of Political Science, Full Professor of Department of Political Science and International Relations of Lviv Polytechnic National University.

TSETSYK YAROSLAV – PhD, Department of Public Administration, documentation and information activities National University of Water Management and Nature.

CHUBOK TETYANA – student of 5 courses in the specialty «Public Management and Administration» of National University of Water and Environmental Engineering.

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем історії та політології. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток історичної та політологічної наук, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом відповідального редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхилити статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-чиїх прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чиї матеріали він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері історії й політології та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а відповідальному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» - три рази на рік.

Набір статей до друку у травні відбувається до 10 березня.

Набір статей до друку у серпні відбувається до 10 червня.

Набір статей до друку у грудні відбувається до 10 жовтня.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 березні, 10 червня і 10 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і

виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterationsia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

УДК 321.02:321.8

Н.А. Вінникова

ГЛОБАЛЬНІ РІШЕННЯ: «JUSMANUARIUM»?

У статті розглядаються нормативно-регуляторний та політикопрактичний аспекти ухвалення рішень на глобальному рівні управління. За допомогою корелятивного аналізу процедурних моделей вироблення рішень та фактичного позиціонування держав у міжнародних організаціях і глобальних клубах з'ясовано, що політичні процеси на транснаціональному рівні урядування обумовлені консенсусними формами взаємодії найбільш потужних акторів світової політики.

Ключові слова: *політичні рішення, міжнародні організації, глобальні клуби, консенсус.*

Текст статті

.....

.....

.....

Список використаної літератури

1. Рябека О. Світова держава як продукт глобалізованого організаційного розвитку / О. Рябека // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 3. – С.114–126 ; Riabeka O. Svitovaderzhavayakproduktglobalizovanohorhanizatsiinohorozvytku /

О. Riabeka // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. – 2014. – Vyp. 3. – S.114–126.

2.

Стаття надійшла до редакції __.__.20__ р.

N. Vinnykova

GLOBAL DECISIONS: «JUS MANUARIUM»?

The article examines the procedural and political aspects of the global decision-making. A central issue in this paper is the power balance in procedural frame of the transnational decision-making. We assume that global actors by using procedural tools in international organisations maintain domestic purposes. Analysing the models of decision-making in international structures i.e. unanimity, the veto procedure, weighted voting, majority principle, consensus and actual state-positioning we found that global policy-making is determined by consensus of the most powerful actors in world politics.

The procedural and practical functioning of the international organizations tends towards consolidation club format in which the narrow circle of the countries dominates over decision-making. Consensus approach allows to negotiate without regulatory restrictions thus reaching agreement on common issues. The international global decision-making core includes the USA, Britain, France, Italy and Germany. Through procedure of veto in the UN Security Council, the largest contributions in the IMF and the World Bank, prerogative position in NATO, participating in G7 and G20, these countries, mainly USA, hold centripetal position in decision-making from the scope of strategic issues in global politics and domestic affairs of individual states.

Keywords: *political decisions, international organizations, global clubs, consensus.*

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» статтю _____ у розділі _____
назва статті історичні чи політичні науки

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові – науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи / навчального закладу.
Українською мовою	Патlachук Віталій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
Російською мовою	Патlachук Виталий Владимирович – кандидат исторических наук, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	(Вказати відомості англійською мовою)
Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса	(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
Побатькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ дата

_____ підпис

_____ П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 27

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення № 075/19

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей